

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Збірник матеріалів

Всеукраїнської науково-практичної конференції

5 травня 2026

Київ 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ»**

05 травня 2026 р.

Київ 2026

УДК 94(477)(063)

Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 травня 2026 р.) / Під заг. ред. Т. В. Марени. – Київ: МДУ, 2026. – 171 с.

Редакційна колегія:

Голова – **Т. В. Марена**, в.о. ректора Маріупольського державного університету

Члени редколегії: – **О. П. Реснт**, член-кореспондент НАН України, д.і.н., професор, заступник директора Інституту історії України НАН України.
– **Ю. В. Константинова**, к.і.н., доцент, декан історичного факультету.
– **С. В. Новікова**, к.і.н., доцент, заступник декана історичного факультету
– **В. М. Романцов**, д.і.н., професор (відповідальний редактор)
– **С. С. Арабаджи**, к.і.н., доцент
– **В. С. Волониць**, к.і.н., доцент
– **В. О. Забавін**, к.і.н., доцент
– **В. М. Коробка**, к.і.н., доцент
– **Н. І. Романцова**, д.і.н., доцент
– **Н.Ф. Шипік**, к.і.н., доцент

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як складової всесвітньої історії, історичного краєзнавства, історичної регіоналістики, культури, актуальні проблеми міжнародних відносин, методики викладання історії в школі.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

The collection of scientific papers presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the history of Ukraine as a part of the global history, historical regional studies, historical regionalism, culture, as well as acute problems of international relations and foreign policy of Ukraine, methods of teaching history in school.

For researchers, lecturers, postgraduate students, undergraduate and master's students, and all those interested in the history, culture, and foreign policy of Ukraine, historical regional studies, as well as contemporary international relations.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

МАРЕНА ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА, в.о. ректора Маріупольського державного університету, кандидат економічних наук, доцент.

РЕЄНТ ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України.

ДЕМИДОВА ЮЛІЯ ОЛЕКСІЇВНА, проректор Маріупольського державного університету з науково-педагогічної роботи та молодіжної політики, кандидат педагогічних наук, доцент.

КОНСТАНТИНОВА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА, декан історичного факультету Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент.

НОВІКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА, заступник декана історичного факультету Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент.

РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ, завідувач кафедри історії та археології Маріупольського державного університету, доктор історичних наук, професор.

Партнери конференції

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	
РЕЄНТ ОЛЕКСАНДР , д.і.н., професор, член-кореспондент Національної академії наук України, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ТА КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ	10
ТЕМІРОВА НАДІЯ , д.і.н., професорка, професорка кафедри історії та археології Донецького національного університету імені Василя Стуса ІСТОРИЧНА ПОЛІТИКА РОСІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ АГРЕСІЇ	15
ТОДОРОВ ІГОР , д.і.н., професор, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету ПОЛІТИКА ЗАХОДУ ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЕТАПИ, ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ (2014–2025)	20
РАКНОМЕНКО SERGEY , candidate of historical sciences, associate professor of the department of political science and international relations, Mariupol State University; leading researcher, faculty of economics and social sciences, University of Latvia (Riga) CONTESTED HERITAGE AND IDENTITY OF THE AZOV GREEKS: FRAMING THE RESEARCH PROBLEM	31
Секція 1: «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА»	
СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА	
БЕНЧУК ВІТАЛІЙ , доктор філософії, вчитель історії Комунального ліцею "Маріупольський ліцей міста Києва" РОСІЙСЬКІ АТАКИ НА МЕДИЧНІ ЗАКЛАДИ ПІД ЧАС ОБЛОГИ МАРІУПОЛЯ (2022): ДО ПИТАННЯ ПРО ОЗНАКИ ГЕНОЦИДАЛЬНИХ ДІЙ	34
БУТЕНКО АНАТОЛІЙ , громадський активіст, член НСЖУ СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	38
ЗУБЧЕНКО ОЛЕКСАНДР , к.соц.н., доцент, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету; ПРОКОПЕНКО ОКСАНА , здобувачка ОС “Бакалавр” спец. “Соціальна робота” 4 курсу Маріупольського державного університету СОЦІАЛЬНЕ ВІДЧУЖЕННЯ У РОСІЙСЬКІЙ ОКУПАЦІЇ	39
РОМАНЦОВА НАТАЛЯ , д.і.н., професорка, професорка кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР , д.і.н., професор, завідувач кафедри історії та археології Маріупольського державного університету ЗАВЕРШЕННЯ ОБОРОНИ «АЗОВСТАЛІ»: ВІЙСЬКОВА ТА ПОЛІТИЧНА ЦІНА ПОРЯТКУ ГАРНІЗОНУ МАРІУПОЛЯ	44
РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	
ВОЙНАРОВСЬКИЙ АНАТОЛІЙ , к.і.н., доцент, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського ЖМУД НАТАЛКА , к.і.н., доцентка, доцентка кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського	51

НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ВІННИЧЧНИНИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939 – 1941 РР.): ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СТАНУ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ	
ГАЙДУК СЕРГІЙ , член Національної спілки краєзнавців України ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ СЕЛА НОВООЛЕКСІЇВКА (ВОЛНОВАСЬКИЙ Р-Н, ДОНЕЦЬКА ОБЛ.)	57
КОРОБКА ВАДИМ , к.і.н., доцент, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету (м. Київ, Україна) КОРОБКА ЮЛІЯ , к.і.н., доцентка, доцентка кафедри готельно-ресторанної та музейної справи Мукачівського державного університету ХАРЛАМПІЇВСЬКИЙ СОБОР У МАРІУПОЛІ НА СТОРІНКАХ ІLLUSTRATION 1938 РОКУ: ВІЗУАЛЬНЕ СВІДЧЕННЯ РУЙНУВАННЯ	60
НІКОЛАЄВ ІГОР , д.і.н., завідувач кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ДО ПИТАННЯ ЛІКВІДАЦІЇ ОСЕРЕДКІВ УПЛСР (БОРЬБИСТІВ) У КОНТЕКСТІ ПОРАЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ (НА МАТЕРІАЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ)	64
ШТОНДА ВЕРОНІКА , здобувачка ОС “Бакалавр” спец. “Історія та археологія” 2 курсу Київського столичного університету імені Бориса Грінченка САКРАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА КОНСТРУЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ГАЛИЧИНІ ТА БУКОВИНІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)	68
Секція 2: «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА»	
ВОЛОНИЦЬ ВІРА , к.і.н., доцентка, доцентка кафедри історії та археології Маріупольського державного університету ШИПІК НАТАЛЯ , к.і.н., доцентка, доцентка кафедри історії та археології Маріупольського державного університету ПРІОРИТЕТИ КОЛГОСПНОГО ЖИТТЯ 1947 РОКУ: ДОСВІД КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ПРОТОКОЛІВ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ КОЛГОСПНИКІВ (НА ПРИКЛАДІ КОЛГОСПУ «ЧЕРВОНА ЗІРКА» С. МАЛО-ЯНИСОЛЬ НА ДОНЕЧЧИНІ)	73
ГОРБ ЄВГЕН , запрошений дослідник Французького Центру Досліджень в Гуманітарних і Соціальних Науках (CEFRES), здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спец. “Культурологія” Маріупольського державного університету НАУКОВИЙ ДІАЛОГ АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА ТА ЛУЦІАНА РИДЕЛЯ У СВІТЛІ ВЗАЄМНОЇ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ	76
ІВАНЮК ОЛЕГ , к.і.н., доцент кафедри історії України, факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка ГЕДЬО ГАННА , здобувачка вищої освіти факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка МІЖ ІМПЕРІЄЮ ТА «ІНШОЮ ДЕРЖАВОЮ»: ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА ПОГЛЯД РОСІЙСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ	80

ІВАНЮК ОЛЕГ, к.і.н., доцент кафедри історії України, факультет суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка ОСЕТЯНОВА ДАРИНА , здобувачка вищої освіти факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка КРЕМЕНЧУК У ПОДОРОЖНІХ ЗАПИСКАХ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.	87
НЕМЧЕНКО ВСЕВОЛОД, магістр історії, військовослужбовець ЗСУ ФОТОГРАФІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРІЇ ОДНОСТРОЮ РАДЯНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В ЧАСИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (1946–1991)	92
НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ, доцент, доцент кафедри культурології Маріупольського державного університету ДО ПИТАННЯ ДОКУМЕНТНОГО СУПРОВОДУ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ	96
ХРОНЕНКО ОЛЬГА, к.і.н., доцентка, доцентка кафедри культурології Маріупольського державного університету ПЛАЩАНИЦЯ «НАДГРОБНИЙ ПЛАЧ» ЯК ОБ’ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ’ЯТІ ТА СИМВОЛ НЕЗЛАМНОСТІ МАРІУПОЛЯ	101
Секція 3: «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ПОВСЯКДЕННЯ»	
БУЗУЄВА АНАСТАСІЯ, старша лаборантка кафедри історії та археології Маріупольського державного університету; здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спец. "Середня освіта. Історія" 1 курс Маріупольського державного університету ФОРМУВАННЯ «РАДЯНСЬКОЇ ЛЮДИНИ» ЧЕРЕЗ ОСВІТУ В ПЕРІОД ЗАСТОЮ (1965–1985 РР.)	104
ГУБСЬКА АЛІНА, здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії, третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти спец. “Історія та археологія” 2 курс Маріупольського державного університету МАТЕРІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ШКІЛЬНОГО ПОВСЯКДЕННЯ ПОДДІЛЯ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1944–1947 РР.)	109
ЗУБКО ОЛЬГА, к.і.н., старша викладачка кафедри історії та археології Донецького національного університету імені Василя Стуса ВІДСУТНІСТЬ ПІДРУЧНИКІВ І ПОСІБНИКІВ З ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СХОДУ В КЛАСИЧНИХ І ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ	114
КОКОТІХІН ДМИТРО, здобувач 2 курсу третього (освітньо-наукового) рівню вищої освіти, денної форми навчання ОНП «Історія та археологія» Маріупольського державного університету САНІТАРНИЙ СТАН ГІМНАЗІЙ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.	117
КОПАНЬ АНАСТАСІЯ, докторка філософії, викладачка історії КЗ “Маріупольського” навчально-виховного комплексу “Ліцей-школа” 48 МЕТОДИКА РОБОТИ З ТРАВМАТИЧНИМ МИНУЛИМ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	121
НОВІКОВА СВІТЛАНА, к.і.н., доцентка, доцентка кафедри історії та археології Маріупольського державного університету	125

ЖІНОЧЕ ПОВСЯКДЕННЯ У МАРІУПОЛІ НАПРИКІНЦІ ХІХ –НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	
СЕМЕШИН ЕДУАРД , магістр історії, незалежний дослідник КАДРОВА ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРА СУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ДМИТРА НУКАЛОВА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	129
Секція 4 «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»	
ГОНЧАРЕНКО НАТАЛЯ , здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спец. "Міжнародні відносини" 2 курсу Маріупольського державного університету ПОСТАТЬ ДОНАЛЬДА ТРАМПА В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА	137
ДОВБИШ НАЗАРІЙ , здобувач ОС “Магістр” спец. Середня освіта. (Історія та громадянська освіта), 1 курсу Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського ЕВОЛЮЦІЯ СКАУТСЬКОГО РУХУ В США ТА ЙОГО РОЛЬ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ	139
ОТЗЕМКО ОЛЕНА , к.і.н., доцентка, доцентка кафедри історії та археології Донецького національного університету ЖІНОЧА ПЕРІОДИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В США	143
ПАВЛЮК АРТЕМ , здобувач ОС “Бакалавр” спец. “Історія. Психологія” 2 курс Горлівського інституту іноземних мов ВІЙСЬКОВА ОПЕРАЦІЯ «NEPTUNE SPEAR» КРІЗЬ СПОГАДИ МАРКА ОУЕНА	148
ПОГУЛЯЄВ ОЛЕКСАНДР , к.і.н., старший викладач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського ДИПЛОМАТІЯ СОЛІДАРНОСТІ В БАГАТОСТОРОННІХ ІНСТИТУЦІЯХ: УРОКИ ООН ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	152
Секція 5 «АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ»	
ЗАБАВІН В’ЯЧЕСЛАВ , к.і.н., доцент, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету ПОХОВАННЯ ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ З КАМ’ЯНОЮ СТЕЛОЮ З КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА КРАСНОГОРІВКА (ДОНЕЦЬКИЙ КРЯЖ)	156
ЛИТВИНЕНКО РОМАН , д.і.н., професор, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса; провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України ДЖЕРЕЛА КУЛЬТУРНОГО КОЛА БАБИНЕ У ВИМІРІ СУЧАСНОГО ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОДІЛУ	162
НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ , доцент, доцент кафедри культурології Маріупольського державного університету ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЯ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ АРХЕОЛОГІЧНИМ МЕТОДОМ	166

СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ТА КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Реснт О. П.

Сучасні комеморативні практики формуються в умовах «живої пам'яті», що відрізняє їх від попередніх історичних етапів, коли вони здійснювалися постфактум. Це зумовлює поєднання емоційного, суспільного та інституційного рівнів політики пам'яті. Повномасштабна війна за незалежність України триває, але громади, родини загиблих і суспільство загалом не відкладають справу увічнення пам'яті та збереження правди про її перебіг до закінчення бойових дій. У суспільстві існує великий запит на вшанування пам'яті про події російсько-української війни вже зараз, а не по її завершенню. Для багатьох це можливість зберегти гідність людей і єдиний доступний спосіб установити соціальну й історичну справедливість. Наступним поколінням необхідно передати живу пам'ять про сучасну війну, її героїв та жертви, коли ця пам'ять «гаряча» та «болісна», зазначалося на круглому столі «Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання», який відбувся 28 березня 2024 р. в інформаційній агенції «Укрінформ». Війна, яка прийшла в Україну в ХХІ ст., вбила тисячі мирних громадян, обздолила інших і вимусила виїхати з рідних осель, перетворила в руїни десятки міст і сіл України. Кожне українське місто, селище стає метою ворога, який не зупиняється ні перед дитячими садками, освітніми закладами, лікарнями і пологовими будинками, знищуючи все і створюючи картину «випаленої землі». Ворог нищить все, що пов'язано з історією, культурою, історичною пам'яттю українського народу.

Уже в перші дні війни держава започаткувала низку комеморативних заходів по вшануванню пам'яті загиблих, фіксації подій та створення меморіальних просторів, які здійснюються в умовах активних бойових дій. Чотири роки тому Київщина однією з перших зустріла повномасштабне вторгнення російських військ, 270 населених пунктів знаходились під ворожою окупацією, але населення продовжувало спротив. Місцеві жителі окупованих міст і сіл побачили нелюдську жорстокість, розстріли, катівні, створені російськими загарбниками на українській землі. 6 березня 2022 р. держава відзначила масовий героїзм та стійкість громадян, виявлені у захисті своїх міст під час відсічі збройної агресії РФ і

вшанувала пам'ять загиблих присвоєнням почесного звання «Місто-герой України» 10 українським містам: Буча, Волноваха, Гостомель, Ірпінь, Маріуполь, Миколаїв, Охтирка, Харків, Херсон, Чернігів. 6 жовтня 2025 р. почесну відзнаку за мужність у відсічі російської агресії отримали 16 українських населених пунктів з різних областей України: Баштанка. Вознесенськ, Гуляйполе, Дружківка. Костянтинівка, Краматорськ, Куп'янськ. Марганець. Нікополь, Оріхів. Павлоград, Покровськ, Слов'янськ, Старокостянтинів, Суми й Тростянець. Серед тимчасово окупованих і знищених відомі українські міста: Авдіївка, Бахмут, Волноваха, Мар'їнка, Попасна, Рубіжне (Донецька обл.), Сєвєродонецьк (Луганська обл.), Вовчанськ, Ізюм, Куп'янськ, Чугуїв, (Харківська обл.), Бердянськ, Мелітополь (Запорізька обл.), Нова Каховка (Херсонська обл.) назавжди залишаться в анналах історії [2]. Кожного дня розширюється нова українська географія зруйнованих і окупованих міст і сіл України, яку майже ніхто тепер не вчить [3], і яка свідчить про системний характер впливу війни на трансформацію просторових вимірів історичної пам'яті.

Важливим ритуалом, який консолідує українське суспільство, формує культуру пам'яті стала загальнонаціональна хвилина мовчання, яка оголошується щоденно про вшанування пам'яті співвітчизників, які загинули внаслідок збройної агресії Російської Федерації [4]. Встановлені офіційні пам'ятні дати, дні вшанування різних видів військ Збройних Сил України та інших учасників війни, почесні звання, нагородження військових. Українською традицією стало створення «Дороги пошани» («коридора пошани»), коли люди стають на коліна вздовж дороги, утворюючи живий коридор із квітами, лампадками та прапорами, віддаючи останню шану загиблим захисникам.

Разом з комеморативними практиками пам'ять про російсько-українську війну потребує меморіалізації, музеєфікації і документування. Увічнення пам'яті відбувається через встановлення пам'ятників, муралів, створення музеїв, цифрових архівів, перейменування вулиць, документальні фільми та державні нагороди, ритуали увічнення і вшанування осіб і подій, конструювання «місць пам'яті», інформаційну та цифрову фіксацію. Державним агентством розвитку туризму України започаткована «Концепція меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни», яка передбачає створення мапи «маршрутів пам'яті». «Маршрути пам'яті» – це документальна, фізична пам'ять про війну, це меморіальний простір, створений для того, щоб не дозволити забути події, які відбуваються в Україні у XXI столітті. Київщина стала пілотним проектом по створенню маршрутів фіксації трагічних і героїчних подій, які є живим свідченням російсько-української війни [5, с.49]. До «Маршруту пам'яті» включені 9 локацій у Бучі, Ірпені, Гостомелі, Бородянці, Мощуні. У Гостомелі до маршруту входить зруйнований аеропорт «Антонов» – місце, де російський десант намагався висадитися для захоплення столиці України. В с. Мощун створений меморіал «Янголи Перемоги» на честь

118 воїнів ЗСУ, які ціною власного життя зупинили наступ на Київ. У Бородянці промовистим символом став пам'ятник Тарасу Шевченку, розстріляний російськими військами. Біля нього експонують мурали відомого англійського андеграундного художника Бенксі і провідного французького митця Крістіана Гемі, написані на стінах зруйнованих споруд, а також портрети українських героїв, створені для Національного Музею історії України у Другій світовій війні. Широковідомою стала вулиця Яблунська у місті Буча, де під час окупації росіяни вбили найбільше цивільних. Інсталяцію-меморіал загиблим від рук російських окупантів бучанцям встановили на території храму Святого Апостола Андрія Первозваного, де виявили братську могилу з тілами 116 мирних жителів.

«Дорогою життя» став для місцевих жителів Ірпеня Романівський міст, через який у березні 2022 р. тисячі мешканців виходили з палаючого міста. 5 березня 2022 р. російські війська прорвалися на південні околиці Ірпеня й почали обстрілювати автівки з людьми, що намагалися залишити місто. Єдиною дорогою порятунку залишалася кладка біля підірваного мосту в с. Романівка, яка постійно потрапляла під мінометний вогонь. Уночі тією ж кладкою переправляли боєприпаси та продукти для тероборонівців, які тримали оборону міста.

В рамках «Маршруту пам'яті» в Чернігівській області облаштовані кілька ключових локацій. У с. Ягідне маршрут проходить через школу, в якій у березні 2022 р. російські окупанти облаштували штаб. У підвалі школи 27 днів утримували 380 місцевих жителів, серед яких було 70 дітей, з них 5 немовлят. Люди писали свої імена на стінах, не знаючи, чи доживуть до завтра. Готуються ще два пам'ятних місця: вулиця Чорновола в Чернігові, яка постраждала від повітряних ударів, та Чернігівський обласний історичний музей ім. В.Тарновського, який зібрав ключові артефакти війни. Нові локації з'являться на Львівщині та Херсонщині. У перспективі — маршрут у кожній області України. Кожна громада самостійно визначає, які місця найкраще зможуть розповісти світу правду про російсько-українську війну [6].

Практично у кожній громаді створюються Алеї слави загиблих воїнів, Стіни пам'яті, символічні меморіали, будуються пам'ятники, які символізують вдячність і глибоку повагу до подвигу воїнів, які віддали життя за Україну. У Києві біля Михайлівського собору створена Стіна пам'яті полеглих захисників у російсько-українській війні. Її відкрили на перші роковини Іловайської трагедії 29 серпня 2014 р. Під час відходу з міста українських військових, росіяни, попри домовленості, почали розстрілювати українські колони. На зовнішніх мурах Михайлівського золотоверхого собору – 11 секцій зі світлинами загиблих воїнів починаючи з 2014 р. Стіна пам'яті, як і Народний меморіал пам'яті загиблих з сотнями прапорців на Майдані Незалежності – унікальні проекти, які по-справжньому стали народними місцями пам'яті і мають сакральне значення для всіх українців. В серпні 2019 р.

поблизу с-ща Луганське у Бахмутському районі Донецької області споруджений Меморіал Герою України, всесвітньо відомому українському оперному співаку, солісту Паризької національної опери, волонтеру, добровольцю, учаснику бойових дій на сході України В. Сліпаку, який загинув у бою за Дебальцево 2016 р. У 2022 р. росіяни зруйнували пам'ятник. У березні 2024 р. у Києві відкритий меморіал пам'яті «Вічна слава загиблим Героям», присвячений загиблим військовослужбовцям Національної гвардії України. Увічнюються відомі і тисячі невідомих для широкого загалу захисників України, які назавжди залишаться в історії. Прізвища 179 (дані на серпень 2025 р.) загиблих коростенців, звичайних у житті юнаків і героїв в найскладніших ситуаціях, увічнені на Алеї слави у Коростенській громаді. 25 серпня 2025 р. відбулося офіційне відкриття Національного військового меморіального кладовища загиблих в російсько-українській війні в с. Мархалівка (Київська обл.).

Поряд із інституційними практиками формуються й персоналізовані форми комеморації у публічному просторі та медіа. Це символічні жести українських спортсменів на міжнародних змаганнях, «Шолом пам'яті» українського скелетоніста та громадського діяча, учасника зимових Олімпійських ігор 2026 р. В. Гераскевича з фотографіями 22 українських спортсменів, загиблих під час російсько-української війни.

Пам'ять про сучасну російсько-українську війну плюралістична, вона знаходиться у процесі формування і твориться в умовах активних бойових дій. Війна за незалежність України не лише актуалізує практики увічнення пам'яті, але й суттєво змінює їх характер. Комеморативні практики поєднують державні, громадські і персональні ініціативи. Це дає підстави розглядати сучасний етап як якісно новий у розвитку меморіальної культури, в якому пам'ять формується у режимі безпосереднього переживання подій та набуває особливого значення для консолідації суспільства.

Проблема трансформації історичної пам'яті в українському суспільстві набуває особливої актуальності в умовах російсько-української війни. Сучасні процеси переосмислення минулого, зумовлені новими викликами для української державності, актуалізують необхідність інтеграції спадщини Першої і Другої світових війн, які є не тільки минулим України, а її історичним досвідом, у загальнонаціональний наратив історичної пам'яті. Аналіз меморіальної політики і комеморативних практик, пов'язаних із Першою світовою війною, Другою світовою війною та сучасною російсько-українською війною, засвідчує еволюцію моделей формування історичної пам'яті — від локальних громадських ініціатив до централізованої державної політики та їх сучасного поєднання. Важливою особливістю сучасного етапу є активна участь суспільства у формуванні комеморативних практик — від спонтанних меморіалів і локальних ініціатив до

цифрових форм фіксації та збереження пам'яті. Окрему увагу приділено впливу війни на культурний ландшафт та просторові виміри пам'яті, про що засвідчує меморіальна політика у різні історичні періоди і відображає не лише ставлення суспільства до минулого, а й характер державності, політичний режим та рівень громадянської активності.

Якщо пам'ять про Першу світову війну формувалася переважно на локальному рівні і не набула цілісної державної інтерпретації, Друга світова війна була інституціоналізована та ідеологізована в межах радянської політики пам'яті, то сучасний етап характеризується формуванням «живої пам'яті», що виникає паралельно з перебігом подій. Поєднання державних рішень, громадських, персональних ініціатив і новітніх (зокрема цифрових) форм фіксації створює нову модель меморіальної політики, в якій історична пам'ять виступає не лише засобом осмислення минулого, а й важливим чинником суспільної консолідації та формування національної ідентичності.

Література

1. Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi polityky natsionalnoi pamiaty Ukrainskoho narod u. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/265262.html> [in Ukrainian].

[Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/265262.html>]

2. Masova derusyfikatsiia ta dekomunizatsiia u vidpovid na viinu RF – yak ukraintsi pozbavliaiutsia starykh symvoliv. URL: <https://kanaldom.tv/masova-derusyfikacziya-ta-dekomunizacziya-u-vidpovid-na-vijnu-rf-yak-ukrayinczi-pozbavlyayutsya-staryh-symvoliv-video/>:(data zvernennia: 20.03.2026) [in Ukrainian].

[Масова дерусифікація та декомунізація у відповідь на війну РФ – як українці позбавляються старих символів. URL: <https://kanaldom.tv/masova-derusyfikacziya-ta-dekomunizacziya-u-vidpovid-na-vijnu-rf-yak-ukrayinczi-pozbavlyayutsya-staryh-symvoliv-video/>:(дата звернення: 20.03.2026)].

3. Stiazhkina O. Dopoky front stoit / Deutsche Welle . URL: <https://www.dw.com/en/olena-stiazhkina>(data zvernennia:18.03.2026) [in Ukrainian].

[Стяжкіна О. Допоки фронт стоїть / Deutsche Welle . URL: <https://www.dw.com/en/olena-stiazhkina> (дата звернення:18.03.2026)].

4. Barsukova O. Rada vstanovyla shchodennu zahalnonatsionalnuykhvylynu movchannia na zakonodavchomu rivni. Ukrainska pravda.11 liutoho 2026 URL: [https:// life.ppravda.com.ua](https://life.ppravda.com.ua) (data zvernennia: 22.03.2026) [in Ukrainian].

[Барсукова О. Рада встановила щоденну загальнонаціональну хвилину мовчання на законодавчому рівні. Українська правда. 11 лютого 2026 URL: [https:// life.pravda.com.ua](https://life.pravda.com.ua) (дата звернення: 22.03.2026)].

5. Zadorozhnia Alina. «Marshrutamy pam'iaty»: Realii ta perspektyvy vnutrishnoho turizmu Ukrainy. Obiektyvni ZMI. DIALOG: Mediastudii. Vypusk 29, 2023. S.49. (data zvernennia: 20.03.2026) [in Ukrainian].

[Задорожня Аліна. «Маршрутами пам'яті»: Реалії та перспективи внутрішнього туризму України. Об'єктивні ЗМІ. ДІАЛОГ: Медіастудії. Випуск 29, 2023. С.49 . (дата звернення: 20.03.2026)].

6.URL:<https://www.tourism.gov.ua/blog/na-kiyivshchini-ta-chernigivshchini-startuvav-nacionalniy-proiekt-marshruti-pamyati> Tse marshru [in Ukrainian].

[URL:<https://www.tourism.gov.ua/blog/na-kiyivshchini-ta-chernigivshchini-startuvav-nacionalniy-proiekt-marshruti-pamyati> Це маршрут найвідомішим місцями Київщини з початку повномасштабного вторгнення. 23 Серпня, URL: 2024 <https://koda.gov.ua/ruslan-kravchenko-prezentuvav-pilotnyj-proyekt-kyuyivshhyna-misczya-pamyati/> (дата звернення: 20.03.2026)].

ІСТОРИЧНА ПОЛІТИКА РОСІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ АГРЕСІЇ

Темірова Н. Р.

Історія у постмодерну добу виходить за межі академічного простору й перетворюється на реальний фактор геополітичного впливу. Чи не найяскравіший вияв цього процесу демонструє російська федерація, активно використовуючи ревізійні версії минулого як ідеологічне підґрунтя для виправдання власної експансіоністської політики. Штучне конструювання образу ворога та заперечення права сусідніх держав на самостійний розвиток наразі цілком можуть передувати безпосередньому застосуванню військової сили. Історична політика в рф набула статусу інструменту гібридної агресії, що спрямований на підірив легітимності пострадянських республік, руйнування системи міжнародного права та світоглядну підготовку власного населення до ймовірної експансії. Як справедливо зауважила Л. Якубова, витоки цієї проблеми зумовлені регенерацією у сучасній росії радянських світоглядних шаблонів, що призвело до інтелектуального застою та деградації суспільства, неспроможного адекватно сприймати сьогоденний світ [8, с.15]. Застосування т.зв. «історичної правди» як підстави для зазіхання на територіальну цілісність суверенних держав

актуалізує аналіз російської історичної політики в контексті розуміння механізмів гібридної агресії з боку рф.

На переконливий погляд сучасних науковців, москва завжди розглядала колективну пам'ять як базовий елемент конструювання загальнодержавної ідентичності та виправдання як внутрішнього, так і зовнішньополітичного курсу [4, с. 1190–1191]. Амбіції глобального лідера підштовхнули російські еліти до реалізації неоімперського проєкту «збирання земель», де ключовою мішенню стала Україна. Відтак, інтерпретація минулого стала повністю підпорядкованою геополітичним інтересам кремля та інструментом легітимізації зовнішньої агресії [7, с.27, 36]. Як зазначено в аналітичній записці НІСД «Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України», після розпаду СРСР доктрина відродження росії спирається на такі засади: «розділеність» російського народу і його історичне право на «возз'єднання»; «штучність» нових державних кордонів внаслідок припинення СРСР; необхідність «захисту співвітчизників» будь-якими методами [2].

Поворотним моментом у радикалізації російської «політики пам'яті» стала Помаранчева революція в Україні. Обрання Президентом Віктора Ющенка було сприйнято російським керівництвом як загроза, а його особа потрактовувалась крізь призму звинувачень у радикальному націоналізмі, як «ідейного спадкоємця ... українських шовіністичних і профашистських воєнно-політичних організацій ОУН-УПА». Суспільно-політичні трансформації в Україні спонукали російську владу перейти до агресивного формування власного, жорстко контрольованого історичного наративу.

Початковим етапом формування «охоронної» концепції історії став демонстративний демарш Д. Медведєва у 2008 р., коли він проігнорував заходи до вшанування пам'яті жертв Голодоморів. Невдовзі державний апарат перейшов до спроб законодавчого обмеження свободи слова в історичному контексті. Історичній політиці росії притаманне прагнення регулювати колективні уявлення про минуле зі всебічним обіп'єртям на законодавство. Першим про необхідність прийняти закон щодо кримінального переслідування за «неправильні» висловлювання про історію Другої світової війни і роль у ній СРСР заговорив на початку 2009 р. тогочасний міністр із надзвичайних ситуацій, один з лідерів «Єдиної Росії» С. Шойгу. У травні того ж року було сформовано «Комісію з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії». Проте через гостру критику з боку міжнародної спільноти та незалежного наукового середовища всередині країни цей одіозний орган проіснував лише до 2012 р.

Новий етап мілітаризації історичної свідомості розпочався у 2012 р., внаслідок повернення на президентську посаду в. путіна. Тематика минулого перетворилася на наріжний камінь його публічної риторики. Причому, практично в кожному такому «виході на люди»

президент рф апелював до української історії. Апогеем системної зацікавленості в минулим України стала стаття «Про історичну єдність росіян та українців», оприлюднена у липні 2021 р. на офіційному сайті президента рф російською та українською мовами.

На потреби історичної політики в росії працює ціла низка організаційних структур. Центральне місце у цьому сегменті посів Російський організаційний комітет «Побєда» (РОК «Побєда»). Особливий статус органу забезпечують його широкі повноваження, особиста участь президента і, відповідно, можливість застосування адміністративно-фінансових ресурсів уряду, члени якого практично у повному складі увійшли до цієї структури. З 2011 р. працює постійна комісія з історичної пам'яті у складі Ради при президенті рф з прав людини. Патріотичній мобілізації сприяє значний пул молодіжних «історичних» об'єднань. Так, у переддень 70-річчя перемоги над нацизмом під егідою федерального агентства «Росмолодежь» був сформований Всеросійський волонтерський корпус, пізніше трансформований у громадський рух «Волонтери Перемоги». У червні 2012 р. 27 російських установ освіти, науки і культури за організуючої ролі РАН долучились до відтворення Російського історичного товариства, на чолі якого став тогочасний голова державної думи С. Нарішкін. Наприкінці того ж року президентським указом було створено Російське військово-історичне товариство. Для всіх цих структур характерна тотальна централізація.

Російська влада на інструмент ідеологічної мобілізації населення остаточно перетворила історичну науку. Я. Калакура наголошує, що ключовим мотивом сучасної російської історіографії є глорифікація війн, виправдання їхнього експансіоністського характеру, а також безальтернативне прославляння військового командування та армії [3, с.94]. У медійному та політичному просторі цей наратив слугує головним інструментом легітимізації сучасної загарбницької війни проти України, а сама історична наука в рф фактично втратила самостійність, переродившись на відверту пропаганду.

Для розуміння нинішнього алгоритму формування колективних уявлень про минуле показовою є «еволюція» затвердженої у 2015 р. «Концепції державної політики щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій». У червні 2024 р. уряд рф вніс до неї кардинальні правки, що практично повністю змінили зміст документу. Зокрема, з тексту викреслили тезу про неможливість росії стати повноцінною правовою державою без визнання та засудження багатомільйонних репресій проти власних громадян. Оновлена редакція розмила конкретику щодо радянського державного терору. Зокрема, було вилучено згадки про масовий характер репресій, штучний голод, примусову колективізацію, депортації цілих народів, а також про знищення релігійних громад і дореволюційної інтелігенції. «Оновлені» формулювання набули цілеспрямованої аморфності – з документу зникли дані про виконавців терору та масштаби людських втрат. Замість співчуття жертвам, у «Концепцію» інтегрували

радянський пропагандистський наратив про амністію 1955 р.: акцент було зміщено на «помилковість» радянської реабілітації, яка наче б то виправдала «нацистських посібників» і «націоналістичні формування», балтійські та українські [6]. Фактичне згортання процесів реабілітації та цензурування пам'яті про терор спрямовані на повне виправдання сталінських злочинів. Через державне знецінення мільйонів людських життів російське суспільство привчають до норми, де інтереси тоталітарної держави перевищують людське життя.

Неабиякої ваги у реалізації відверто агресивної історичної політики в рф надається історичній освіті на всіх рівнях. Про токсичність сучасних російських шкільних підручників з історії написано чимало. Апофеозом шкільної історичної політики став підручник з історії росії для 11 класу 2023 р., який українськими журналістами влучно був охрещений «підручником ненависті». Показово, що окрім шкільної літератури, від 2014 р. розроблено кілька концептуальних документів, спрямованих на історичну освіту та виховання.

У 2014 р. Інститутом національної стратегії було укладено «Концепцію патріотичного виховання в Росії: історична пам'ять і громадянська самосвідомість», відповідно до якої, минуле росії має інтерпретуватися винятково крізь призму масштабного національного успіху, а сам історичний процес пропонується розглядати як «диво» та безперервне «здійснення неможливого». Основним суб'єктом і центральною сполучною ланкою цього наративу визначається «російський народ», а сама росія позиціонується як «самобутня цивілізація європейського типу». При формуванні цієї політики пам'яті ключове значення надається збереженню принципу єдності російського народу та символічного простору так званої «історичної росії». У межах цієї парадигми заперечується сама можливість існування історії суто у сучасних кордонах рф. Замість цього реанімується імперська теза про «триєдиний народ», згідно з якою три групи східних слов'ян – росіяни, українці та білоруси – проголошуються «частинами російського народу». Практичним інструментом реалізації цієї нісенітниці визначено освітню сферу: російські підручники зобов'язані включати історію українців і білорусів у загальноросійський контекст, транслуючи погляд, який є повною протилежністю суверенній українській історіографії та спрямований на заперечення її самостійності.

У 2023 р. профільне міністерство затвердило нову концепцію викладання історії росії в університетах для неісторичних спеціальностей, згідно якої з 1 вересня 2023 р. обсяг вивчення історії на непрофільних освітніх програмах було збільшено до 144 академічних годин. Ключовою настановою щодо викладання історії визначено уникання негативного ухилу, наголос на переважно творчому характері діяльності Російської держави, при цьому залишаючись на позиціях об'єктивності та історизму (?!). Згідно з документом, студентам необхідно доносити, що протягом російської історії найважливіше значення для збереження

національної державності мала сильна центральна влада. Серед ключових тем визначено такі: «Помаранчева революція» 2004 р. в Україні», «Напад Грузії на Південну Осетію та російських миротворців у 2008 році», «Збройні провокації на Донбасі», «Спроби кольорових революцій у Білорусії та Казахстані», «Спеціальна військова операція» в Україні» [6]. Назви надзвичайно промовисті. У рамках реалізації концепції передбачено підготовку єдиного підручника для ЗВО, що покладалося на Інститут російської історії РАН, що свідчить про повну втрату науковими інституціями академічної автономії.

Паралельно у 2023 р. президентським указом було затверджено «Основи державної політики у галузі історичної освіти». Цей документ офіційно закріпив за РФ статус «держави-цивілізації», яка нібито сформувала на теренах Євразії унікальну соціокультурну та історичну спільноту. Впровадження терміну «спільнота» фактично реанімує радянський ідеологічний конструкт про «нову історичну спільноту – радянський народ». У документі декларується вигадана «глобальна криза ідентичності», яку Москва пов'язує з руйнуванням історичної пам'яті та відродженням «неоколоніалізму й неонацизму» на Заході. Відтак, пріоритетом державної політики проголошено протидію зовнішньому інформаційному впливу, який буцімто намагається знецінити роль Росії у світовій історії чи використати минуле як зброю для дестабілізації російського суспільства [1].

Підсумовуючи, сучасна історична політика російської федерації вийшла далеко за межі звичайних маніпуляцій минулим і перетворилась на повноцінну зброю в гібридному арсеналі кремля. Вона виконує чітку прагматичну функцію: конструює лояльні до влади уявлення про історію та формує безальтернативне схвалення нинішнього політичного курсу Москви. Через штучну міфологізацію держава-агресор готує суспільну думку до експансії, дегуманізує потенційну жертву та створює псевдоісторичне алібі для воєнних злочинів. Протидія цій загрозі потребує не лише спростування фейків, а й активної розбудови власного національного наративу, а також посилення міжнародного тиску на державу, що використовує минуле для знищення майбутнього. Нагальним є розвиток критичного мислення, підтримка незалежних історичних досліджень. Головним антидотом щодо імперської пропаганди має стати стійка національна пам'ять, вибудована довкола фундаментальної цінності людського життя та прав людини.

Література

1. Балук В. Історія на службі у Путіна. Ревізіонізм та історичний популізм. *Stopfake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/istoriya-na-sluzhbi-u-putina-revizionizm-ta-istorichnij-populizm/> Дата звернення: 12.04.2026.
2. Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці

України. Аналітична записка. *НІСД*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/interpretacii-istorii-u-politici-rosiyskoi-federacii-yak>. Дата звернення: 07.04.2026.

3. Калакура Я. Ідеологічна легітимація загарбницьких воєн і конструювання образу ворога в російській історіографії. *Український історичний журнал*. 2022. №4. С. 93–108.

4. Любовець О. М., Цимбал І. В. Історична політика РФ як складова інформаційної війни проти України. *Наукові перспективи*. №12(18)2023. С. 1187–1198.

5. Минобрнауки утвердило концепцию преподавания истории. Студентам расскажут о создании вокруг России «пояса нестабильности» и «причинах объявления СВО». *Новая газета. Европа*. 3 февраля 2023. URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2023/02/03/minobrnauki-utverdilo-kontseptsiiu-prepodavaniia-istorii-studentam-rasskazhut-o-sozdanii-vokrug-rossii-poiasa-nestabilnosti-i-prichinakh-obiavleniia-svo-news>. Дата звернення: 07.04.2026.

6. Мороз М. Росія скасовує реабілітацію. Навіщо Кремль намагається виправдати сталінський терор? *ZAXID.net* 13 вересня 2024. URL: https://zaxid.net/rosiya_skasovuye_reabilitatsiyu_n1593659. Дата звернення: 05.04.2026.

7. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144 с.

8. Якубова Л. Рашизм: генеза поняття та феномену. Аналітична записка / За ред. В. Смоля. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2024. 80 с.

ПОЛІТИКА ЗАХОДУ ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЕТАПИ, ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ (2014–2025)

Тодоров І. Я.

Актуальність дослідження зумовлена глибокими трансформаціями системи міжнародної безпеки, спричиненими російською агресією проти України та еволюцією реакції на неї з боку держав Заходу. Починаючи з анексії Криму у 2014 році та розгортання бойових дій на сході України, позиція західних держав зазнала суттєвих змін — від обмежених дипломатичних і економічних заходів до комплексної політичної, військової, фінансової та гуманітарної підтримки України після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році.

Упродовж 2014–2025 років держави євроатлантичної спільноти, насамперед країни-члени НАТО та Європейського Союзу, поступово переглядали власні підходи до стримування Росії, формуючи нові механізми безпекової, економічної та військово-політичної взаємодії з Україною. Зазначені процеси супроводжувалися трансформацією стратегічного мислення

Заходу — від прагнення зберегти діалог і уникнути ескалації до усвідомлення Росії як довгострокової системної загрози міжнародному порядку.

Особливої ваги набуває той факт, що реакція Заходу на російську агресію стала одним із ключових чинників формування нової архітектури європейської та глобальної безпеки. Посилення санкційного тиску, розширення військової підтримки України, зміцнення східного флангу НАТО, а також активізація дискусій щодо стратегічної автономії Європи свідчать про глибинні зміни у підходах до забезпечення безпеки на європейському континенті.

Крім того, аналіз еволюції ставлення Заходу до російсько-української війни є важливим для розуміння механізмів формування зовнішньополітичних рішень у демократичних державах, впливу міжнародних криз на трансформацію союзницьких відносин, а також визначення ролі України у сучасній системі євроатлантичної безпеки.

Проблематика реакції та політики західних держав щодо російської агресії проти України посідає важливе місце у сучасних дослідженнях міжнародних відносин, безпекових студій і політичної науки. У науковій літературі сформувалося кілька основних дослідницьких напрямів.

По-перше, значний масив праць присвячений аналізу політики Заходу щодо Росії після 2014 року та загальної логіки російсько-західної конфронтації. У цих дослідженнях російсько-українська війна розглядається як складова ширшого системного протистояння між Росією та демократичним світом, що супроводжується поступовою трансформацією підходів Заходу — від політики стримування до активнішої підтримки України [7; 8].

По-друге, окремий напрям становлять дослідження санкційної політики Заходу. У їх межах аналізуються механізми формування санкційних режимів, роль внутрішньоєвропейських переговорів, вплив ціннісних факторів та безпекових міркувань на ухвалення рішень, а також ефективність санкцій як інструменту зовнішньої політики [9].

По-третє, значна увага приділяється трансформації європейської та трансатлантичної безпеки після початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. У цих працях підкреслюється руйнування попередньої моделі безпеки в Європі, посилення ролі НАТО, зростання оборонних витрат та безпрецедентний рівень військової і фінансової підтримки України. Окремий сегмент досліджень стосується інформаційного виміру війни та трансформації політичної комунікації, зокрема в умовах цифрових платформ і соціальних мереж [10; 11; 12].

В українській історіографії після 2014 року сформувався потужний напрям досліджень, бприсвячених геополітичним передумовам конфлікту, еволюції міжнародної безпеки, а також ролі України у системі євроатлантичних відносин. Значна увага приділяється аналізу

гібридного характеру війни, історичних витоків російського ревізіонізму та міжнародно-правових аспектів агресії [1; 2; 3; 4].

Водночас, попри значну кількість досліджень, присвячених окремим аспектам цієї проблематики (санкційній політиці, діяльності міжнародних інституцій, трансформації європейської безпеки), у науковій літературі зберігається дефіцит комплексних історико-політичних досліджень, що системно аналізують еволюцію політики Заходу щодо російсько-української війни упродовж усього періоду 2014–2025 років. Це зумовлює наукову новизну та дослідницьку значущість даної роботи.

Метою статті є комплексний аналіз еволюції політичного, безпекового та стратегічного ставлення західних держав до російсько-української війни у 2014–2025 роках, а також визначення ключових етапів, чинників трансформації цієї політики та її впливу на формування сучасної архітектури європейської безпеки.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- проаналізувати передумови формування позиції Заходу після анексії Криму та початку війни на сході України;
- дослідити особливості політичної, економічної та санкційної реакції Заходу у 2014–2021 роках;
- визначити ключові чинники трансформації західної політики після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році;
- проаналізувати еволюцію військової, фінансової та гуманітарної підтримки України;
- виокремити основні етапи еволюції політики Заходу у 2014–2025 роках;
- оцінити вплив трансформації політики Заходу на зміну європейської та глобальної безпекової архітектури.

Теоретико-методологічною основою дослідження є поєднання підходів сучасної теорії міжнародних відносин, зокрема елементів неореалізму, ліберального інституціоналізму та конструктивізму, що дозволяє комплексно проаналізувати еволюцію політики Заходу щодо російсько-української війни.

З позицій неореалізму реакція західних держав інтерпретується як відповідь на зміну балансу сил у Європі та зростання загрози з боку ревізіоністської держави. У цьому контексті політика стримування Росії, посилення військової присутності НАТО та розширення оборонної співпраці розглядаються як інструменти відновлення стратегічної рівноваги.

Ліберальний інституціоналізм акцентує увагу на ролі міжнародних організацій та інституцій — передусім НАТО, Європейського Союзу та G7 — у координації колективної

відповіді на російську агресію. Саме через інституційні механізми реалізується санкційна політика, фінансова допомога Україні та узгодження безпекових рішень.

Конструктивістський підхід дозволяє проаналізувати трансформацію сприйняття Росії у політичному дискурсі Заходу — від потенційного партнера до системної загрози міжнародному порядку. Водночас змінюється і сприйняття України — від “буферної держави” до ключового елемента європейської безпеки.

Методологічно дослідження базується на поєднанні історико-політичного, порівняльного та системного методів. Історико-політичний підхід дозволяє простежити динаміку змін політики Заходу у хронологічній перспективі (2014–2025). Порівняльний метод застосовується для аналізу відмінностей між окремими етапами цієї політики, тоді як системний підхід дає змогу розглядати реакцію Заходу як цілісний багаторівневий процес, що включає політичні, економічні, військові та інформаційні компоненти.

Концептуалізація поняття «Захід». У дослідженні поняття «Захід» розглядається як багатовимірна категорія, що поєднує геополітичний, інституційний та нормативно-ціннісний виміри.

У геополітичному вимірі «Захід» трактується як сукупність держав Північної Америки та Європи, які мають спільні стратегічні інтереси та безпекові пріоритети. Ключовими акторами виступають Сполучені Штати Америки, держави-члени Європейського Союзу, Велика Британія та Канада. У ширшому контексті до цієї спільноти також належать інші демократичні держави, що підтримують євроатлантичний порядок.

Інституційний вимір «Заходу» реалізується через систему міжнародних організацій та механізмів колективного реагування. Безпековий компонент представлений НАТО як основним інститутом колективної оборони, політико-економічний — Європейським Союзом, а координація глобальної економічної політики здійснюється в межах формату G7.

У нормативно-ціннісному вимірі «Захід» розглядається як спільнота ліберальних демократій, об’єднаних принципами верховенства права, прав людини, демократії та пріоритету міжнародного права. Порушення цих принципів Росією стало одним із ключових чинників консолідації західної реакції на агресію.

У контексті російсько-української війни «Захід» постає як неформальна політико-безпекова коаліція, що координує санкційну політику, військову та фінансову допомогу Україні, а також формує стратегію стримування Росії.

Концептуальні засади аналізу політики Заходу. Аналіз реакції Заходу на російську агресію ґрунтується на кількох ключових концепціях:

- **стримування (deterrence)** — формування політичних, економічних і військових витрат для агресора з метою недопущення подальшої ескалації;

- **економічний примус (economic coercion)** — застосування санкцій як інструменту впливу на поведінку держави-агресора;
- **підтримка держави-жертви агресії** — надання Україні військової, фінансової та гуманітарної допомоги;
- **колективна безпека** — координація дій союзників у межах трансатлантичної спільноти.

Застосування цих концепцій дозволяє системно проаналізувати трансформацію політики Заходу та виокремити основні етапи її розвитку у 2014–2025 роках.

Початковий етап реакції Заходу: між стримуванням і деескалацією (2014–2016).

Початковий етап російської агресії проти України, пов'язаний з анексією Криму та початком війни на Донбасі, став серйозним викликом для післявоєнної архітектури європейської безпеки, заснованої на принципах суверенітету держав і непорушності кордонів. Водночас реакція Заходу у цей період характеризувалася поєднанням політики стримування та прагнення до деескалації, що відображало обмежену готовність до прямої конфронтації з Росією.

Ключовою рисою цього етапу стала перевага політико-дипломатичних інструментів реагування. Засудження анексії Криму, політика невизнання та підтримка територіальної цілісності України на міжнародних майданчиках сформували нормативну основу західної відповіді. Водночас ці кроки мали радше декларативний характер і не супроводжувалися негайним посиленням військово-безпекового компоненту.

Центральним практичним інструментом реагування стала санкційна політика, яка формувалася поступово та обмежено. Її початкові етапи включали персональні обмеження, фінансові санкції та секторальні заходи у стратегічних галузях. Проте у 2014–2016 роках санкції виконували передусім функцію політичного сигналу, а не інструменту системного економічного тиску. Така обмеженість пояснювалася як економічною взаємозалежністю окремих європейських держав із Росією, так і відсутністю консенсусу щодо жорсткішої стратегії.

Важливою складовою західної політики було прагнення до дипломатичного врегулювання конфлікту. Підтримка переговорних форматів, зокрема Мінського процесу, відображала домінування логіки деескалації. У цьому контексті санкції розглядалися не як інструмент примусу до стратегічної зміни поведінки Росії, а як засіб стимулювання її до участі у переговорах.

З точки зору теорії міжнародних відносин, політика Заходу у цей період може бути охарактеризована як форма «обмеженого стримування», що поєднувала елементи реалізму (санкції, політична ізоляція) та ліберального інституціоналізму (ставка на переговори та

міжнародні механізми врегулювання). Водночас відсутність рішучого військового компонента свідчила про небажання Заходу ескалювати конфлікт до рівня відкритого протистояння.

Суттєвим фактором, що визначав характер реакції Заходу, було сприйняття російсько-української війни як локального або регіонального конфлікту. Це обмежувало масштаби підтримки України, зокрема у військовій сфері, та зумовлювало обережність у стратегічному плануванні. Крім того, у політичному дискурсі зберігалось бачення Росії як важливого глобального актора, співпраця з яким залишалася необхідною у вирішенні інших міжнародних проблем.

Таким чином, у 2014–2016 роках сформувалася базова модель реагування Заходу на російську агресію, що включала санкційний тиск, дипломатичні зусилля та обмежену підтримку України. Водночас ця модель виявилася недостатньо ефективною для стримування подальшої ескалації, що згодом стало одним із чинників переходу конфлікту до нової фази.

Період стратегічної інерції: обмежене стримування та політичний прагматизм (2017–2021). Після початкового етапу російської агресії політика Заходу щодо України та Росії увійшла у фазу, яку доцільно охарактеризувати як період стратегічної інерції. Його сутність полягала у збереженні базових параметрів реагування без їх якісної трансформації, попри наявність ознак поглиблення конфлікту та зростання довгострокових безпекових ризиків.

Ключові елементи західної політики — санкційний режим, дипломатичні зусилля та обмежена підтримка України — залишалися незмінними. Санкції, запроваджені після 2014 року, були інституціоналізовані та регулярно продовжувалися, однак їхня функція залишалася переважно стримувальною і сигналізуючою. Вони не перетворилися на інструмент системного економічного примусу, спрямованого на зміну стратегічної поведінки Росії.

Дипломатичний компонент також зберігав центральне значення. Підтримка Мінського процесу та переговорів у нормандському форматі відображала прагнення Заходу утримати конфлікт у межах керованої ескалації. Водночас поступове зниження ефективності переговорів і відсутність реального прогресу свідчили про формування ситуації дипломатичного глухого кута.

У безпековій сфері спостерігалось обережне розширення підтримки України, зокрема у вигляді надання оборонного озброєння та посилення військово-технічної співпраці. Проте ці кроки залишалися політично обмеженими та не супроводжувалися переходом до стратегії повномасштабного військового стримування Росії.

Характерною рисою цього періоду було поєднання політики стримування з елементами економічного прагматизму. Попри санкції, окремі держави Європи зберігали і навіть розвивали економічні зв'язки з Росією, зокрема в енергетичній сфері. Це свідчило про

наявність внутрішніх суперечностей у західній політиці, де безпекові міркування співіснували з економічними інтересами.

З концептуальної точки зору, стратегічна інерція пояснюється поєднанням кількох факторів. По-перше, конфлікт на сході України поступово сприймався як “заморожений”, що знижувало відчуття невідкладності загрози. По-друге, у частини західних еліт зберігалось прагнення уникнути масштабної геополітичної конфронтації з Росією. По-третє, інституційна складність ухвалення рішень у межах ЄС та трансатлантичної спільноти обмежувала можливості для швидкого перегляду політики.

Водночас у цей період поступово накопичувалися ознаки зміни стратегічного сприйняття Росії. Її дії — включно з військовою модернізацією, кіберопераціями та втручанням у внутрішні справи інших держав — дедалі більше розглядалися як прояви ревізіоністської політики. Це знайшло відображення у стратегічних документах Заходу, де Росія почала визначатися як ключове джерело безпекових викликів [6].

Таким чином, період 2017–2021 років можна охарактеризувати як фазу відносної стабілізації конфлікту без вирішення його фундаментальних причин. Політика Заходу залишалася обмежено ефективною: вона дозволяла стримувати подальшу ескалацію, але не створювала передумов для стратегічної деескалації чи зміни поведінки Росії. У підсумку саме інерційний характер цієї політики став одним із чинників, що уможливили перехід конфлікту до фази повномасштабної війни у 2022 році.

Стратегічний перелом і трансформація політики Заходу (2022–2025). Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року стало якісним переломним моментом у політиці Заходу, який ознаменував перехід від обмеженого стримування до системної стратегії протидії російській агресії. На відміну від попередніх етапів, коли конфлікт сприймався як регіональний, нова фаза війни була інтерпретована як фундаментальний виклик європейській та глобальній системі безпеки.

Однією з ключових характеристик цього етапу стала безпрецедентна консолідація західних держав. Сполучені Штати Америки, Європейський Союз, НАТО та країни G7 сформували координаційну модель колективної відповіді, що охоплювала політичний, економічний та військовий виміри. У цьому контексті трансатлантична єдність набула системоутворюючого значення для нової архітектури безпеки.

Санкційна політика зазнала якісної трансформації. Якщо у попередній період санкції виконували переважно сигнальну функцію, то після 2022 року вони стали інструментом системного економічного тиску, спрямованого на обмеження військово-промислового потенціалу Росії та підірив її фінансової стійкості. Розширення санкцій охопило фінансовий

сектор, енергетику, технології та інституційні механізми міжнародних розрахунків, що свідчило про перехід до довгострокової стратегії економічного виснаження.

Не менш суттєвою стала трансформація військової підтримки України. Західні держави перейшли від обмежених поставок оборонного озброєння до масштабної військово-технічної допомоги, що включала сучасні системи озброєнь, підготовку військових кадрів та координацію оборонного планування. Такий підхід відображав зміну стратегічної мети — від підтримки обороноздатності України до сприяння її здатності ефективно протидіяти Росії у довгостроковій перспективі.

Паралельно відбулися фундаментальні зміни у безпековій архітектурі Європи. Посилення східного флангу НАТО, зростання оборонних витрат європейських держав та розширення Альянсу стали прямими наслідками російської агресії. У політичному вимірі відбулося переосмислення ролі України, яка почала розглядатися як невід’ємний елемент системи європейської безпеки, а не як периферійний чи буферний простір [5].

З концептуальної точки зору, цей період характеризується переходом до моделі «розширеного стримування», що поєднує військові, економічні та політичні інструменти впливу. На відміну від попередніх етапів, Захід почав формувати цілісну довгострокову стратегію протидії російському ревізійному.

Водночас уже у 2025 році проявилися ознаки нової трансформації західної політики, пов’язані насамперед зі змінами у підходах Сполучених Штатів. Цей етап можна охарактеризувати як перехід від моделі максимальної підтримки України до більш прагматичної стратегії, орієнтованої на переговорне врегулювання конфлікту.

Зменшення обсягів прямої військової допомоги США, акцент на необхідності дипломатичного завершення війни та спроби відновлення переговорних каналів з Росією свідчать про часткову зміну стратегічних пріоритетів. Водночас це супроводжувалося поступовим перекладанням більшої відповідальності за підтримку України на європейських союзників.

Політика адміністрації Д. Трампа з 2025 року де-факто підриває концепт «колективного Заходу». Це можна обґрунтувати через кілька взаємопов’язаних аналітичних аргументів, які спираються на класичні підходи до вивчення союзницької поведінки, трансатлантичної єдності та теорії міжнародних режимів. По-перше, концепт «колективного Заходу» історично ґрунтується на трьох базових елементах: стратегічній єдності США та Європи, інституційній зв’язаності (передусім через НАТО та ЄС) і спільній нормативній основі (ліберальний інтернаціоналізм). Якщо політика США починає системно відхилятися від цих трьох компонентів, сам концепт втрачає операційну цілісність. По-друге, спостерігається перехід від моделі союзницького лідерства США до моделі селективного транзакціоналізму. Це означає,

що підтримка союзників стає умовною та залежить від короткострокових вигод, знижується передбачуваність гарантій безпеки, колективні рішення замінюються двосторонніми угодами. Такий зсув підриває основу колективної дії, оскільки союзники більше не можуть розраховувати на стабільність зобов'язань — ключовий елемент будь-якого безпекового альянсу. По-третє, ерозія трансатлантичної консолідації веде до фрагментації політики щодо ключових безпекових питань, насамперед війни Росії проти України. США скорочують або обмежують військову підтримку, стимулюють переговорні формати без узгодження з європейськими партнерами, або сигналізують про готовність до «великої угоди» з Росією. Це створює ситуацію стратегічної асиметрії всередині Заходу. У відповідь європейські держави змушені або автономізуватися, або формувати альтернативні коаліції, що прямо суперечить ідеї «єдиного Заходу». По-четверте, відбувається нормативна дивергенція. Якщо зовнішня політика США меншою мірою апелює до ціннісних категорій (демократія, міжнародне право, суверенітет) і більше — до балансу сил і вигоди, це руйнує спільну ідентичність Заходу як «нормативної спільноти». У такому випадку Захід перестає бути політико-цивілізаційною єдністю і перетворюється на сукупність держав із частково співпадаючими інтересами. По-п'яте, у термінах теорії альянсів зростає страх «покинутості» серед європейських союзників. Якщо цей страх перевищує страх «втягування», альянс втрачає внутрішню рівновагу. Реакцією стає нарощування автономних оборонних спроможностей ЄС, пошук альтернативних форматів безпеки, зниження рівня політичної координації з США. По-шосте, у довгостроковій перспективі це веде до трансформації НАТО з інструмента колективної оборони у платформу ситуативної координації, де рівень залучення США стає змінною величиною. Така інституційна деградація безпосередньо підриває матеріальну основу «колективного Заходу».

Можна стверджувати, що політика адміністрації Трампа не обов'язково формально ліквідує Захід як геополітичну категорію, але де-факто розмиває його стратегічну єдність, підриває інституційну зв'язаність, руйнує нормативну спільність. У результаті «колективний Захід» трансформується з цілісного актора міжнародних відносин у фрагментовану сукупність держав із різними стратегіями, що і дозволяє обґрунтувати тезу про його фактичну деконструкцію.

У результаті відбувається трансформація трансатлантичної моделі: від фази консолідованої мобілізації (2022–2024) до стану зростаючої варіативності та часткової фрагментації політики Заходу. Це стимулює розвиток стратегічної автономії Європи, яка змушена відігравати більш активну роль у забезпеченні регіональної безпеки.

Таким чином, період 2022–2025 років відображає одночасно два взаємопов'язані процеси: формування нової системної політики стримування Росії та появу внутрішніх

обмежень цієї політики. Це свідчить про перехід західної стратегії у фазу адаптації, що характеризується поєднанням довгострокового протистояння та пошуку моделей врегулювання конфлікту.

Таким чином, зроблена спроба здійснення комплексного історико-політичного аналізу трансформації підходів західних держав до російської агресії проти України у 2014–2025 роках. Ідентифіковані ключові закономірності еволюції цієї політики в умовах змін міжнародного безпекового середовища. Отримані результати засвідчують, що розвиток політики Заходу має нелінійний характер і детермінується не лише перебігом воєнних дій, але й змінами у стратегічному сприйнятті Росії. Зокрема, перехід від інтерпретації Росії як потенційного партнера до її визначення як системного опонента спричинив трансформацію політичної моделі — від обмеженого реагування до політики системного стримування.

Проведений аналіз також показав, що визначальним чинником масштабів і характеру підтримки України виступає рівень трансатлантичної консолідації. У періоди високого рівня координації між США, ЄС і НАТО (передусім 2022–2024 рр.) підтримка України набувала комплексного, довгострокового та військово-стратегічного виміру. Водночас у періоди зниження єдності західних акторів (2017–2021 роки, а також окремі тенденції 2025 року) вона залишалася обмеженою або зміщувалася у площину дипломатично-переговорних механізмів.

Російсько-українська війна стала ключовим каталізатором глибинної трансформації європейської архітектури безпеки. Це проявилось у зміцненні НАТО, зростанні оборонних витрат, посиленні безпекової ролі Європейського Союзу, а також у переосмисленні статусу України, яка еволюціонувала з об'єкта геополітичного протистояння у повноцінного суб'єкта системи стримування. Виокремлено три основні етапи еволюції політики Заходу: 2014–2016 рр. — етап обмеженого реагування; 2017–2021 рр. — етап стратегічної інерції; 2022–2025 рр. — етап системного стримування з подальшими елементами трансформації.

Кожен із зазначених етапів відображає зміну співвідношення між стратегічним сприйняттям Росії, рівнем трансатлантичної єдності та інструментальним набором західної політики.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів для прогнозування подальшої еволюції політики Заходу щодо російсько-української війни, зокрема в умовах потенційного послаблення трансатлантичної єдності та зростання автономної ролі Європи у сфері безпеки.

Отже, російсько-українська війна постає не лише як регіональний конфлікт, але й як системоутворюючий чинник трансформації міжнародного порядку, що визначає нові параметри європейської та глобальної безпеки.

Література

1. Віднянський С., Мартинов А. (2023) Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.
2. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності / Наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка; Центр Східної Європи і факультет політології Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні. – К.: Ніка-Центр, 2018. – 280 с.
3. Лазарович М., Мироненко П. (2024) Московитсько-українська війна (2014-2024 роки) : монографія / Акад. політ.-прав. наук України, Акад. "Укр. Політія". 4-те вид., перероб. Київ: Політія, 2024. 517 с.
4. Плохій С. (2023) Російсько-українська війна: повернення історії / Сергій Плохій; пер. з англ. М. Ларченка. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. — 400 с.
5. Council of the European Union. (2022) A Strategic Compass for Security and Defence. Brussels: European Union. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/strategic-compass/>
6. Countering America's Adversaries Through Sanctions Act-Related Sanctions. Office of Foreign Assets Control <https://ofac.treasury.gov/sanctions-programs-and-country-information/countering-americas-adversaries-through-sanctions-act-related-sanctions>
7. Giles K. (2024) Russia's War on Everybody: And What it Means for You Hardcover Bloomsbury Academic, 2022;
8. Jakupc V. (2024) The West's Response to the Ukraine War. Military Struggles, NATO Challenges, and the Reimagining of Global Politics Springer Nature Switzerland AG 2024.
9. Kiel Institute for the World Economy. (2024) Ukraine Support Tracker. Available at: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>
10. Makhortykh M., Kulichkina A., Maikovska K. (2024) Evolution of wartime discourse on Telegram: A comparative study of Ukrainian and Russian policymakers' communication before and after Russia's full-scale invasion of Ukraine <https://doi.org/10.48550/arXiv.2510.11746>
11. Pertevi L.A. (2024) The EU's Approach to Sanctions on Russia: A Critical Analysis of the Existing Literature // Central European Journal of International and Security Studies, 2024 – Volume 18, Issue 3.
12. Schwarzer D. (2024) The War in Ukraine and Its Challenges to European Security P.44-66 <https://doi.org/10.1093/oso/9780198908289.003.0003>

CONTESTED HERITAGE AND IDENTITY OF THE AZOV GREEKS: FRAMING THE RESEARCH PROBLEM

Pakhomenko S.

The Azov (Mariupol) Greeks constitute one of the historical ethnic minorities of Ukraine, with a long-standing presence in the Northern Azov region. They are descendants of Greek settlers who migrated from Crimea in 1778–1780 and went on to found the city of Mariupol as well as 21 villages in the region. The community comprises two sub-ethnic groups distinguished primarily by linguistic characteristics: the Rumai (the self-designation of Greeks who speak dialects close to Modern Greek) and the Urumi (who speak Urum close to Turkic dialects). According to the 2001 Ukrainian census—the most recent official census in Ukraine—their population stood at 77,500 people, accounting for 84.5% of the country’s Greek minority [1]. Although the use of the native languages (Rumei and Urum) declined significantly over the course of the twentieth century, the community has nevertheless retained a relatively strong sense of cultural continuity and identity [2].

The ongoing Russo-Ukrainian war has significantly altered this situation. The historical territory of the Azov Greeks is currently under Russian occupation, which has led to the destruction of cultural institutions, museums, heritage sites, and educational infrastructure, as well as to the forced displacement of part of the community both within Ukraine and abroad. Under these conditions, interpretations of the past and of community identity have become increasingly contested. Russian narratives tend to appropriate the cultural heritage of the Azov Greeks and incorporate it into a broader imperial historical discourse of the so-called “Novorossiia” [3]. The Ukrainian narrative, in contrast, delegitimizes those elements that connect the Azov Greeks with the policies of the Russian Empire and the Soviet Union, interpreting these historical periods primarily as eras of oppression of the community [4]. A separate narrative, promoted by a group of Ukrainian scholars and civic activists, emphasizes the ethnocultural and linguistic distinctiveness of the Azov Greeks from the broader Greek ethnic core. According to this view, the unique identity of the Azov Greeks has historically been marginalized by the various states to which the region belonged. Consequently, this perspective argues that the community should reconnect with its “original” roots, that the Rumei and Urum languages should be revitalized, and that the Azov Greeks should be legally recognized as a distinct indigenous people of Ukraine.

As a result, debates about the history and identity of the Azov Greeks have become highly politicized and, importantly, are often shaped more by external actors than by the community itself.

Research methods and research materials

The study draws on interdisciplinary approaches, combining memory studies, heritage studies, and the study of nationalism and minorities. It employs the concept of “mnemonic actors” [5] (Kubik and Bernhard 2014), which makes it possible to move beyond a purely state-centered perspective and instead focus on the interaction of various actors involved in shaping interpretations of the past. This is particularly important in a context where multiple stakeholders—both internal and external—actively compete over the meaning of Azov Greek history.

The concept of dissonant heritage (Tunbridge and Ashworth 1996) further highlights that heritage is inherently contested and associated with competing claims over meaning and the “right to the past” [6]. In the present context, this helps to better understand how heritage is not only contested but also symbolically appropriated and instrumentalized, particularly within broader Russian imperial narratives.

The project also draws on Rogers Brubaker’s approach to analyzing triadic relationships between nationalizing states, national minorities, and external homelands [7] (Brubaker 1996). This perspective allows for an examination of the interaction between Ukraine, the Azov Greek community, and external actors such as Russia, and helps to explain how these interactions shape identity politics and the construction of historical narratives.

Methodologically, the project combines discourse analysis of academic publications, media texts, and political documents (including the Law of Ukraine on National Minorities (Communities)), as well as public statements, with the analysis of cultural representations, such as museum exhibitions, educational materials, and digital heritage initiatives. This makes it possible to trace how the history and identity of the Azov Greeks are constructed and represented across different institutional and public contexts.

The empirical basis of the project consists of semi-structured interviews and survey data collected among members of the Azov Greek community who have been forced to leave their homes due to the war. These materials focus on practices of self-identification, perceptions of cultural heritage, and attitudes toward competing historical narratives. By combining the analysis of public discourse with individual experiences, the project captures both “top-down” and “bottom-up” dimensions of memory and identity formation.

References

1. Балабанов, К., Пахоменко, С. (2006), Національно-культурне та громадське життя греків України у другій половині XX – на початку XXI ст., Маріуполь, 260 с. Balabanov, K., Pakhomenko, S. (2006), National, Cultural, and Civic Life of the Greeks of Ukraine in the Second Half of the Twentieth and Early Twenty-First Centuries, Mariupol, 260 pp (in Ukrainian)

2. Пономарьова, І. (2002), Етномовна ситуація серед греків українського Приазов'я. Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр., Вип. 13., С. 59–92.
Ponomariova, I. (2002), The Ethnolinguistic Situation among the Greeks of the Ukrainian Azov Region, *Ethnic History of the Peoples of Europe: Collected Scholarly Papers*, Issue 13, pp. 59–92. (in Ukrainian)
3. Arabadzhy, S. (2023), Construction of regional myths: a case study of the Greeks of the North Azov Sea region. *Skhid (Схід)*, Т. 5, № 1. pp. 43–50.
4. Balabanov, K., Pakhomenko, S., Arabadzhy, S., Hedo, A.(2025). Unification Versus Localisation: National Minorities of Southern Ukraine in Russian, Ukrainian, and Regional Historical Narratives. In: Sazonov, V., Mölder, H., Śliwa, Z., Pakhomenko, S., Ploom, I. (eds) *Russian Influence Operations and the War in Ukraine. Contributions to Security and Defence Studies*. Springer, Cham, 2025. pp. 179-204
5. Bernhard, M. and Kubik, J. (2014), *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, Oxford University Press.
6. Tunbridge, J.E. and Ashworth, J.I. (1996), *Dissonant heritage : the management of the past as a resource in conflict*, Wiley, Chichester, UK.
7. Brubaker, R. (1996), *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, UK.

Секція 1:

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА»

СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

РОСІЙСЬКІ АТАКИ НА МЕДИЧНІ ЗАКЛАДИ ПІД ЧАС ОБЛОГИ МАРІУПОЛЯ (2022): ДО ПИТАННЯ ПРО ОЗНАКИ ГЕНОЦИДАЛЬНИХ ДІЙ

Бенчук В. О.

Згідно з положеннями Женевської конвенції, Додаткових протоколів до Женевської конвенції та Римського статуту Міжнародного кримінального суду медичні заклади та персонал користуються особливим, посиленим режимом захисту, що перевищує загальні гарантії безпеки цивільного населення. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права медичні установи повинні захищатися за будь-яких обставин та не можуть бути об'єктом нападу, що включає заборону як їх ураження, так і будь-яких дій, які перешкоджають їх функціонуванню. Медичний персонал не може бути військовою ціллю, має право безперешкодно виконувати свої обов'язки та не підлягає переслідуванню за надання допомоги всім пораненим і хворим незалежно від їх належності, що відображає принцип медичної нейтральності. Втрата такого захисту можлива лише у виняткових випадках використання медичних об'єктів у військових цілях і після належного попередження.

Під час облоги Маріуполя медичні заклади міста зазнали систематичних і масованих ракетно-бомбових ударів з боку російських військ. Такі дії стали причиною значних жертв серед цивільного населення, разом з пацієнтами та медичним персоналом, а також до масштабного руйнування об'єктів охорони здоров'я. Це призвело до суттєвого обмеження доступу населення до медичної допомоги та фактичного унеможливлення належного лікування поранених і хворих, що, своєю чергою, різко погіршило гуманітарну ситуацію в місті. З огляду на системний і тривалий характер цих атак, такі дії свідчать не лише про грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права, а й можуть розглядатися як елемент стратегії завдання максимальної шкоди цивільному населенню Маріуполя, що створювало загрозу його фізичному знищенню.

Попри широке висвітлення облоги Маріуполя в медійному просторі та значний суспільний інтерес до цієї теми, проблема ударів по медичних закладах досі не отримала

належного рівня комплексного наукового осмислення. Вагомий внесок у її дослідження зробила Єльська гуманітарна дослідницька лабораторія, яка, використовуючи комерційно доступні супутникові знімки та перехресні геолокаційні дані, здійснила квазіекспериментальний аналіз пошкоджень медичної інфраструктури Маріуполя внаслідок російського вторгнення. За результатами дослідження встановлено, що близько 77% медичних закладів міста зазнали пошкоджень [7].

У більшості інших наукових і аналітичних праць ця проблематика висвітлюється фрагментарно — переважно в контексті загальної гуманітарної катастрофи в місті. Загалом вона представлена обмеженим колом досліджень, серед яких варто виокремити роботи Віри Валле [3], Віталія Бенчука та Володимира Трофимовича [1], а також матеріали міжнародних і вітчизняних правозахисних організацій. Зокрема, Харківська правозахисна група підготувала подання до Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду із закликом врахувати зібрані докази для ініціювання розслідування злочину геноциду щодо українців у Маріуполі та прилеглих територіях [5].

Важливими джерелами також є дослідження міжнародної юридичної організації Global Rights Compliance, що сприяє притягненню до відповідальності за воєнні злочини та серйозні порушення міжнародного права [6], а також матеріали Human Rights Watch — незалежної міжнародної неурядової організації, яка займається захистом прав людини у світі [7]. Ці джерела містять документовані свідчення про воєнні злочини та правову оцінку відповідних дій.

В умовах облоги міста російськими військами лікарні виконували подвійну функцію: не лише надавали допомогу пораненим і хворим, а й слугували укриттями для цивільного населення [6, с. 27]. Послідовні ракетно-бомбові удари росіян по об'єктах критичної інфраструктури — електро-, водо- та теплопостачання — вже в першій декаді березня фактично вивели їх із ладу. Це істотно ускладнило функціонування системи охорони здоров'я і обмежило доступ населення до необхідної допомоги. Відсутність електроенергії унеможливлювала роботу життєво необхідного медичного обладнання, перебої з водопостачанням призводили до порушення санітарно-гігієнічних норм, а відсутність опалення створювала вкрай складні умови для життя й здоров'я пацієнтів.

Міська влада спільно з волонтерами намагалася підтримувати функціонування медичних закладів, забезпечуючи їх генераторами, запасами пального та базовими медикаментами [4]. Медичні працівники були змушені працювати в екстремальних умовах, нерідко без необхідного обладнання, проводячи оперативні втручання в укриттях або при мінімальному освітленню.

Найбільш серйозною проблемою стали масовані та систематичні російські удари. Кілька ключових лікарень неодноразово зазнавали обстрілів, що суттєво підривало їхню

функціональність і ставило під загрозу життя пацієнтів та медичного персоналу. Зокрема, Маріупольська обласна лікарня інтенсивного лікування зазнала серії ударів 28 лютого, 3 березня та повторно 10–11 березня. У середині березня цей медичний заклад був захоплений російськими збройними формуваннями, які утримували всередині близько 400 цивільних осіб, унаслідок чого лікарня фактично втратила здатність виконувати свої завдання.

Окремо слід відзначити систематичні обстріли міської лікарні № 4, унаслідок яких було зруйновано низку корпусів, що ще більше обмежило можливості медичної системи міста реагувати на масовий потік поранених.

Не менш значних пошкоджень зазнала Маріупольська міська лікарня № 1, яка була обстріляна 15 березня та 6 квітня. Останній удар спричинив масштабні руйнування корпусів, зокрема дитячого відділення. 26 березня Маріупольська міська рада повідомляла про примусову евакуацію (вивезення) цивільних осіб, пацієнтів і медичного персоналу, які перебували в лікарні. На той момент у медичному закладі могло знаходитися близько 700 пацієнтів. Під час удару 6 квітня кількома потужними бомбами, ймовірно термобаричними, загинуло щонайменше 50 осіб, зокрема пацієнти, які згоріли живцем [6, с. 29].

Значного міжнародного резонансу набуло авіаційне бомбардування 9 березня міської дитячої лікарні № 3 та пологового будинку № 2: обидві медичні установи були майже повністю зруйновані. На момент атаки всередині перебувало понад 100 осіб — медичний персонал, пацієнти, вагітні жінки та цивільні мешканці. Унаслідок удару загинуло шестеро людей, зокрема п'ятеро дорослих і трирічна дитина [4].

16 березня по місту було завдано серії авіаційних ударів із застосуванням понад 100 бомб, що спричинило додаткові руйнування цивільної інфраструктури. Одна з авіабомб влучила в будівлю басейну «Нептун», яка використовувалася як тимчасове укриття для цивільного населення. Значну кількість поранених було евакуйовано до розташованого поруч військового шпиталю № 555. Однак приблизно через пів години по зазначеному шпиталю було завдано повторного удару, спрямованого на об'єкт, де перебували поранені особи [2, с. 73].

Як зазначається у звітах міжнародних правозахисних організацій, зокрема Human Rights Watch, унаслідок системних, тривалих і масованих ракетно-бомбових ударів медична інфраструктура Маріуполя зазнала критичних руйнувань. За наведеними даними, усі 19 лікарняних комплексів міста отримали пошкодження, а з 34 медичних установ (64 будівлі) 26 були повністю зруйновані, тоді як ще 38 зазнали різного ступеня пошкоджень [7, с. 92, 95].

Проведений аналіз свідчить, що під час облоги медичні заклади міста стали об'єктами послідовних, повторюваних і цілеспрямованих атак, що має ознаки системного ураження об'єктів, які перебувають під особливим захистом міжнародного гуманітарного права. Унаслідок руйнування системи охорони здоров'я та її фактичного паралічу цивільне

населення втратило доступ до медичної допомоги. Це призвело до зростання непрямих втрат, пов'язаних із відсутністю лікування, дефіцитом медикаментів і неналежними умовами для виживання, особливо серед найбільш уразливих груп — людей похилого віку, осіб з інвалідністю та пацієнтів із хронічними захворюваннями. Сукупність задокументованих фактів руйнування лікарень, знищення критичної інфраструктури та тривалої облоги свідчить не лише про масштабну гуманітарну катастрофу, а й про створення умов, несумісних із фізичним виживанням значної частини населення Маріуполя. Таким чином, характер дій російських військ у місті може розглядатися як такий, що містить ознаки геноцидальної практики.

Література

1. Бенчук В., Трофимович В. Гуманітарна катастрофа в Маріуполі під час російської облоги (2022 р.). *Український історичний журнал*. 2026. № 1. С. 5-23. <https://doi.org/10.15407/uhj2026.01.005>.
2. Бенчук В., Трофимович В. Оборона Маріуполя (24 лютого-20 травня). *Військово-науковий вісник*. 2024. № 42. С. 59–84. Doi: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.42.2024.59-84>.
3. Валле В. Геноцид ХХІ. Війна на знищення української нації. Харків: ВД «Фабула», 2024. 288 с.
4. 86 днів Маріуполя. Літопис оборони. URL: <https://www.m86.city/#intro02> (дата звернення: 21.08.2024).
5. Подання до Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду щодо злочину геноциду, ймовірно, вчиненого в Маріуполі у період з 24 лютого по 20 травня 2022 року / ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «Видавництво “Права людини”», 2023. 100 с.
6. “Надія залишила нас”. Облога, моріння голодом і захоплення. *Global Rights Compliance*. 80 с. URL: <https://globalrightscompliance.com/2024/06/13/new-report-deliberate-pattern-of-starvation-tactics-against-ukrainian-civilians-by-russian-forces-in-siege-of-mariupol-city/> (дата звернення 25.08.2025).
7. «Наше місто зникло». Спустошення Росією Маріуполя, Україна. *Human Rights Watch*. 253 с. URL: <https://www.hrw.org/uk/feature/russia-ukraine-war-mariupol/report> (дата звернення 25.08.2025).
8. Poole D.N., Andersen D., Raymond N.A., Parham J., Howarth C., Hathaway O.A., et al. (2025). The effect of conflict on damage to medical facilities in Mariupol, Ukraine: A quasi-experimental study. *PLOS Glob Public Health* 5(1): e0003950. <https://doi.org/10.1371/journal.pgph.0003950>.

СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Бутенко А. Ф.

Історія – гуманітарна наука, яка орієнтована на те, щоб реконструювати достовірну картину минулого, проаналізувати причини та наслідки подій. З погляду на сучасну російсько-українську війну, ми маємо брати до уваги матеріальні, письмові та усні джерела, що дозволяють простежити генезу відносин між двома державними центрами. Варто наголосити на хронологічній невідповідності міфів про «спільну колиску»: Київська Русь була заснована у 882 р., тоді як Московське князівство почало формуватися лише наприкінці XIII ст. (1277 р.) як улус Золотої Орди.

Наступний етап пов'язаний із козацтвом. Запорізька Січ, заснована Дмитром Вишневецьким у 1553–1554 рр., функціонувала як автономна мілітарна республіка. Козацтво вело самостійну зовнішню політику, зокрема й бойові походи проти Московського царства (проголошеного у 1547 р.). Ключовим і трагічним етапом стала Переяславська рада 1654 р. Підписуючи угоду з московським царем, гетьман Богдан Хмельницький розраховував на військовий союз, проте натомість отримав поступове поглинання української автономії.

Московські, а згодом російські правителі прагнули європейського визнання. Для цього було створено офіційну імперську міфологію, яка привласнювала історію Русі. Так виникла теорія «трьох братніх народів» із концептом «старшого брата». Ця міфологія була спрямована на нівелювання української ідентичності, мови та культури.

У XX столітті конфлікт загострився під час протистояння більшовицької Росії та УНР (1917–1922 рр.). Більшовицьке керівництво на чолі з В. Леніним відверто заявляло про стратегічну необхідність українських ресурсів (хліба та вугілля), що призвело до силової окупації. Протягом радянського періоду (1922 – 1991 рр.) державна політика була спрямована на остаточне стирання відмінностей між українцями та росіянами під гаслами «нерушимого союзу».

Відносини між Російською Федерацією та Україною після 1991 р. залишалися напруженими. РФ не змогла прийняти незалежність України. Це вилилося у військову агресію 2014 року, яка з 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабну війну.

Сьогодні світова спільнота занепокоєна тим, що в центрі Європи триває кривавий конфлікт, який ігнорує всі засади міжнародного права, закладені після 1945 року. Російське керівництво, використовуючи маніпулятивну риторику про «спеціальну військову операцію» та «захист російськомовних», фактично заперечує право української нації на існування.

Науковий світ, спираючись на праці таких велетнів, як Михайло Грушевський, має достатньо доказів самобутності України-Руси. Його десятитомна праця — це фундаментальна відповідь будь-яким територіальним чи історичним зазіханням. Грушевський слушно зауважував: «В українців є всі підстави – географічні, економічні, політичні і культурні — вважати себе окремою нацією».

Незважаючи на агресію, українське суспільство продемонструвало безпрецедентну згуртованість. Історія вчить, що розпад імперій (Австро-Угорської, Османської) часто починається несподівано, але має об'єктивні внутрішні причини. Час експансіоністських імперій минув, і право українського народу на вільне життя у власній державі буде утверджено остаточно.

СОЦІАЛЬНЕ ВІДЧУЖЕННЯ У РОСІЙСЬКІЙ ОКУПАЦІЇ

Зубченко О. С., Прокопенко О. Н.

Сучасному суспільстві притаманні високі темпи соціальних змін у різних сферах – політичній, економічній, культурній, комунікаційній та технологічній. Саме на перетині цих соціально-культурних розколів виникає та розвивається феномен соціального відчуження. Тією чи іншою мірою він стосується кожного із нас та може проявлятися через соціальну ізоляцію, аномія, підвищену схильність до різних форм девіантної поведінки, маргіналізацію, послаблення або втрату соціальних зв'язків та деградацію звичних соціальних інститутів (родини, батьківства, материнства, соціальної допомоги тощо).

Проблему відчуження можна віднести до «вічних» питань теоретичного та практичного знання, адже про неї говорять з часів Античності та, мабуть, не забудуть, доки живе людство. Проте, як засвідчує досвід, інтерес до цього феномену зростає, коли відбуваються події, що радикально змінюють життя суспільства.

У соціології соціальне відчуження визначається як суспільне явище, що характеризує внутрішній розрив між інтересами, прагненнями, очікуваннями, мотивами діяльності людини і виконуваними нею соціальними функціями та ролями. У такій ситуації виникає стан суперечності між внутрішніми та зовнішніми проявами особистості, внаслідок чого діяльність людини (або її наслідки) перетворюється на окрему від самої людини силу, яка починає нам шкодити. У соціально-груповому ракурсі відчуження проявляється через суперечності соціальних відносин, які, з одного боку, консолідують людей у різні соціальні спільноти, а з іншого – відокремлюють їх одне від одного у процесі розподілу праці та становлення

соціальної нерівності. У соціально-економічному дискурсі соціальне відчуження призводить до втрати людиною своєї волі, відриву її від власності та результатів своєї праці, які перестають їй належати. Внаслідок цього зростають як індивідуальні (потрапити до стану соціально-економічної залежності та експлуатації, т. зв. відчуження праці), так і групові (перетворення соціального середовища, суспільства, держави та провідних соціальних інститутів на ворожі, пригнічувальні сили, т.зв. відчуження суспільства) ризики [6].

З позицій філософії соціальне відчуження має подвійний характер. По-перше, його можна розглядати як свідоме індивідуальне дистанціювання від односторонності «цього світу» з метою здобуття справжньої повноти буття для творчої самореалізації особи, а по-друге – як явище історичної втрати людиною своєї цілісності. Відчуження постає як іманентний прояв парадоксальності людського буття та водночас – показник його природності та сили. У центрі уваги дослідників - проблеми життя людини у великому місті, швидкої урбанізації, масової міграції, дезорієнтації, «культурного шоку» та ціннісних конфліктів. На чільному місці опиняється і маргінальна особистість, яка відійшла від звичного устрою життя, проте, так і не пристосувалася до нового укладу [8, с. 5-7].

Психологія трактує соціальне відчуження як стан втрати або відчуття втрати зв'язку індивіда із соціальним середовищем через зовнішні чинники (економічні, політичні, культурні), що проявляється через ізоляцію, маргіналізацію, втрату соціального впливу та можливостей для участі у житті суспільства. Безпосередніми передумовами соціального відчуження є економічна нерівність, відсутність можливостей для саморозвитку та порушення соціальної справедливості. Доречі, саме останній фактор двічі ставав рушійною силою народних виступів в Україні – Помаранчевої революції 2004 р. та Революції Гідності 2013-2014 років. Також психологи використовують термін «соціальне відчуження» у тісному зв'язку з іншими, близькими за сенсом поняттями, серед яких «соціальна дистанція» (суб'єктивна характеристика соціально-психологічних відмінностей між людьми, що займають різне становище у суспільстві), «соціальна дисоціація» (емоційне, символічне або ритуалізоване дистанціювання від існуючого соціального порядку як результат травматичного досвіду чи пригнічення), «соціальне уникнення» (схильність людини не вступати до соціальних взаємодій) та «соціальна відстороненість» (свідома мінімізація будь-яких міжособистісних контактів) [4].

У цьому міждисциплінарному контексті, мета нашого дослідження – проаналізувати, як проявляється соціальне відчуження на українських територіях, які було окуповано російськими загарбниками у 2014-2025 роках. У різних регіонах ці процеси розвивалися неоднаково, часто набуваючи абсолютно різного наповнення. У Криму російська військова, економічна, інформаційна присутність, на жаль, була постійною рисою повсякденного життя

всіх років незалежності, місцеві криміналізовані еліти більшою мірою орієнтувалися на Москву, аніж на Київ, а яскравим маркером політичного відчуження від національного електорального мейнстріму (особливо після Помаранчевої революції) була аномально висока, навіть порівняно із сусідніми південними областями, підтримка проросійських та прокомуністичних партій. На «староокупованих» територіях ОРДЛО процеси відчуження розвивалися поступово, тут довгий час були в обігу гривні та рублі, а працівники великих підприємств отримували українські зарплати. Зовсім по-іншому складалася ситуація на загарбаних землях Запорізької та Херсонської областей. Ворожі війська просувалися тут дуже швидко, соціальна та житлова інфраструктура не зазнала значних руйнувань, а десятки тисяч місцевих жителів вимушені були з великими труднощами виїжджати до евакуації вже після окупації.

Вітчизняні дослідники визначають окупацію як «тимчасовий стан суспільного життя, який виникає у результаті військових дій та зайняття супротивником території іншої держави та характеризується масовими дисфункціями у діяльності соціальних інститутів, їхнім перетворенням на засіб терору та поневолення на тлі повної втрати легітимності в очах людей» [2, с. 195].

Чи пов'язана дисфункція із соціальним відчуженням? Вперше це поняття до наукового обігу ввів Г.Спенсер, констатувавши, що за певних умов соціальний інститут замість користі починає приносити суспільству лише шкоду [5, с. 287]. Тут можна провести аналогію із видозміненими раковими клітинами, які перестають виконувати свої функції та становлять небезпеку для нашого здоров'я і життя. Для Р. Мертона дисфункція – це діяльність соціальних інститутів, що заважає задоволенню потреб соціальної системи, значно зменшує її адаптивні та регулятивні можливості та фактично працює на саморуйнування. Вона може мати зовнішні (нестача фінансування, кадрів, матеріальних засобів, організаційна плутанина) та внутрішні (неясність та суперечливість цілей, невизначеність функцій, падіння соціального престижу і авторитету даного інституту) [3, с. 262]

Таким чином, можна визначити кілька сутнісних характеристик соціального відчуження в окупації. По-перше, втрата звичних зразків та шаблонів соціальної поведінки, які були актуальними за мирних часів. Такий стан речей добре описав А.Щюц через категорію «наявного знання», що засноване на досвіді попередніх поколінь, вже засвоєне нами через власні соціальні практики і має типовий, універсальний характер, дозволяючи швидко розібратися у різних ситуаціях – від оформлення субсидії на послуги ЖКГ до вибору свіжої зелені на ринку. «Наявне знання» визначає наш «не проблемний» світ, де ми впевнено почуваємося, відчуваємо внутрішню психологічну цілісність та різні форми соціальної солідарності з оточуючими [9, с. 131-132]. Проте, коли на нашій землі з'являється ворожий

чобіт, межі «не проблемного світу» стрімко скорочуються, зводяться лише до нашої родини або найближчого соціального оточення. Окупація несе із собою екстремальні, часто небезпечні для життя соціальні практики, а разом із ними – і багато морально-етичних дилем, яких ніколи не виникало у довоєнному житті.

По-друге, надзвичайно високий рівень соціальної аномії, коли система життєвих пріоритетів, яка десятиліттями складалася за умов соціально-інституційного розвитку в демократичній країні перестає працювати, а т.зв. цінності окупантів вражають своїм цинізмом та жорстокістю. На тлі цього постає питання – як далі жити людям, що опинилися по той бік лінії фронту? На відміну від 2014 р., Українська держава дала чітку відповідь – евакуюватися, незважаючи на всі майбутні труднощі та випробування. Проте перед тими, хто не захотів або не зміг виїхати, постає наступна дилема – як себе поводити з окупантами? По суті, тут є три варіанти – йти на співпрацю, свідомо уникати будь-яких соціальних взаємодій із новими інститутами та організаціями або чинити спротив.

По-третє, колосальний тиск на людину з боку держави-окупанта, який проявляється як через терор, залякування, репресії, цілеспрямоване витіснення та обмеження прав цілих соціальних груп, так і гіпертрофовану інформаційно-пропагандистську активність, яку, спрямовано на створення «штучної повсякденності». Штучна повсякденність розглядається як змодельований комунікатором процес життєдіяльності індивідів, що розгортається у звичних для широкого загалу соціальних ситуаціях, проте містить спеціально створений змістовно-емоційний контекст [1, с. 9]. Про що саме йдеться? Життя людей на півдні Запорізької області та лівобережжі Херсонщини, де практично не було активних бойових дій, не зазнало якихось зовнішніх змін після приходу окупаційних військ. На відміну від Донеччини, Луганщини та Харківщини, де з перших днів «повномасштабки» точилися запеклі бої, у цих регіонах практично немає зруйнованих кварталів, розбомблених будинків та спалених шкіл. Все це жодним чином не впливає на внутрішній зміст окупаційного режиму, тут так само панує жорсткий терор, страх і морок. Проте на оманливе мирному тлі окупанти намагаються наповнити звичні соціальні практики чужим змістом. Насамперед під прицілом опиняються інститути освіти та соціальної сфери – перший раз у перший клас під гімн Росії, продуктовий набір для малозабезпечених родин із листівкою від Путіна, дитячий майданчик, який пофарбовано у триколор, святковий концерт до дня росії у геріатричному пансіонаті. Окрему роль, особливо у перші місяці окупації, відігравали маніпуляції із гуманітарною допомогою. Окупанти роздавали найдешевші продовольчі набори сумнівної якості виключно під камери пропагандистських телеканалів, змушуючи місцевих жителів дякувати за турботу «російським визволителям».

По-четверте, важливу роль у формуванні соціального відчуження на ТОТ мають примусові трансформації соціальної структури, що, як правило, носять регресивний характер та спрямовані на руйнування звичних соціальних інститутів, створення лояльного соціального середовища. Такі зміни відбуваються у рамках т.зв. «денацифікації», описаної у статті російського шовініста Т. Сергійцева «Что Россия должна сделать с Украиной». По суті, маємо справу із цілеспрямованим геноцидом представників великих соціальних груп, який дуже схожий на Голодомор-геноцид 1932-1933 років, організований комуністичним тоталітарним режимом. Механізм соціального відчуження українського селянства – спочатку від своєї власності, а згодом і від звичних соціальних ролей описує С.Теслюк: «Колективізація призводила до явища «знеособлення», «людину було позбавлено права самостійно приймати рішення, розпоряджатися майном, навіть годувати коня, який нещодавно був її власністю» [7, с.32-33]. Аналогічні плани щодо українців ворог нині реалізує на тимчасово окупованих територіях, депортуючи наших співвітчизників, які відмовилися отримувати російські паспорти, та завозячи переселенців із Крайньої Півночі, Далекого Сходу та Середньої Азії.

Таким чином, ми дійшли висновку, що на сучасному етапі спостерігається значне зростання наукового інтересу до проблем соціального відчуження. Особливо актуальністю ця тематика відрізняється в контексті російської агресії проти України та окупації значної частини наших територій, адже ворог використовує інструменти соціального відчуження для послідовного руйнування соціальної суб'єктності, групової та національної ідентичності, а також всієї системи соціальних відносин, до яких включені наші земляки по той бік лінії фронту, ставлячи за мету формування лояльного середовища, де не буде навіть згадки про Україну.

Література

1. Зубченко О.С. Конструювання штучної повсякденності у російських пропагандистських телеграм-каналах (на прикладі тимчасово окупованих територій Запорізької області). Вісник НТУУ «КПІ». Серія «Філософія, соціологія, право». 2022. № 4. С. 6-16 [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269573](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269573)
2. Макаров І.М. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2012. № 3. С. 193-197.
3. Мертон Р. Зв'язки соціальної структури і аномії. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). За ред. Л.Й. Гуменюка. У 2-х томах. Т.1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 260-266.

4. Сафронова М.І., Петровська І.Р. Соціальна дистанція як психосоціальне явище: теоретичне осмислення та дефініційний аналіз суміжних понять. Психологічний часопис. 2023. Т. 11. Вип. 2. С. 47-62 <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.4>
5. Спенсер Г. Що таке суспільство? Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). За ред. Л.Й. Гуменюка. У 2-х томах. Т.1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 286-291.
6. Суїменко Є.І. Відчуження соціальне. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. - Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-34425>, дата звернення 09.03.2026
7. Теслюк Р. Зміна соціальних ролей українського селянства внаслідок колективізації та голодомору-геноциду 1932-1933 років. Український соціум. 2023. № 3. С. 26-40. <https://doi.org/10.15407/socium2023.03.026>
8. Фоменко К.А. Відчуження як екзистенціальна проблема: досвід філософсько-антропологічного дослідження. Автореф дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.
9. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Пер. з нім. В. Кібуладзе. Київ: Український центр духовної культури, 2004. 560 с.

ЗАВЕРШЕННЯ ОБОРОНИ «АЗОВСТАЛЬ»: ВІЙСЬКОВА ТА ПОЛІТИЧНА ЦІНА ПОРЯТУНКУ ГАРНІЗОНУ МАРІУПОЛЯ

Романцов В. М., Романцова Н. І.

На весні 2022 року місто Маріуполь, розташоване на березі Азовського моря, стало широко відоме в Україні та за кордоном як епіцентр запеклих боїв нечисленного, героїчного гарнізону проти російських окупантів. Це місто герой України стало уособленням подвигу його захисників та масових воєнних злочинів загарбників.

Майже три місяці захисники українського Маріуполя вели бої у блокованому місті проти російських окупантів, які багатократно переважали оборонців. Останнім форпостом оборонців Маріуполя були виробничі споруди металургійного комбінату «Азовсталь». Його захищали бійці загону спеціального призначення (полку Національної гвардії України «Азов»), військовослужбовці 36 окремої бригади морської піхоти імені контрадмірала Михайла Білинського, підрозділи берегової охорони ДПСУ, патрульної поліції, місцевої

тероборони, військовослужбовці СБУ, які після вуличних боїв знайшли укриття та нову базу для оборонних боїв серед азовстальських металургійних споруд [34, с. 145, 146].

Питання оборони «Азовсталі» отримали висвітлення у публікаціях істориків, журналістів, військових оглядачів, учасників оборони Маріуполя М. Жирохова [8], Д. Карловського [11], І. Кутелевої-Коваленко [13; 14; 15], А. Одінцової [18], К. Пасічник [19], С. Плохія [20], Е. Прокопчук [20], Д. Снегірьова [24], Н. Сорокіної [25 – 29], В. Суботіної [30], О. Янковського [36].

Наприкінці квітня 2022 р. у Маріуполі склалася дуже напружена ситуація. У підземних бункерах заводу, його бомбосховищах поряд з його оборонцями знайшли собі захист близько двох тисяч цивільних мешканців міста [31, с. 25]. Захисники «Азовсталі» до кінця продовжували виконувати свій бойовий обов'язок, навіть коли залишилися без боєприпасів, продовольства, води, медикаментів і без шансів на життя, бо скласти зброю і здатися вони відмовилися. Біля Маріуполя було затримане численне вороже угруповання, яке не змогло брати участь у наступальних операціях на інших ділянках фронту [20].

У цей період ворожа авіація майже щоночі завдавала потужних бомбових ударів по виробничих спорудах «Азовсталі», де ще перебували і цивільні мешканці міста, і поранені бійці. Битву за «Азовсталь» відстежувала «Українська правда». 3-го травня вона зазначила, що «російські загартники розпочали штурм заводу», заступник командира полку «Азов» Святослав Паламар («Калина»), коментуючи ці події, вказав, що «окупанти просто зараз намагаються прорватися на територію заводу. Перед штурмом російська авіація бомбила комбінат». Захисники «Азовсталі» інформували «Українську правду», що президенту України «доповідають про ситуацію в Маріуполі і він тримає руку на пульсі» [17].

Бої в Маріуполі здобули міжнародний резонанс. 28 квітня 2022 р. у Києві Президент України Володимир Зеленський і Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш провели перемовини, під час яких обговорили «питання евакуації українських громадян з оточеного російськими військами міста Маріуполя на Донеччині, зокрема із заводу «Азовсталь» [33].

Президент України у зверненні до українського народу 30 квітня наголосив: «Усі лідери вільного світу знають про те, що Росія зробила з Маріуполем. І це не залишиться без відповідальності для Росії» [31, с. 67]. Державний департамент США спростував «російські заяви про «перемогу» та «визволення» міста Маріуполь» [15]. 1 травня з «Азовсталі» вдалося вивезти понад сто цивільних: жінок і дітей. Спроби евакуювати мешканців міста з території металургійного комбінату продовжувалися, недивлячись на те, що окупанти постійно чинили перешкоди. Передбачалося, що українські автобуси мали забрати людей у селищі Мангуш і в Бердянську [23]. 7 травня віце-прем'єр-міністерка українського уряду І. Верещук повідомила, що евакуація жінок, дітей та людей похилого віку з території «Азовсталі» завершилася [31, с. 150].

За надзвичайно складних обставин оборонці металургійного комбінату, заблоковані ворожими військами, відкидали пропозиції російського командування про капітуляцію, але заявляли, що «готові евакуюватися за підтримки третьої сторони зі своєю зброєю, забравши поранених та тіла загиблих. Вони неодноразово просили застосувати до них процедуру «extraction» (екстракції), але Росія не погодилася на ці пропозиції [18]. Extraction - це процедура, за якої військовослужбовці за домовленості двох протилежних сторін (України та Росії) виводяться третьою країною-посередником у безпечне місце. Рідні захисників просили застосувати цю процедуру, залучаючи Туреччину, Китай чи іншу країну. Реальний вихід захисників відбувся не за цією процедурою, а у формі виведення оборонців з території заводу, що стало їхнім полонем.

Протягом 10 – 15 травня 2022 р. ворожі війська не припиняли штурмувати «Азовсталі», продовжували бити з усього озброєння (гармат, реактивної ствольної артилерії, танків). Українські оборонці продовжували спротив. Одночасно відбувалися активні перемовини про можливість евакуації захисників «Азовсталі» [31, с. 193; 206; 222; 231; 232; 242; 247; 252].

16 травня 2022 р. почалася «секретна операція» порятунку гарнізону Маріуполя, який виводили з заблокованої ворожими військами «Азовсталі» [6]. В українських ЗМІ інформація про це з'явилася лише після того, як командир полку «Азов» підполковник Д. Прокопенко («Редіс») у вечірньому зверненні до українського народу заявив, що «захисники Маріуполя виконали наказ, не зважаючи на труднощі, 82 дні відтягували переважаючі сили противника на себе та дали змогу українській армії перегрупуватися, підготувати більше особового складу та отримати велику кількість озброєння від країн партнерів» [31, с. 257].

Враховуючи це, Президент України після півночі 17 червня зазначив: «Завдяки діям українських військових – Збройних сил України, розвідки, переговорної групи, Міжнародного комітету Червоного Хреста й ООН ми маємо надію, що вдасться зберегти життя наших хлопців». В. Зеленський наголосив, що «ця робота потребує делікатності і часу» [31, с. 269]. Одразу після звернення Верховного Головнокомандувача з'явилася заява Генерального штабу ЗСУ [8].

Вище командування Збройних сил України, віддало наказ командирам підрозділів на території «Азовсталі» зберегти життя особовому складу, вивести його з оборонних об'єктів заводу, врятувати захисників Маріуполя. Протягом 16 – 20 травня з території «Азовсталі» за домовленістю зарубіжних посередників вийшли і були вивезені на тимчасово окуповану територію за офіційними відомостями та підрахунками міжнародних організацій близько 2439 бійців [20, с. 205, 206].

Процес виходу захисників з території «Азовсталі» був поетапним, тривав 5 днів. На початку виходу – 16 травня відбувалася евакуація важкопоранених бійців. Близько опівночі українське міноборони підтвердило проведення евакуації. Заступниця Міністра оборони

України Ганна Маляр повідомила, що першого дня до медичного закладу у Новоазовську вивезли 53 важкопоранених українців для надання медичної допомоги. Ще 211 українських бійців через гуманітарний коридор були доставлені в Оленівку за умови подальшого повернення їх «на підконтрольну Україні територію через процедуру обміну» [5; 6]. 20 травня територію заводу залишили останні захисники Маріуполя, включаючи командира та заступника командира «Азову» [23].

Але серед оборонців «Азовсталі» виявився один, який не виконав наказ українського командування, не здався в полон. Олександр Іванцов кілька днів переховувався серед численних виробничих споруд заводу, потім подолав 200 кілометрів дорогою на підконтрольну Україні територію. Свої спогади Олександр описав у книзі «Флешбек: Маріуполь». Після порятунку він воює у лавах 3-ї окремої штурмової бригади України, удостоєний звання Герой України [19].

Найважливіший висновок тих днів: захисники Маріуполя не просто «припинили спротив», вони виконали наказ вищого командування. Коли місто було у повній блокаді, а ресурси на «Азовсталі» були вичерпані до критичної межі, збереження життів українських воїнів стало пріоритетом номер один.

Операція з порятунку гарнізону Маріуполя триватиме доти, доки останній захисник не повернеться з полону. Завдяки цій операції Україна сьогодні продовжує боротися за кожного з них, повертаючи героїв додому поетапно, хоч цей шлях і виявився надзвичайно важким. Це був свідомий крок держави, щоб не допустити повної загибелі всього гарнізону в руїнах заводу.

Військова ціна порятунку гарнізону Маріуполя полягала в тому, що він, незважаючи на всі труднощі блокади міста, 86 днів героїчно тримав оборону міста. Політична ціна цієї операції порятунку була обумовлена тим, що вище державне керівництво України, цінуючи подвиг оборонців Маріуполя, прийняло рішення, що вони виконали своє бойове завдання, і заслуговують на порятунок. До цього долучилися українські дипломати, дипломатичні та громадські діячі, представники ООН, Міжнародного комітету Червоного Хреста, ряд зарубіжних країн. Все це дозволило подолати російську протидію. В історичній пам'яті українців героїчна оборона «Азовсталі» спричинила перезавантаження цього символу: з промислового гіганта він перетворився на «фортецю-сакральне місце».

Література

1. Битва за Маріуполь. Герої-захисники Азовсталі. *Міністерство внутрішніх справ України*. 31.05.2022. URL: <https://mvs.gov.ua/news/bitva-za-mariupol-geroyi-zaxisniki-azovstali>
2. Бої за Азовсталь. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бої_за_Азовсталь

3. «Важлива наша боротьба, наші життя – ні». Чому не здадуться і на що сподіваються захисники Азовсталі – головне з інтерв'ю «азовця» Самойленка. 11.05.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/azovstal-zaraz-zahisniki-ne-zdadutsya-interv-yu-azovcya-samoylenka-novini-ukrajini-50241226.html>
4. Використовують авіацію, артилерію та піхоту: російські військові штурмують "Азовсталь" URL: <https://suspilne.media/donbas/236317-vikoristovuut-aviaciu-artileriu-ta-pihotu-rosijski-vijskovi-sturmuut-azovstal/>
5. Генштаб ЗСУ повідомив, який наказ було віддано захисникам Маріуполя. Зеленський сказав, що головне – зберегти їхні життя. 17.05.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-evakuatsiya-viyskovi-azovstal/31853592.html>
6. Генштаб ЗСУ: триває операція з порятунку захисників Маріуполя. 17.05.2022. <https://novynarnia.com/2022/05/17/genshtab-zsu-tryvaye-procedura-obminu-zahysnykiv-mariupolya/>
7. Дружини захисників Маріуполя: Потрібно вивести весь гарнізон, ситуація жахлива URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/15/7346358/>
8. Жирохов М., Пономаренко Р. Маріуполь у вогні, 2014-2022. Чернівці: Княжий Вал, 2022. 106 с.
9. Загородня І. Секретна операція: що відомо про евакуацію українських військових з "Азовсталі" на окуповану територію. 17.05.2022. URL: <https://tsn.ua/exclusive/sekretna-operaciya-scho-vidomo-pro-evakuaciyu-ukrayinskih-viyskovih-z-azovstali-na-okupovanu-teritoriyu-2063791.html>
10. Зв'язок з «Азовом» є, війська РФ вже на «Азовсталі» – Арахамія. 04.05.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-azovstal-viyska-rf/31834384.html>
11. [Карловський Д.](#) Другу добу тривають кровопролитні бої на "Азовсталі" – звернення "Азову". URL: 4.05.2022. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/4/7344085/>
12. Кругова оборона комбінату «Азовсталь». URL: 19.04..2025. <https://dn.gov.ua/news/krugova-oborona-kombinatu-azovstal>
13. [Кутелєва-Коваленко І.](#) Битва за Азовсталь завдає Росії втрат і зриває її плани на Донбасі — Міноборони Британії. 06.05..2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/bitva-za-azovstal-dorogo-obhoditsya-rosiji-ta-zrivaye-jiji-plani-novini-ukrajini-50239825.html>
14. [Кутелєва-Коваленко І.](#) Ситуація на Азовсталі: третій день триває активний штурм окупантів. 05.05.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/na-azovstali-trety-den-prodovzhuyetsya-aktivniy-shturm-okupantiv-novini-ukrajini-50239619.html>
15. [Кутелєва-Коваленко І.](#) «Шоу Путіна та його міністра оборони». Держдеп США спростовує заяви Росії про захоплення Маріуполя. 22. 04.2022. URL:

<https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/ssha-sprostovuyut-zayavu-putina-pro-peremogu-v-mariupoli-novini-ukrajini-50235979.html>

16. Магуряк І., Боднар Н. Або вийти всім, або загинути тут. Полон, день 600. Як захисники Маріуполя виходили з «Азовсталі». 09.01.2024. URL: https://24tv.ua/oborona-mariupolya-yak-zahisniki-potrapili-polon-azovstali-shho_n2434755

17. Маріуполь: ворог штурмує "Азовсталь". "Українська правда" 03.05.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343711/>

18. Одінцова А. «Необхідна згода всіх трьох сторін». Що таке екстракція, про яку просять захисники Маріуполя, заблоковані на Азовсталі. 12.05.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ekstrakciya-viyskovih-shcho-ce-take-i-yak-vona-mozhe-dopomogti-zahisnikam-mariupolya-na-azovstali-50241576.html>

19. Пасічник К. Війна очима учасника. Захисник Азовсталі Олександр Іванцов презентує книгу спогадів Флешбек: Маріуполь. 10. 11. 2025. URL: <https://nv.ua/ukr/books/kniga-fleshbek-mariupol-istoriya-oboroni-azovstali-ochima-viyskovogo-50559492.html>

20. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. пер. з англ. М. Ларченка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.

21. Прокопчук Е. «Ворог мав перевагу у 7–10 разів» – у ЗСУ розповіли, чи можливо було врятувати Маріуполь. 20.02.2024. URL: <https://mrpl.city/news/view/vorog-mav-perevagu-u-710-raziv-u-zsu-rozpovili-chi-mozhливо-bulo-vryatuvati-mariupol-1>

22. Семенова А. 86 днів Маріуполя. Хроніка мужності, оборони і трагедії міста, де Росія вчинила найважчі злочини війни. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/oborona-mariupolya-trivala-86-dniv-do-20-travnya-hronika-po-dnyah-ta-gerojizm-zahisnikov-50419007.html>

23. Сердюк А., Назарова Г. 86 днів оборони: як українські захисники бились за Маріуполь (хронологія). 20.05.2024. URL: <https://freeradio.com.ua/86-dniv-oborony-iak-ukrainski-zakhysnyky-bylys-za-mariupol-khronolohiia/>

24. Снегирьов Д. «Азовсталь» – найбільша поразка в історії рф. Україна молода. 25.05.2022. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/166637>

25. Сорокіна Н. Битва за елеватор на "Азовсталі" під фосфорними бомбами: якою була 81 доба оборони Маріуполя. 15.05.2024. URL: <https://mrpl.city/news/view/bitva-za-elevator-na-ta-quot-azovstali-ta-quot-pid-fosfornimi-bombami-yakoyu-bula-81-doba-oboroni-mariupolya>

26. Сорокіна Н. Вихід маріупольського гарнізону: два роки тому з "Азовсталі" почали вивозити важкопоранених бійців. 16.05.2024. URL: <https://mrpl.city/news/view/vihid-mariupolskogo-garnizonu-dva-roki-tomu-z-azovstali-pochali-vivoziti-vazhkoporanenih-bijtsiv>

27. Сорокіна Н. Завершення оборони Маріуполя: два роки тому найвідданіші оборонці залишили "Азовсталь". 19.05.2024. URL: <https://mrpl.city/news/view/zavershennya-oboroni-mariupolya-dva-roki-tomu-najviddanishi-oborontsi-zalishili-azovstal>
28. Сорокіна Н. "Російська артилерія крила по два дні безперервно" - "азовець" про бої за Маріуполь. 19. 09. 2023. URL: <https://mrpl.city/news/view/rosijska-artileriya-krila-po-dva-dni-bezperervno-azovets-pro-boi-za-mariupol>
29. Сорокіна Н. Росіяни скинули важку бомбу на бункери "Азовсталі": дваПолдії роки тому загинули десятки захисників та медиків. 08.05.2024. URL: <https://mrpl.city/news/view/rosiyani-skinuli-vazhku-bombu-na-bunkeri-azovstali-dva-roki-tomu-zaginuli-desyatki-zahisnikiv-ta-medikiv>
30. Суботіна В.А. Азовсталь. Сталева пресслужба. Харків: Фоліо. 2024. 253 с.
31. Третій місяць війни. Хроніка подій. Промови та звернення Президента Володимира Зеленського / упорядник О. В. Красовицький. Харків: Фоліо, 2022. 377 с.
32. Україна отвергла ультиматум РФ о сдаче Мариуполя URL: <https://web.archive.org/web/20220511120508/https://www.dw.com/ru/ukraina-otverгла-ultimatum-rf-o-sdache-mariupolya/a-61195490>
33. Україна готова до невідкладних переговорів для евакуації людей з Маріуполя і розраховує на підтримку ООН – Володимир Зеленський. 28. 04.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-gotova-do-nevidkladnih-peregovoriv-dlya-evakuaciyi-74641>
34. Харук А., Жирохов М. Бойова хрооніка 2022 року. Київ: Видавництво РАЦІО, 2024. 240 с.
35. Як захищалась сталь: хроніка оборони «Азовсталі». 20.05.2024. URL <https://suspilne.media/donbas/267722-ak-zahisalas-stal-hronika-oboroni-azovstali/>
36. Янковський О. Битва за «Азовсталь» у Маріуполі. Яке значення має завод для оборони міста?. 06.04.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-mariupol-shturm-azovstal/31788478.html>.

НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ВІННИЧЧИНИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939 – 1941 РР.): ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СТАНУ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Войнаровський А. В., Жмуд Н. В.

Настрої населення в усі часи були важливим чинником суспільного життя, це один з найбільш чутливих та важливих індикаторів та факторів функціонування соціальної системи, державного механізму, успішності політичних режимів та правителів. У випадку дисфункцій уміле маніпулювання/управління громадською думкою призводило до вибухів соціального протесту або ж навпаки дозволяло консолідувати спільноту задля досягнення певних суспільно важливих цілей. Аналіз настроїв населення дозволяє виявляти відсутність згоди, джерела конфлікту та можливості його врегулювання чи механізми придушення його. У нашому випадку ми маємо особливу ситуацію, це період сталінського тоталітаризму, який по особливому ставився до настроїв населення. Соціальні установки та психологічні орієнтації людей є самостійним фактором суспільного розвитку, оскільки вони впливають на особливості соціальної поведінки і в значній мірі визначають механізми прийняття політичних рішень владою. Сталінський режим ефективно використовував різноманітні механізми впливу на свідомість громадян – від пропаганди до терору.

Темою історичної розвідки є спроба аналізу стану громадської думки територіальної громади Вінниччини на початковому етапі Другої світової війни (1939 – 1941 рр.). Відразу занадто певні особливості розгляду даної теми, відсутність належного інструментарію дослідження, будувати висновки про громадську думку та стан її динаміки можливо за наявності результатів соціологічного дослідження або ж достатнього масиву документів, щодо документів якими користуємося в даному дослідженні то це збірник упорядкований на основі доповідних НКВС партійно-радянському керівництву [9]. Але цінність даних документів беззаперечна, вона дозволяє виявити наявність аналітичної діяльності більшовицького керівництва щодо тенденцій настроїв мешканців краю та контролю над ними і їх подоланням.

Інший момент на якому було б наголосити, це спільнота Вінницької області і чи вартує вона уваги як окремий об'єкт дослідження. Край є дійсно особливим, до 1939 року це прикордонна територія, до якої була прикута пильна увага правлячого комуністичного режиму де розпочнуться військові операції на західному напрямі проти ворожих капіталістичних країн

[2, с. 319]. Військові кампанії СРСР 1939 р. проти II Речі Посполитої, та анексія у 1940 р. Північної Буковини та Бессарабії переміщують кордон від меж Вінницької області.

Щодо історіографії дослідження проблеми то вона потребує розробки. Характер збору документів, їх групування, цільове призначення характеризує у вступній статті до збірника документів Р. Подкур «Настрої населення в інформаційно-аналітичних документах органів держбезпеки (початок 1920-х – 1930-ті рр.)». У більшій мірі вітчизняними науковцями досліджено повоєнний період (1945 – 1953 рр.). Дослідники розглядають основні прояви політичних настроїв населення України, особливості повсякденного життя та рефлексії населення. Важливе значення при аналізі проблеми мають розробки методики досліджень В. Кононенко [7], О. Коляструк [6], С. Єсельчик [3], О. Ісайкіної [4], Л. Ковпак [5].

Станом на 1939 р. територія Вінниччини вже 20 років була об'єктом комуністичного експерименту і за цей період її мешканці пережили політичний терор та репресії, колективізацію, Голодомор, утвердження ідеології більшовизму, винищення осередків релігійного життя. Сталінське керівництво наполегливо готувалося до експорту революції та розбудови світового комуністичного «раю». У 1939 році кремлівське керівництво цей процес розпочинає активно форсувати враховуючи загострення ситуації між західними демократіями та радикально налаштованими на експансію Німеччину та Італію, та вважаючи достатньою свою військову могутність. Сталінський тоталітарний режим намагався контролювати всі сфери життя, зокрема значна увага приділялась формуванню молодого покоління та виявленню ворогів народу. Зокрема на початку 1939 року першому секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову надійшло повідомлення заступника наркома НКВС УРСР А. Кобулова про антирадянську терористичну групу в Тульчинській середній школі. Вказувалось, що кілька старшокласників вели активну антикомуністичну пропаганду та готували диверсії проти радянського керівництва, популяризували фашистські ідеї та очікували початку війни Німеччини проти СРСР. Всі вони були дітьми репресованих у попередні роки [9, с. 432].

Схожі факти приводились заступником наркома НКВС УРСР А. Кобуловим про антирадянську групу серед дітей у Немирівському дитячому будинку 4 квітня 1939 р. [9, с. 434] Тобто, навіть серед дітей і молоді, які були найбільш придатними для маніпуляцій установами освіти були притаманні антибільшовицькі налаштування та несприйняття режиму.

Практично повне одержавлення економіки вплинуло на формування ставлення до цієї важливої сфери життєдіяльності, так колгоспники зазначали щедрий урожай 1939 р., але радості з цього приводу не було. Селяни констатували, що більшовики реставрували кріпосництво у його найгірших формах, посилення експлуатації та фактичну реквізицію продовольства, відсутність адекватної оплати праці. Колгоспник Шевчук Володимир заявляв зокрема: «при поміщиках було краще». Досить часто звучали висловлювання наступних

суджень – «швидше б розпочалась війна, можливо тоді стане краще» [9, с. 458]. Такі міркування вказують неприйняття людьми режиму та готовність до боротьби з ним.

28 червня 1940 року урядовою постановою запроваджено 8 годинний робочий день та семидобовий робочий тиждень, звісно ж на такі новації проявилися певне ставлення мешканців краю. Стахановці та партійні активісти схвально оцінювали рішення влади пояснюючи необхідністю посилення обороноздатності країни. Інші вкрай негативно оцінювали цей указ, викриваючи економію державою коштів для оплати праці та фактичним знущенням над людьми, висловлювались міркування чи довго ще терпіти таку політику режиму [9, с. 464 - 465]. І знову у судженнях зустрічаємо провідну тему у очікуваннях людей, це тема війни.

Особлива увага приділялась вивченню ставлення людей до політики керівництва режиму, однією з важливих подій 1939 був XVIII з'їзд ВКП(б) та доповідь Й. Сталіна, реакції на ці події ретельно відстежували співробітники НКВС. Із зібраних висловлювань подільських селян поставали невдоволення владою, готовність до збройної боротьби проти неї та очікування війни [9, с. 432]. Під впливом офіційної радянської агітаційно-пропагандистської діяльності до середини серпня 1939 р. формувалися антинімецькі настрої, засуджувалася агресивна політика Німеччини, Італії та Японії. Але в цей же час зустрічаються і діаметрально протилежні налаштування які покладали сподівання на розв'язання Гітлером війни проти СРСР, звинувачуючи сталінський режим у безпідставних репресіях, голодуванні, нещадній експлуатації [9, с. 437].

Прихід Гітлера до влади у Німеччині в 1933 р. в СРСР був сприйнятий крайнє негативно і відповідним ідеологічна система позиціонувала його як головного ворога Радянського Союзу та всього прогресивного людства до 20 – х чисел серпня 1939 року. Першою звісткою про зміну зовнішньої політики стала публікація у друкованому органі Верховної Ради СРСР. 21 серпня 1939 року газета «Известия» помістила на одній з внутрішніх смуг – між матеріалом про фуражних корів і повідомленням про нараду працівників юстиції – невелику замітку під заголовком «Щодо радянсько-німецьких відносин». це було лише кілька стрічок, але вони справили враження бомби, що розірвалася по всьому світу. Публікація вражала стилістикою та змістовним наповненням, за характером відчувався імперативний стиль подачі матеріалу та різка зміна офіційної риторики. Недавні затяті вороги СРСР несподівано ставали приязними друзями. Перед радянської пресою стояло нелегке завдання – пояснити громадській думці поворот на 180 градусів – від гучного антифашизму до дружніх відносин з нацистами. Ще зовсім недавно слова «нелюди», «моральні виродки», «негідники» служили обов'язковими епітетами до імен «фашистських ватажків». Тепер же їх треба навчитися називати шанобливо.

Для психологічної підготовки залишалося зовсім небагато часу – Гітлер визначив 23 серпня як абсолютно крайній термін для прибуття Ріббентропа в Москву і укладення пакту [1].

Відповідно, реакцію людей на такий докорінний поворот детально відстежували силові відомства. Частина суджень позитивно оцінювали укладення миру з Німеччиною, аргументуючи це сильними позиціями СРСР, антипольською спрямованістю та гарантіями миру на західних кордонах. Втім були і досить аналітичні судження де висловлювалися міркування про прагматизм нацистського керівництва, Гітлер уклав мир щоб завоювати Європу, а потім наступить черга СРСР. Мир необхідний щоб забезпечити Німеччину збіжжям та сировиною [9, с. 447] .

Суперечливими були оцінки щодо вступу РСЧА до Західної України та Західної Білорусі, окрім радісних висловлювань з приводу розгрому Польщі та включення нових земель та псевдо патріотичних панегіриків досить часто зустрічаються критичні судження, де зауважували, на своїх землях не можемо навести лад, навіщо потрібні нові ? [9, с. 451].

З початком агресії Кремля проти Фінляндії домінуючими є негативні судження щодо цієї війни. У багатьох висловлюваннях поставало формулювання щодо доцільності цієї війни, багато хто задавався питанням про рівень підготовки РСЧА яка зазнала втрат і поразок від маленької країни, наголошували і на падінні міжнародного авторитету СРСР [9, с. 454]. Очевидно, що такі судження були пов'язані із суттєвими втратами мешканців Вінниччини, адже загинуло 2 992 особи та понад 40 тисяч були пораненими [2, с. 323].

Реагування населення на захоплення північної Буковини і Бессарабії СРСР було в більшій мірі позитивним, провідним моментами тут були відсутність втрат, віддалення кордонів та відомості про доброзичливе відношення мешканців до включення в склад СРСР [9, с. 465 – 466]. Втім зустрічаються і критичні судження, так, студентка Вінницького педагогічного інституту Барабош у розмові з одногрупниками зауважила, що у СРСР з'явився ще один ворог Румунія і це посилює табір антирадянських країн, звучали й запитання що ситуація з продовольством критична і приєднання нових земель лише загострить становище [9, с. 467 – 468].

Негативне ставлення до радянської політики виявляли під час перлюстрації кореспонденції співробітниками пунктів політичного контролю. Як вказує характеристика листування люди інтелектуальних професій які мали можливість слухати закордонний радіоефір характеризували становище як катастрофічне через організаційний безлад в країні, провальну зовнішню політику та загрозу окупації України [9, с.449].

Представники інженерно-технічних служб різко висловлювались щодо ефективності радянської економіки, збройних сил, транспортної мережі. Збій роботи транспорту проявився вже у вересні 1939 р. і серед працівників залізниці поширились відповідні судження: «ще

справжньої війни не було, а сполучення уже не має». Різких суджень додавали порівняння рівня життя навіть на теренах західноукраїнських земель, де якість товарів була значно кращою [9, с.450].

Загалом характеризуючи настрої мешканців Вінниччини в період 1939 – 1941 років, до початку агресії Німеччини проти СРСР 22 червня варто зазначити – провідною була тема війни, спочатку її очікування та сподівання на зміни і потім і відповідні рефлексії на хід війни і військові кампанії СРСР проти Японії, Другої Речі Посполитої, Фінляндії, Румунії. Ставлення до влади були різноманітними і суперечливими, позитивні висловлювання мали характер панегіриків до режиму і викликають сумніви, атмосфера страху та ненависті до режиму видається більш реальною, особливо чутливими є висловлювання про очікування війни як порятунку від існуючого становища. Невдоволення простежуються і по відношенню до економічної складової життя, де працюючі оцінювали себе як рабів існуючого режиму.

Стан настроїв населення з початком німецько-радянської війни на прикладі громади Вінниці яскраво висвітлює у своїх спогадах лікар В. Куликов. Після виступу Молотова по радіо 22. 06. 1941 р. автора вразили деякі моменти апатія та байдужість до початку війни, він порівнює це з 1914 роком та початком Першої світової війни – маніфестації, ура-патріотизм, прагнення до перемоги. Наказ про мобілізацію, запровадження комендантської години та проходження 24 червня через Вінницю поїзда з першими евакуйованими зі Львова, спричинили стрімке зростання паніки. 27 червня потік потягів з евакуйованими, на станції Вінниця підсісти неможливо. Перші бомбардування міста відбуваються в ніч з 28 на 29 червня, наказ 30 червня про обов'язкову здачу радіоприймачів, неможливість евакуюватись для простих мешканців зумовлюють атмосферу страху та розгубленості. 2 липня були евакуйовані за Волгу сім'ї працівників обкому, облвиконкому, обласного управління НКВС. 10 липня виїхав останній ешелон з евакуйованими, у повітрі панує Люфтваффе. Ніхто не очікував, що німці які 30 червня заволоділи Львовом, 18 липня вступають у Вінницю. Населення міста у атмосфері страху зустріло окупантів [8, с. 42-48].

Стан настроїв населення після вступу окупаційних військ аналітично висвітлено у звіті уповноваженого міністра А. Розенберга при військовій групі «Зюйд» капітана професора Г. Коха про соціально-політичне становище України від 30 вересня 1941 р. [2, с.324]. Професор наголошує, що населення України налаштовано антибільшовицьки станом на 1941 р., але наслідки 20 річного панування комуністів є досить суттєвими у всіх сферах життя. матеріальне озлидніння сягнуло не бачних меж для європейця, панує голод та дефіцит фактично всіх товарів. Моральний злам ще істотніше аніж матеріальний, атмосфера страху має різні рівні прояву. Це страх щодо повернення більшовиків, страх висловити свою думку і прийняти рішення, наприклад запитання українського редактора до німецького командування дозволу

опублікувати в українській газеті статтю про Т. Шевченка. При здачі зброї здають навіть дитячу іграшкову зброю. Відсутні сталі ціннісні [2, с. 325] моральні норми «правди» чи «брехні», головне прагнення сховатись від державного апарату. Відсутність диференціація етичних норм зумовлена більшовицьким законодавством, покарання за запізнення на роботу і вбивство людини однакові. Крадіжки є нормою життя, натуральний обмін витіснив грошові відносини.

Таким чином, зазначимо, що настрої людей були різноманітними. Певна частина суспільства ідеологічно та політично підтримувала політичний курс або намагалася активно пристосуватися до насильницьких дій влади в умовах «розгорнутого наступу соціалізму», втім ця підтримка була обґрунтована репресивною практикою режиму або ж меркантильним і кар'єрними міркуваннями районних і сільських начальників, сільських комуністів та активістів, які за реалізацію політичного курсу на місцях отримували певні привілеї та матеріальні блага. Така так звана підтримуюча модель поведінки або стратегія активного пристосування була характерна для певної частини механізаторів, стахановців, осіб на керівних посадах у колгоспах та сільрадах, їх родичів або друзів, знайомих. Для значної частини селян колгосп був втіленням рабської залежності та механізмом нещадної експлуатації, і багато мешканців очікували зовнішньополітичного впливу (війни) як шансу врятуватися від більшовицького рабства, «війна настає, іноземні армії увійдуть до України, колгоспи відмінять (розпустять)», частина намагалася збільшити розмір присадибної ділянки, торгові обороти, приховану оренду землі та працівників. Зустрічаємо різні варіанти опору владі, з яких домінують пасивні, що проявилось у поширенні антикомуністичних чуток. За нечіткості меж пристосування та опору до пасивних форм останнього відноситься постійна циркуляція чуток, пліток, що мали антикомуністичний характер. Панівною була атмосфера страху перед можливими репресіями.

Література

1. Брайко І. Співпраця СРСР і нацистської Німеччини у радянській пресі 1939 - 1941 рр.// www.territoryterror.org.ua
2. Войнаровський А.В., Мазур І.В. Окремі аспекти життя населення Вінниччини на початковому етапі Другої світової війни 1939 – 1941 рр.// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXVII Всеукраїнської Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції. 7 – 8 жовтня 2016 р. Вінниця, 2016. С. 319 – 324.
3. Скељчик С. Повсякденний сталінізм: Київ та кияни після Великої війни / Скељчик. К.: Laurus, 2018. 308 с.

4. Ісайкіна О.Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945 – 1955 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук 07.00.01/О.Д. Ісайкіна. Переяслав-Хмельницький, 2005. 18 с.
5. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України у другій половині ХХ ст. (1945 – 2000 рр.) / Л.В. Ковпак. К.: Інститут історії України НАН України, 2003. 250 с.
6. Коляструк О.А. Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки / О.А. Коляструк//Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія «Історія». Вип. 20. 2012. С. 131–136.
7. Кононенко В. В. Настрої населення України в умовах повоєнної декларативної радянської демократії//Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. VI. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2003. – С.75-80.
8. Куликов В. Я. Оккупация Винницы (18.07.1941 – 20.03.1944) Свидетельство очевидца. К.: Изд. ПАРАПАН, 2012. 384 с.
9. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928–1940 / Авт. вступ. ст.: В. Васильєв, Р. Подкур; упоряд.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко. К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. 528 с. //С. 430 – 468.

ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ СЕЛА НОВООЛЕКСІЇВКА (ВОЛНОВАСЬКИЙ Р-Н, ДОНЕЦЬКА ОБЛ.)

Гайдук С.І.

Новоолексіївка (варіації першої назви – Олексіївське, Олексіївка) – селище в Хлібодарівській сільській територіальній громаді Волноваського району Донецької області. Розташоване на правому березі річки Малий Кальчик, точка на мапі – 47° 23' 07" пн.ш. та 37° 35' 18" сх.д. Це одне з 40 казенних поселень які були засновані державними селянами, козаками, військовими обивателями й військовими поселенцями з Чернігівської, Харківської й Полтавської губерній та однодворцями західних губерній (у більшості з Київської губернії) у 40-х рр. 19 ст. на сході Олександрівського повіту Катеринославської губернії (на сьогодні це частина території сучасної Донецької області) [1; 2].

Метою цієї розвідки є встановлення перших поселенців села Новоолексіївка. Джерельною базою, покладеною в основу дослідження, були документи Державного архіву Запорізької області з фонду 12 опису 2 «Олександрівське повітове казначейство,

м.Олександрівськ Олександрівського повіту Катеринославської губернії» – ревізькі списки переселенців й ревізька казка 1850 р.

Новоолексіївка була заснована у 1846 р. поселенцями які, найімовірніше, вже перебували на землях сходу Олександрівського повіту як орендарі (працівники у орендаря) на казенних оброчних землях чи були самовільними поселенцями. Згідно з ревізією 1835 р. вони були з 13 повітів Полтавської губернії й 3 повітів Харківської губернії.

Полтавська губернія.

З Миргородського повіту:

- міста Миргород – козаки Яворський, Рябчук, селянин Олійник;
- села Яреськи – селянин Лишута;
- села Малі Сорочинці – козак Мищенко;
- села Довгалівка – козаки Бешко, Шинкаренко;
- села Білики – козак Кизь;
- хутора Кузьменков? (назва поселення не встановлена або під сумнівом) – козак

Момот;

- села Фаліок – козак Чумак;
- села Бакумівки – козак Івашина.

З Лохвицького повіту:

- ? – козаки Руденко, Москаленко, Білозуб, Левченко;
- села Бодаква – військовий поселенець Вовк.

З Золотоніського повіту:

- міста Золотоноша – селянин Хильченко, козак Харченко;
- села Чорнобай – козак Гладкий.

З Зіньківського повіту:

- міста Зіньків – козаки Ставник, Крутько;
- села Велика Павлівка – селянин Никитась,

З Лубенського повіту:

- ? - козаки Письмаченко, Бартош.

З Пирятинського повіту:

- села Антонівка – козак Мирошніченко;
- ? - козаки М.І.Коваленко, Величко.

З Хорольського повіту:

- села Білоцерківка – козак Сорока;
- села Березняки – козак Дьяченко(Дяченко);
- ? – козак Тур.

З Кременчуцького повіту:

- села Пирого – козак Тимощенко.

З Костянтиноградського повіту:

- села Петрівка – військові поселенці Росомаха, К. С. Коваленко.

З Полтавського повіту:

- села Решетилівка – військові поселенці Бардак, К. Т. Колотій, П. А. Колотій.

З Переяславського повіту:

- села Іванків – військовий поселенець Марченко.

З Кобиляцького повіту:

- села Переволочна – військовий поселенець Лищенко.

З Гадяцького повіту:

- села Сергіївка – селянин Гускин.

Харківська губернія, військові обивателі.

З Зміївського повіту:

- села Преображенське – Гура, Омельченко, Бутко, Біленський, Г. І. Андрющенко,

І. К. Андрющенко, Беліцький, Р. О. Скиба;

- села Закутнє – Веприцький, Проценко;

- села Верхня Оріль – Гулага (Гула), Г. В. Скиба, Тележенко (Телега);

- села Нижня Оріль – Немешкало, Тюхай, Єфименко, Поляцковий, Донченко.

З Валківського повіту:

- слободи Високопілля – Бурковський, Осьмак (Письмак);

- слободи Перекоп – Брильов;

- хутора Минківка – Онопченко, Пилипенко, Собакар, Папуга.

З Богодухівського повіту:

- міста Богодухів – Вінницький;

- хутора Сухий – Бец (Боц), Бабенко, Безрук [3, с. 91 – 104зв.; 4, с. 70 – 70зв.].

За даними дев'ятої ревізії податного населення станом на 13 жовтня 1850 року у казенному поселенню Олексіївському, крім названих, були сім'ї Федоренко, Яременко, Кобзей, Настенко, Парняков, Семененко, Полтавець, Коломацький й Куличенко, але відомостей по ним не знайдено. Як не знайдено по сім'ї Михайла Федоровича Олексієнка, яка у ревізійській казці за 1850 рік записана під першим номером і була зареєстрована у Катеринославській палаті державного майна 31 травня 1847 року – теж першою з усіх сімей Олексіївки. Ще був відставний унтер-офіцер вологодського піхотного полку п'ятого батальйону Столбенко. Всього було 78 сімей, у складі 188 осіб чоловічої статі та 133 осіб жіночої статі [5, с. 938–9 66].

Література

1. Гайдук С.І. Заселення земель Північного Приазов'я у 30-х – 40-х роках ХІХ ст.: документи Державного архіву Запорізької області. Частина І, ІІ. Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-прак. конф., м. Маріуполь, 23 квітня 2021 р. / під заг. Ред. М.В.Трофименка. – Київ: МДУ, 2022. – 148 с. С.46 – 51.
2. Гайдук Сергій. Заселення земель Північного Надазов'я у 40-х роках 19 ст. Донецький історичний часопис: науковий журнал/ за ред. Н.Темірової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. 2024, №2(2). 192с. С.21-39.
3. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.171.
4. Там само. Спр.222.
5. Там само. Спр.264.

ХАРЛАМПІВСЬКИЙ СОБОР У МАРІУПОЛІ НА СТОРІНКАХ L'ILLUSTRATION 1938 РОКУ: ВІЗУАЛЬНЕ СВІДЧЕННЯ РУЙНУВАННЯ

Коробка В. М., Коробка Ю. В.

Нашу увагу привернула публікація на Facebook-сторінці краєзнавця Донеччини, який поширює свої матеріали під ніком Etnografo Donetsk, – статті, надрукованої у січні 1938 року на шпальтах французького ілюстрованого тижневика «Л'Ілюстрасьйон» (*L'Illustration*). Передусім зацікавлення викликали зображення, що відтворюють окремі види та буденне життя Маріуполя і його околиць, не зафіксовані у вітчизняних наративах і фотоматеріалах. Це спричинило заглиблення у матеріал з метою трактування однієї з ілюстрацій як історичного джерела, що відображає одну з невідомих до нині подробиць руйнування маріупольського Харлампіївського собору.

Для визначення надійності візуального свідчення заслуговує на увагу характеристика видання «Л'Ілюстрасьйон». Як відзначається науковцями, цей тижневик був одним із найпрестижніших французьких ілюстрованих щотижневих часописів ХІХ–ХХ ст. Видання існувало майже сто років – від 1843 до 1944 р. Важливим його принципом було отримання інформації з перших рук – журнал надсилав кореспондентів на місця подій. Першорядне значення в редакційній політиці часопису мало використання ілюстрацій. Візуальний матеріал був не додатком, а основою концепції видання. «Л'Ілюстрасьйон» поєднував політичну, суспільну, культурну й розважальну тематику. Однією з головних заслуг тижневика був розвиток візуального журналістського репортажу. Це зробило

«Л'Ілюстрасьйон» особливо важливим джерелом для істориків, оскільки він зберіг візуальну пам'ять про політичне, соціальне й культурне життя Франції та світу [2].

Візуальний документ доби, який є предметом нашого розгляду, міститься серед інших ілюстрацій видів міста і краю та сцен повсякденного життя, виконаних французьким художником Альбером Брюне й згодом використаних як ілюстрації до статті Жоржа Робена «В Україні» [3].

Тут треба окремо сказати про текст журнальної публікації. Жорж Робен змальовує Україну як одну з найважливіших республік СРСР, що своїми природними багатствами, історією, культурою та характером міст нагадує йому Францію на Сході Європи. Він підкреслює родючість української землі, життєву силу населення й самобутність міст, протиставляючи їх сірості та занедбаності великоросійського простору.

На думку автора, українці, подібно до французів, є народом працьовитим, гостинним і глибоко прив'язаним до своєї землі. Мова й фольклор українців вирізняються чистотою, багатством і різноманіттям. Робен також наголошує, що Україна, як і Франція, зазнавала постійних зазіхань сусідів, а Київ після Великої війни неодноразово переходив із рук у руки, перш ніж опинитися під владою Москви.

Визнаючи масштаб радянської індустріалізації – заводи Харкова, Дніпрогес, Донбас і стахановський рух, – Робен, водночас, підкреслює її примусовий, кількісний і безсистемний характер. Особливо критично він оцінює становище робітників через низькі зарплати, нестачу житла, жорстку дисципліну та відсутність права на страйк [3].

Найгостріший висновок статті стосується колективізації: український селянин, позбавлений землі й самостійності, перетворюється на безликий гвинтик московської економічної машини. Саме в цьому автор убачає небезпечну суперечність радянського режиму, здатну з часом обернутися для нього тяжкими наслідками [3].

Щодо зображень, то, на нашу думку, редакційна колегія «Л'Ілюстрасьйон», вочевидь, не мала сумнівів у тому, що маріупольські візуальні образи адекватно репрезентують Україну, а відтак Маріуполь і його околиці мислилися як складова українського простору. Відображені на гуашах факти та події міського життя при цьому виступають непрямою ілюстрацією провідних ідей статті.

Зображальне джерело, яке є предметом нашого розгляду, міститься серед інших видів та сцен повсякденного життя міста та краю, виконаних французьким художником Альбером Брюне й згодом використаних як ілюстрації до статті Жоржа Робена «В Україні». На малюнку з підписом: «Стара церква Маріуполя, в центрі Торгової площі. Ліворуч – тир» зображено маріупольський Харлампіївський собор у стані руйнування. Живописне зображення Харлампіївського собору в Маріуполі, виконане в техніці гуаші, ймовірно датується 1934 роком. Навіть побіжний погляд дає змогу помітити, що маківку дзвіниці вже демонтовано, а місце, де вона височіла, позначено червоним прапорцем. Її спущено дотолу, і навколо неї юрмиться базарний натовп. Немає сумніву, що вона очікує розбирання, вивезення й остаточного знищення. Саме ця деталь робить зображення особливо важливим історичним свідченням [3].

Малюнок фіксує, що дверей у храмі вже немає, а всередині він давно перебуває в стані запустіння. Головний купол і маківка зображені буро-червоним кольором, що може вказувати на корозійні зміни, пов'язані із занедбаністю споруди.

Упослідженість церкви та релігії на теренах СРСР на малюнку яскраво відображає тир, що притулився до головного фасаду колишнього храму і промовисто заявляє про себе написом і мішенню. Однією з символічних домінант малюнка, можливо, не позбавленою

натяку, є постать міліціонера, яка мимоволі викликає асоціацію з образом радянського «Дядька Стьопи». Охоронець порядку біля базарного натовпу - це природно. Але цей – явно спостерігає за іноземцем, що робить замальовок натури [3]. Приставлений слідкувати або просто зацікавився?

Усі ці деталі розгорталися в контексті загальнодержавної богоборчої політики, яка в нашому краї набула цілком конкретних локальних форм. У травні 1930 року президія Маріупольського окрвиконкому ухвалила рішення про закриття церков і синагог із перспективою їх подальшого використання в культурно-освітніх цілях. Тоді ж було прийнято рішення про зняття дзвонів. Уже в червні того самого року від продажу дзвонів, демонтованих у Маріупольському окрузі, загальною вагою 129.730 кг, було виручено 90.937 рублів. У контексті нашої теми ці дані важливі тим, що вони доповнюють відомості, зафіксовані на гуаші Альбера Брюне, і дають підстави припускати, що на той час Харлампіївський собор уже був позбавлений дзвонів, а процес його руйнування фактично розпочався 1930 р. Остаточне знищення храму відбулось у 1936 році [1, с. 186].

Отже, опублікована в «Л'Ілюстрасьйон» гуаш Альбера Брюне із зображенням Харлампіївського собору в Маріуполі має розглядатися не лише як ілюстрація до статті Жоржа Робена «В Україні». Вона є самостійним і цінним візуальним історичним джерелом, що зафіксувало надзвичайно промовисту стадію руйнування храму, не відображену у вітчизняних наративах і фотоматеріалах. Саме ця гуаш дає змогу побачити конкретні ознаки нищення собору – демонтовану маківку дзвіниці, спущену додола й приречену на знищення, загальний стан занедбаності споруди.

Водночас, зображення передає руйнування святині не ізольовано, а в живому міському середовищі. Зіставлення гуаші Альбера Брюне з документальними відомостями про закриття церков, зняття дзвонів і їх подальшу реалізацію як кольорового металобрухту дає підстави вважати, що руйнування Харлампіївського собору розпочалося не пізніше 1930 року. Сама ж гуаш, імовірно виконана 1933 року, відображає вже досить просунуту стадію цього процесу. Отже, її значення полягає не лише в тому, що вона доповнює письмові свідчення, а й у тому, що вона уточнює хронологію, конкретику та просторовий вимір руйнування Харлампіївського собору, водночас репрезентуючи Маріуполь як органічну частину українського простору у французькому візуальному баченні 1930-х років.

Література

1. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / [Р.П. Божко, Т.Ю. Були, Н.Н. Гашененко и др.]: Изд.2-е измен. и доп. Мариуполь: Рената, 2008. 428 с.

2. Lesage C. L'illustration 1843–1944: vie et mort d'un journal // Bulletin des bibliothèques de France (BBF), 1988, №1–2, p. 149–150. URL: <https://bbf.enssib.fr/consulter/bbf-1988-01-0149-004>

Robin G. En Ukraine // L'illustration, 1938, №4952-96, 29 janvier. URL: <https://i.ebayimg.com/images/g/JLIAAOSwf79iQy6X/s-l1600.webp>

ДО ПИТАННЯ ЛІКВІДАЦІЇ ОСЕРЕДКІВ УПЛСР (БОРЬБИСТІВ) У КОНТЕКСТІ ПОРАЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ (НА МАТЕРІАЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ)

Ніколаєв І.Є.

Сьогодні, коли Українська держава переживає складний і героїчний період боротьби за власне майбутнє надзвичайно актуальним є звернення до доленосних подій власної історії, зокрема комплексного дослідження проблематики Української національно-визвольної революції 1917-1921 років. Серед яких чільне місце займає вивчення періоду існування й зникнення вітчизняної багатопартійності та одержавлення всього спектру громадських об'єднань у 1920-х роках, що стало одним із наслідків поразки національно-визвольних та демократичних сил України в окреслений час.

Здобуття Україною незалежності значно поживило дослідницький інтерес до раніше замовчуваних, або ідеологічно заангажованих тем до яких відноситься проблематика встановлення більшовицького єдиновладдя. Виокремимо роботу київської вченої Олени Любовець присвячені нарисам історії та програмним документам українських партій революційної доби 1917-1920 років, серед яких розглянуто Українську партію лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів) [7, с. 551-579]. У праці відомого миколаївського науковця Миколи Шитюка аналізуються репресивно-каральні аспекти встановлення однопартійної системи на Півдні України, однією з жертв якої стали боротьбисти [10, с. 193-221]. Публікація іншого миколаївського дослідника Олександра Будякова присвячена регіональним аспектам діяльності УПЛСР (борьбистів) у контексті ліквідаційної політики більшовиків [2, с. 60-63].

Утім, незважаючи на проведену дослідницьку роботу, регіональні аспекти проблематики становлення тоталітарної системи, що супроводжувалась ліквідацією політичної альтернативи, потребують подальшого дослідження насамперед за рахунок

введення до наукового обігу першоджерел, архівних та інших документів, що надають змогу комплексного відтворення історії тоталітаризму в Україні.

Метою дослідження є за допомогою історіографічної та джерельної бази здійснити аналіз ключових аспектів діяльності та особливостей ліквідації соціалістичних партій та рухів періоду становлення тоталітарної системи, на матеріалах УПЛСР (борьбистів).

Період національно-визвольних змагань 1917-1921 років характеризується наявністю широкого спектру українських політичних партій, великою популярністю серед яких в силу низки причин користувалися соціалістичні сили, серед яких після Лютневої революції 1917 року інституалізується Українська партія соціалістів-революціонерів. Подальший шлях якої стає багато в чому характерним для націонал-комуністичних та соціалістичних партійних утворень України. Після приходу більшовиків до влади, подальшої денікінської окупації Півдня України основна частина УПСР відправляється в еміграцію, в той час як ліва фракція Всеросійської партії соціалістів-революціонерів в Україні перетворюється на Українську партію лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів), які вбачали своїми союзниками носіїв комуністичної ідеології. У свою чергу більшовики ситуативно використовували такі партії для здобуття власної перемоги, із закріпленням влади ними втрачається потреба у співпраці з колишніми союзниками, натомість реалізується жорсткий курс на встановлення більшовицького єдиновладдя в найкоротші терміни.

Зазначимо, що на початок 1920 року в Україні діяли чотири комуністичні партії, всі з яких мали свої осередки на Півдні УСРР – філія РКП(б) КП(б)У, УКП (боротьбисти), Єврейська комуністична партія (Поалей-Цон) і нечисельна Українська комуністична партія (УКП). Переважну більшість їх ідеологем поділяли боротьбисти.

Зазначимо, що на Півдні України вони мали меншу кількість прихильників ніж в центральних та північних районах України. Перш за все це пояснюється орієнтацією на селянство, в той час як у південному регіоні значний відсоток складав пролетаріат. Якщо загальна кількість боротьбистів в Україні навесні 1920 року наближалася до 7,7 тисяч чоловік, то на Одещині їх число складало близько 600 осіб, троє представників з яких входили до губернського виконкому, на Миколаївщині близько 700 членів, в Одесі та Миколаєві друкувався часопис «Борьба» тираж якого на початок 1920 року досягав шести тисяч примірників [4, с. 46].

Як і для більшості партій того періоду, враховуючи відсутність сталої організаційної структури, однією з проблем для боротьбистів стали питання дисциплінарно-організаційного характеру. У звіті уповноваженого Одеського губкому УПЛС(б) з перевірки Придністровських організацій акцентувалось увагу на їх слабкій роботі, пасивності, міщанському характері,

тощо. В селищі Біляєвка за партійними списками нараховувалось 35 членів, утім три спроби губернської ради УПЛСР(б) зібрати місцеві партійні збори виявились невдалими [1, с.77].

Важливим аспектом взаємодії боротьбистів Півдня України з офіційною владою стало долучення до військово-мобілізаційних заходів. Згідно рішення Миколаївської міської ради партії УПЛСР(б) всі члени місцевого осередку оголошувались мобілізованими на радянсько-польський фронт і переходили у розпорядження партійного політбюро. Місцеві комітети залучались до боротьби з так званим «анархо-бандитизмом», зокрема серйозну допомогу в цьому питанні боротьбисти надали в Херсонському повіті, охарактеризованому більшовиками як «котел бандитизму, григоріївщини та махновщини». Уповноважений Одеського губкому тривалий час не міг провести переєстрацію боротьбистів у с. Маяках, оскільки увесь місцевий її осередок було задіяно в облавах на «бандитів» у Дністровських плавнях [1, с.74].

На початку 1920 року боротьбисти намагались закріпитися в радах усіх рівнів. Успішній реалізації цих намірів заважали перепони з боку лєнінців. Сумарно УПЛСР (б) в радах Півдня отримала близько 5% місць. Не в останню чергу причиною чому стали протидії більшовиків їх агітаційним заходам. Газета «Борьба» наприкінці лютого 1920 року повідомляла, що за перший місяць виборчої кампанії (яка загалом тривала протягом лютого-квітня) лише миколаївські кандидати від УПЛСР(б) надали близько півтора десятки повідомлень у яких скаржились на жорсткий владний тиск, брудну пропаганду яка полягала в звинуваченнях у спробах «всадити ніж у спину революції», «потуранні куркулям» та іншому [3, с. 1-2].

Паралельно з «брудною пропагандою» під час виборчих перегонів, більшовики по аналогії з самоліквідованою в березні 1920 року партією боротьбистів УКП(б), активно спонукали керівництво боротьбистів до саморозпуску.

9 квітня 1920 року проведено Всеукраїнську раду партії лівих соціал-революціонерів (боротьбистів), на якій після коротких дебатів більшістю делегатів ухвалено резолюцію про самоліквідацію партії задля утворення єдиного політично-організаційного центру соціалістичної революції [5, с.2-3].

Протоколи зібрань регіональних осередків УПЛСР(б), зокрема Одеської організації, дають підстави стверджувати, що рядовими членами рішення Всеукраїнської ради не було одностайно підтримано. таке рішення було прийнято рядовими членами не одностайно. Якщо керівники боротьбистів в цілому вимушені були не тільки підтримувати, а й ініціювати серед рядових партійців ідею входження до КП(б)У, то дещо іншою була реакція місцевих активістів. Зокрема, 29 травня 1920 року на зібранні Одеської губернської конференції боротьбистів представник Балтського повіту категорично відкидав ідею об'єднання з КП(б)У шляхом самопоглинання, мотивуючи, що боротьбисти є опорою та захисниками інтересів в першу чергу селянства, а більшовики – пролетаріату, політикою створення комун вони йдуть

на конфлікт з селянами. Якщо партія боротьбистів припинить своє існування, то селяни залишаться віч-на-віч з більшовиками. Подібні вислови лунали на кожній з 17 проведених конференцій боротьбистів Одещини, на сторінках партійного часопису друкувались листи низових членів та прихильників УПЛСР(б) аналогічного спрямування [9, арк. 4-5, 7-12].

Але, незважаючи на незгоду рядових членів, більшовикам достатньо швидко вдалося переломити ситуацію на місцях на свою користь. На загальноміській конференції в Миколаєві, що відбулась в травні 1920 року, більшістю голосів (18 – за, троє утримались) ухвалюється рішення про самоліквідацію та злиття з КП(б)У. Крім того, вирішено провести внутрішню чистку в УПЛСР(б), усім незгодним з прийнятим рішенням запропоновано з власної ініціативи залишити партійні лави [8, арк. 9].

10 серпня 1920 року відбулась Одеська губерньська конференція боротьбистів. На зібранні були присутні 88 членів партії. За резолюцію підтримки саморозпуску з подальшим вступом до КП(б)У віддали свої голоси 85 присутніх, проти висловилося лише троє осіб [6, с.2].

Таким чином, вже до середини 1920-го року більшовики поглинули шляхом самоліквідації достатньо міцну партію боротьбистів. Не в останню чергу допомогу ленінцям надали характерні для українських націонал-комуністичних та соціалістичних сил внутрішні антагонізми їх керівного апарату, що додатково вносили дезорганізацію в місцеві осередки та серед тих членів які негативно сприймали ідеї самознищення. У підсумку це призвело до здобуття більшовиками серйозної перемоги на шляху до встановлення свого повного єдиновладдя.

Література

1. Бриндак О.Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20–ті роки ХХ століття. / Олег Борисович Бриндак, Одеса: Астропринт, 1998. 182 с.
2. Будяков О. В. Діяльність УПЛСР (боротьбистів) на Півдні УСРР в контексті ліквідаційної політики більшовиків (1919–1920-ті роки). / О. В. Будяков // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Вип. 3.38. -2014.- 124 с.
3. Боряба. Миколаїв. 25 лютого 1920 року.
4. Голуб А. Маловідомі сторінки історії Катеринославських есерів-боротьбистів/ А. Голуб // Південна Україна. 2000. № 2.— 74 с.
5. Комуніст (Харків, Київ). 30 квітня 1920 року.
6. Комуніст (Харків, Київ). 16 серпня 1920 року.

7. Любовець О. Українські партії революційної доби 1917-1920 рр.: Нариси історії та програмні документи / Олена Миколаївна Любовець, К.: Парламентське вид-во, 2012. 612 с.

8. Протоколи загальноміських конференцій партії лівих соціалістів–революціонерів (борьбистів), (17 квітня – 28 травня 1920 року). Державний архів Одеської обл. Ф.П. 40. Оп. 1. Спр. 4. 25 арк.

9. Тези ЦК КП(б)У про відношення до боротьбистів. Статті з газети «Борьба». Доповідь про роботу Губернського партійного комітету лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів). Списки членів Одеської організації лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів), (17 грудня 1919-10 червня 1920 року). Державний архів Одеської обл. Ф.П. 40. Оп. 1. Спр. 1. 53 арк.

10. Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття. / Микола Миколайович Шитюк. К.: Тетра, 2000. 532 с.

САКРАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА КОНСТРУЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ГАЛИЧИНІ ТА БУКОВИНІ (XIX – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Штонда В. Р.

Роль сакрального простору у формуванні національної ідентичності особливо помітна в регіонах із багатою та складною релігійною й культурною структурою. У XIX – на початку ХХ століття Галичина та Буковина були територіями, де православ'я, греко-католицизм та римо-католицизм не лише співіснували, а й активно змагалися за вплив. Церкви, монастирі, братства та єпископські резиденції виконували функції не тільки культових центрів, але й ставали місцями збереження колективної пам'яті, символами етнічної належності та просторами для висловлення національних прагнень.

Мета дослідження полягає у вивченні ролі релігійного ландшафту Галичини та Буковини XIX – початку ХХ ст. як механізму збереження й формування національної ідентичності русинів (українців) та інших народів у межах Австро-Угорської імперії.

Центральна ідея полягає в тому, що релігійна традиція і народна належність утворюють єдине ціле, яке неможливо розірвати. Відомий український історик, педагог і громадський діяч Олександр Барвінський, один із провідників національно-культурного відродження русинів у Галичині кінця XIX століття, детально описує цей взаємозв'язок: «Русини, приймаючи латинську віру, покидали руські звичаї, руську мову й народність та відчужувалися від своїх братів... Багато руських вельмож, зваблених блиском польського трону, приймали латинську

віру. Не дивно, що багато Русинів таким способом покинуло свою предківську віру й руську народність і стали Поляками» [1, с. 95]. Таким чином, перехід в іншу конфесію означав не просто зміну ритуалів, а повний розрив із власною етнічною спільнотою. При цьому, на відміну від вищих верств, саме простий народ у поглядах О. Барвінського постає головним зберігачем ідентичності: «Тільки народ під селянською стріхою залишився руським, зберіг давню віру, руську мову й звичаї; лишився сам корінь, який згодом випустив нові гілки» [1, с. 131]. Подібну думку розкриває буковинський український етнограф, письменник і публіцист Григорій Купчанко, який був автором численних праць про історію, культуру та релігійне життя русинів Буковини. З одного боку, він прямо вказує на внутрішню різноманітність: «...одні з-поміж нас, Русинів, належать до греко-православної віри, інші до старообрядницької віри, треті до греко-католицької або уніатської віри, четверті до римо-католицької або латинської віри тощо» [5, с. 47]. Але з іншого боку, православ'я для нього залишається тією спільною основою, яка об'єднує: «...одна велика частина руського народу й одна велика частина румунського народу належать до однієї греко-православної віри й тому називаються одновірцями» [5, с. 47]. Також водночас Г. Купчанко чітко відокремлює релігійну спільність від племінної: «...ці народи (поляки, чехи, хорвати та ін.) належать до того самого племені, що й ми, русини, але більша їхня частина не належить до нашої православної віри, а належить до римо-католицької віри... Отже ці народи є нам, русинам, співплемінниками, але не одновірцями» [5, с. 48]. Британський мандрівник і публіцист Адольфус Слейд, який у 1840 році аналізував політичну ситуацію в Галичині під австрійським пануванням, своєю чергою, підкреслює, що католицизм став надійним захистом польської ідентичності в умовах російського тиску: «Їхня релігія, католицька, є запорукою того, що вони отримують мудрі поради та сповнене надії співчуття. Рим ніколи не забуває своїх дітей... Хоча вона (католицька громада) пригнічена тиранічними законами... пригнічене католицьке населення все одно отримує втіху від Риму; воно звертається до нього за розрадою. Це головна оборона Польщі проти Росії: Рим – її вірний союзник» [7, с. 472].

Храми та монастирі відігравали ключову роль просторової пам'яті. Вони були конкретними матеріальними свідками історичного розвитку спільноти. Дослідниця історичних пам'яток Галичини Єлизавета де-Вітте, описуючи давню дерев'яну церкву Благовіщення, показує архітектурний об'єкт як носій травматичної пам'яті: «У місті є давня дерев'яна церква Благовіщення, давньоруської архітектури, з двоярусним дахом. Дах і стіни церкви зовсім почорніли від часу. Церква була відновлена у 1623 р.; дзвіниця стоїть окремо. Згідно з переказом, тут у XIII столітті був монастир, зруйнований татарами у 1243 р., а його майно, яке татари не змогли забрати з собою, було викинуте у розташоване неподалік озеро. У церкві, примітній своєю давністю, є запрестольний образ на всю стіну, що був іконостасом

у первісній церкві. Він складається з кількох рядів невеликих квадратних ікон» [4, с. 40]. Успенська (Волоська) церква у Львові є особливо наочним прикладом того, як одна сакральна споруда може поєднувати кілька шарів культурної ідентичності одночасно і Є. де-Вітте описує її з точністю мистецтвознавця: «При Ставропігії знаходиться Успенська церква, головна руська церква у Львові за історичними спогадами та тісним зв'язком зі Ставропігією. Вона збудована у 1629 р. У головному куполі, що здіймається над серединою храму, розміщені чотири герби: два молдавські, польський і руський з написом: *«Цар Феодор Іоаннович був благодійником цього храму»*. Вівтар прикрашає ікона Богородиці, одна з дванадцяти, які приписують пензлю Св. Євангеліста Луки; на престолі – великий хрест дуже майстерної роботи; старовинний іконостас висить на стіні; у ризниці вирізняються плащаниця та ікона Богородиці. Церква нещодавно реставрована» [4, с. 201–202]. Український мовознавець, етнограф і громадський діяч Степан Смаль-Стоцький уточнює молдавський внесок у будівництво цієї церкви: «Один із останніх Мушатів, Олександр IV Лопушнянський (1552–1561 і 1563–1568), перебував у дуже приязних стосунках з одновірними галицькими русинами... Він відбудував у Львові згорілу церкву, яка від того й донині носить назву Волоської церкви» [6, с. 8]. Церква Спаса в Галичі, яку також описує Є. де-Вітте, яскраво ілюструє захисно-символічну роль сакральних об'єктів у народній пам'яті: «Спаська, тобто Преображенська, церква стояла в м. Галичі за Луквою... і була, найімовірніше, збудована князем Данилом Романовичем на західній околиці міста, *«щоб Спаситель світу охороняв столицю князівства від нашествия ворога»*, як це практикувалося й в інших руських містах» [4, с. 42–43]. Видатний український історик, етнограф і фольклорист Яків Головацький підтверджує роль молдавського патронату над галицькими святинами, розкриваючи ширший історичний контекст: «Руська Церква мала двох славних Київських митрополитів румунського походження... Багато з молдавських господарів виявилися ревними покровителями православ'я в Галичині; не одна церква була збудована й прикрашена коштом їхніх пожертв і дарів. Особливо Львівська Ставропігійна церква Успіння Пресвятої Богородиці була зведена за їхнім клопотанням і на їхні витрати, через що й досі в народі зветься Волоською» [3, с. 666]. О. Барвінський вписує ці конкретні пам'ятки в ширший контекст братського руху, підкреслюючи їхню соціальну функцію: «Найдавніше було братство при церкві Успіння Пресвятої Богородиці (званій також Волоською церквою) у Львові. Братство дбало про виховання сиріт, догляд убогих і... коли моральний занепад вищого руського духовенства дійшов до краю... братства взяли за долю руської церкви» [1, с. 147].

Хоча на рівні повсякденної народної релігійності церква діяла як надійний захисний механізм збереження етнічної ідентичності, на рівні церковних інституцій ситуація виглядала набагато складнішою та суперечливою. Літературно-політичний журнал «Вісник Європи»

1887 року зафіксував парадоксальну ситуацію на Буковині: «... і румуни, і русини – обидва православного віросповідання; буковинським духовенством обох народностей керує один митрополит, одна консисторія; тому тут немає жодної релігійної боротьби. Навпаки, тут релігія та її органи служать дуже сильним знаряддям для румунізації...» [2, с. 396]. Це спостереження чітко показує ключовий механізм: спільна релігійна конфесія ще не гарантує єдності етнічної ідентичності. Той самий журнал критично аналізує становище православ'я в Австро-Угорщині загалом: «Православна церква в Австро-Угорщині підлягає утискам, адже всі традиції держави пов'язані не лише з прозелітизмом, а й із пануванням римо-католицької церкви над усіма іншими віросповіданнями. Хоча за законами держави всі конфесії є рівноправними, насправді ця рівноправність постійно порушується – і найбільше щодо православної церкви. Православна церква фактично існує лише як терпима» [2, с. 838]. Надмірна господарська діяльність монастирів також суттєво підривала їхній моральний авторитет. «Вісник Європи» наводить конкретні масштаби монастирського землеволодіння на Буковині: «Буковина була багата на монастирі, яких було більше, ніж міст і містечок. При приєднанні Буковини до Австрії 1775 року число православних монастирів доходило до 24. Ці монастирі далеко не відповідали своєму релігійному призначенню й займалися переважно любостяжанням. Постійно прагнучи набувати нерухомі маєтності, 24 православні монастирі довели свої володіння до того, що майже вся Буковина опинилася у монастирській власності. У 1777 році монастирям належало на Буковині до 270 нерухомих маєтків. Багато монастирів навіть не мали монахів; «монастир» складався лише з «управителя монастирським маєтком». З огляду на це імператор Йосиф II розпорядився 1788 року закрити в Буковині двадцять один монастир» [2, с. 389]. С. Смаль-Стоцький описує наслідки секуляризації – утворення спеціального релігійного фонду, який перетворився на інструмент державного контролю: «Однак найважливішим ділом цісаря Йосифа II було утворення релігійного фонду. Фонд цей, чий маєтності охоплюють більше ніж четверту частину всієї Буковини, тепер становить величезний маєток – близько 40 мільйонів» [6, с. 65–66]. О. Барвінський пояснює інституційну природу церковної унії, зводячи її до конфлікту між єпископами та братствами: «Владики були дуже сердиті на патріарха за те, що він так суворо з ними обійшовся та ще й постановив піддати їх під нагляд братств... Це було найбільшою причиною того, що в деяких владик постала думка відлучитися від Царгородського патріарха й визнати Папу головою церкви (приступити до унії)» [1, с. 150].

Отже, сакральний ландшафт Галичини та Буковини у XIX – поч. XX ст. виконував кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, він зберігав пам'ять про минуле в матеріальних формах. По-друге, слугував ознакою конфесійної та етнічної належності. По-третє, виступав інституційним засобом підтримки цієї ідентичності або, навпаки, її послаблення. Водночас він

був простором символічного протистояння між різними спільнотами та державами. Для широких верств населення православна і греко-католицька церква виконувала роль основи, яка допомагала русинам зберігати мову, традиції та самосвідомість. Однак на рівні інституцій ця ж церква могла використовуватися як інструмент асиміляції або перебувати під контролем державної влади. Важливо, що вирішальне значення мали не стільки богословські відмінності, скільки конкретні просторові об'єкти: храм у певному населеному пункті, монастир, єпископська чи митрополича резиденція. Саме такі місця накопичували історичну пам'ять і ставали центрами самоідентифікації спільнот. У підсумку вони перетворювалися на «місця пам'яті» за концепцією П'єра Нора. Таким чином, аналіз сакрального ландшафту як чинника формування ідентичності дозволяє глибше зрозуміти національні процеси в Центрально-Східній Європі в період Революції 1848–1849 років у Європі та в наступний час.

Література

1. Барвінський О. Ілюстрована історія Русі від найдавніших до нинішніх часів. З 2 історичними картами та 40 ілюстраціями. Львів: Видання товариства «Просвіта», 1890. С. 282.
2. Вестник Европы. Двадцать-второй год. Том I. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1887. С. 900.
3. Головацкий Я. Думы и думки. Часть 1. Москва: Университетская типография (М. Катков) на Старом бульваре, 1878. С. 388.
4. Де-Вітте Е. Путевые впечатления (с историческими очерками). Лето 1903 г. Буковина и Галичина. Киев: Типо-итография Т. Г. Мейнандера, Пушкинская, № 20, 1904. С. 249.
5. Купчанко Г. Буковина і її руські мешканці. Відень, 1895. С. 52.
6. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Чернівці: Друкарня товариства «Руська Рада», 1897. С. 293.
7. Slade A. Travels in Germany and Russia: Including a Steam Voyage by the Danube and the Euxine from Vienna to Constantinople, in 1838–39. London: Longman, Orme, Brown, Green, and Longmans, 1840. P. 512.

Секція 2:

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА»

ПРІОРИТЕТИ КОЛГОСПНОГО ЖИТТЯ 1947 РОКУ: ДОСВІД КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ПРОТОКОЛІВ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ КОЛГОСПНИКІВ (НА ПРИКЛАДІ КОЛГОСПУ «ЧЕРВОНА ЗІРКА» С. МАЛОЯНИСОЛЬ НА ДОНЕЧЧИНІ)

Волониць В. С., Шипік Н. Ф.

Дослідження протоколів загальних зборів колгоспу «Червона зірка» (с. Малоянисоль) за 1947 рік дозволяє реконструювати окремі складові колгоспного повсякдення в умовах пізнього сталінізму. Варто враховувати специфіку джерела: протоколи відображають переважно офіційну, публічну репрезентацію колгоспного життя, контрольовану «зверху» – на засіданнях часто були присутні уповноважені районного комітету КП(б)У або інші представники влади. Це зумовлювало високий рівень цензурованості та ритуалізації виступів. В рамках контент-аналізу було проаналізовано 44 пункти порядку денного протоколів і виявлено специфічну ієрархію тем. З'ясовано, що ідеологічно зумовлена черговість пунктів порядку денного, в якій політичні теми завжди передували господарським, фіксує нормативність протокольного шаблону.

Найбільшу частину обговорень (38,6%) займала тематика, пов'язана із загальнодержавними політичними кампаніями. Колгосп у цей період постає не стільки як організаційна структура сільськогосподарського виробництва, скільки як простір безперервної політико-ідеологічної мобілізації. Виборчий цикл 1947 року – від Верховної Ради УРСР до місцевих рад – став стрижнем, навколо якого структурувався час громади. Висунення кандидатів, серед яких фігурували перші особи держави (Й. Сталін, М. Хрущов, В.Молотов), мало характер сакрального ритуалу, що легітимізував владну вертикаль [1, 2].

Для глибшого розуміння природи цього домінування варто розглянути ідеологічну роботу як складову цілісної системи соціального контролю та мобілізації. У 1947 році вона виконувала дві фундаментальні функції: ритуальну легітимацію влади та мобілізацію ресурсів. Електоральний процес того часу постав як «театр одностайності», де обговорення кандидатур вождів було актом публічного підтвердження лояльності.

Важливим аспектом була мобілізаційна функція ідеології, зокрема використання зовнішніх позаекономічних важелів для стимулювання продуктивності праці та «перевиконання» планів в умовах нестачі ресурсів. Протокол №17, присвячений обговоренню

звернення ленінградських робітників, ілюструє механізм «соціалістичного змагання» [1, 17]. Звернення ленінградських робітників (з міста-героя, що пережило блокаду) було потужним ідеологічним інструментом для мобілізації трудових ресурсів по всій країні, включаючи колгоспи. Далекий від приазовського степу Ленінград ставав символічним орієнтиром, через який селян змушували брати на себе «зустрічні зобов'язання». Це дозволяло адміністрації переводити мову економічного примусу в площину морального боргу: невиконання плану трактувалося не як господарська невдача, а як «зрада» ідеалам п'ятирічки. Цей механізм був інструментом відчуження ресурсу.

Ідеологічний дискурс слугував обґрунтуванням необхідності для проведення державних акцій із вилучення фінансових ресурсів селян: цього питання стосувалися 11,4% пунктів. Підписка на Другу державну позику відбудови та розвитку народного господарства (Протокол №10) була найвищою точкою злиття політики та фінансів, де здача грошей подавалася як «добровільний внесок», проте фіксація прізвищ і вимога 100% охоплення колгоспників перетворювала операцію на тест на політичну благонадійність [1, 9]. Аналогічно, пояснення грошової реформи (Протокол №18) через «засмічення обігу фальшивими грошима» було майстерним пропагандистським ходом, покликаним приховати конфіскаційний характер реформи від виснаженого селянства [2, 1]. При цьому будь-яке обмеження подавалося як акт «турботи партії про трудящих».

Невід'ємним компонентом структури порядку денного була фіксація державних свят (29-та річниця Червоної Армії, Міжнародний жіночий день, 30-річчя Жовтня, День Конституції). Ці події використовувалися для ідеологічного виховання та мобілізації на трудові звершення. Подібно до ритуальних вузлів «збірки» не лише маркували календар, а й мали формувати колективну ідентичність. Вони також виконували функцію нівелювання кризи та «тимчасового виходу» з репресивної реальності. Протокол №13 (30-річчя Жовтня) є найбільш показовим: 100% явка та преміювання передовиків створювали ілюзію добробуту на тлі загального дефіциту. Це була «економіка свята», де лояльність купувалася за одноразові виплати [1, 11]. Подібне "декорування" повсякдення дозволяло тимчасово нейтралізувати соціальну напругу, а риторичне протиставлення "радянської єдності" зовнішньому ворогу ("фашистам") – каналізувати незадоволення селян у русло ідеологічного протистояння.

Господарсько-фінансова діяльність, що посіла друге місце за частотою згадок (27,3%), підкреслює статус колгоспу як виробничої одиниці, затиснутої між державними директивами та реальним дефіцитом ресурсів. Виробниче життя колгоспу було повністю детерміноване зовнішнім плануванням. Найчастіше обговорювані питання — стан реманенту, насіннєвого фонду та тяглової сили – свідчать про критичне виснаження матеріальної бази. Протоколи №4 та №7 фіксують обговорення планів весняних робіт та кошторисів, де панує риторика

«виконання до строку» та «високого врожаю». Проте аналіз преній виявляє системний розрив: за деклараціями про успіхи прихована постійна критика якості робіт та хронічне відставання від графіків. План тут виступає не як економічний орієнтир, а як інструмент жорсткого державного контролю. Фінансовий стан колгоспу у 1947 році можна охарактеризувати як критичний. Документи фіксують «хронічну нестачу коштів», що змушувало господарство шукати зовнішні ресурси: від довгострокових позик на капітальне будівництво (15 тис. руб.) до мобілізації внутрішніх коштів через «самообкладання» [1, 1–18].

Найбільш драматичним пластом документації є блок соціальних проблем (20,4% порядку денного), який привідкриває завісу над людським виміром повоєнного виживання. Центральним нервом соціальних суперечностей стала критична нестача продовольства, що найбільш виразно простежується через обговорення діяльності сільського споживчого товариства (Сільпо). У 1947 році, який став апогеєм голоду, Сільпо фактично виконувало роль не торговельної інституції, а регулятора, відповідального за отоварення продовольчих карток лише окремим категоріям (лікарям, вчителям, зоотехнікам, інвалідам війни та деяким іншим спеціалістам). Рядові колгоспники були позбавлені централізованого постачання [3, 164].

Хоча ініціатива у розгляді питання щодо «спотворення у споживчій кооперації» належить владі (згідно з постановою Центроспілки від 27 травня 1947), селяни скористалися цим офіційним приводом, щоб виплеснути свій справжній біль [4, 137]. Їх виступи на зборах (Протокол №11) розкривають специфічний рівень доступу співробітників Сільпо до розподілу продовольства та побутову корупцію [1, 11]. Один із учасників зборів вживає слово «злочинці» щодо його керівництва. Дуже показовим є свідчення про те, що вони «хліб несуть додому кошолками», а «костюми вони самі між собою розподіляли». Особливо гострою була ситуація у колгоспній їдальні, працівників якої відверто називали «мошенниками». Один із колгоспників зазначав, що «суп моченой, вартості 7 руб.», а технологія роздачі, за якої «одним наливають суп, а другим бульйон», а м'ясо кухарі «залишають собі», що ставало причиною для незадоволення. Коли цінність хліба стала абсолютною, його відкрите винесення в кошолках на очах у голодних людей ставало символом величезної несправедливості. Відтак, обрання «лавочної комісії» та заклики «очистити кадри» було суголосним бажанням колгоспників відновити елементарну справедливість в умовах голоду.

Окрему увагу привертає питання трудової дисципліни, яка набула ознак позаекономічного примусу. Випадок відмови у звільненні ковалю (Протокол №15) через його «незамінність» для ремонту інвентаря ілюструє політику фактичного закріпачення кадрів [1, 13]. Держава не лише блокувала канали соціальної мобільності селян, а й унеможлиблювала реалізацію індивідуальних стратегій виживання в умовах голоду. На цьому тлі кадрова

нестабільність в органах управління (13,7%) – постійні переобрання ревізійних комісій — вказує на кризу відповідальності та страх перед фінансовими перевітками [1, 1-18].

Таким чином, результати контент-аналізу дозволяють стверджувати, що в 1947 році колгосп функціонував у режимі «мобілізаційного виживання». Політико-ідеологічний складник виконував роль «соціального цементу», змушуючи колгоспників погоджуватися із злиденним повсякденням. Навіть скарги на несправедливий розподіл продовольчих ресурсів відбувалися в перервах між славослів'ям вождю. Це створювало специфічну атмосферу життя, де задекларована ідеологічна велич контрастувала з повсякденною боротьбою за мізерні ресурси.

Література

1. Архівний відділ Нікольської районної державної адміністрації Донецької області (далі – Архівний відділ Нікольської РДА). Ф. 38. Оп. 1. Спр. 1. Протоколи загальних зборів колгоспу «Червона зірка» за 1947 р. 18 арк.
2. Архівний відділ Нікольської РДА. Ф. 38. Оп. 1. Спр. 7. Протоколи загальних зборів колгоспу «Червона зірка» за 1948 р. 13 арк.
3. Вронська Т. В. Дія карткової системи в Україні у воєнні та перші повоєнні роки (1941–1947 рр.). Сторінки воєнної історії України. 1998. Вип. 2. С. 163–183.
4. Сидорович О. Споживча кооперація в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України (друга половина 1940-х – 1980-і роки) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01. Київ, 2019. 504 с.
URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.02/Sydorovych.pdf (дата звернення: 07.04.2026).

НАУКОВИЙ ДІАЛОГ АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА ТА ЛУЦІАНА РИДЕЛЯ У СВІТЛІ ВЗАЄМНОЇ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ

Горб Є. С.

Дослідження багатой епістолярної спадщини польсько-німецького славіста Александра Брюкнера пов'язане із значними труднощами, оскільки листування вченого не сконцентровано в якомусь окремому особовому архівному фонді, а розпорошене архівосховищами багатьох країн Європи. Завдання наукового опрацювання та публікації епістолярію Брюкнера, актуалізоване біографом вченого Владиславом Бербеліцьким, зараз ще

більш далеке від виконання ніж у 80-х рр. XX століття, коли Бербеліцький вперше задумався над цим масштабним проектом. Тим не менше, завдяки оцифруванню значної частини європейських архівних колекцій доступ до автографів Александра Брюкнера для українських дослідників спростився, що, водночас, не надто позначилося на зацікавленні вітчизняних науковців постаттю Брюкнера. Закордоном, навпаки, фіксується черговий сплеск «брюкнеріади» [4–5; 8; 11], поштовхом до якого став комплекс меморіальних заходів, якими супроводжувалося перепоховання праху вченого у Кракові.

Пропоноване дослідження базується на п'ятьох листах Александра Брюкнера, адресованих польському письменнику Луціану Риделю, які раніше не привертали увагу науковців, хоча й були оцифровані з оригіналів, що зберігаються в Архіві Луціана Риделя у відділі рукописів Національної бібліотеки Польщі [7]. Кореспонденція Риделя користуються постійною увагою дослідників творчості поета, його листи активно цитуються у науковій періодиці та навіть видавалися у рамках окремих тематичних збірників [1-3; 6; 9], проте згадані нами п'ять листів Александра Брюкнера залишалися поза увагою вчених. Про них кількома словами згадував польський історик літератури Роман Поллак ще у середині 60-х рр. XX століття. Серед іншого Поллак переказав зміст одного з п'яти листів [10, s. 230]. Марта Кацпшак у 2019 році, цитуючи Поллака, також згадала про кореспонденцію між Риделем та Брюкнером, проте самих листів на власні очі не бачила [6, s. 83]. Що ж пов'язувало професора кафедри слов'янських мов і літератур Університету Фрідріха Вільгельма у Берліні та молодого краківського поета, який тільки що захистив свою докторську дисертацію з юриспруденції?

Брюкнер ніколи не цікавився юриспруденцією, тож навряд чи він першим написав Риделю. Одразу зауважимо, що у нашому розпорядженні є виключно листи берлінського славіста адресовані Луціану Риделю, а не відповіді на них. Справа у тому, що новоспечений доктор права хотів присвятити все життя дослідженню історії мистецтва, а навчання на юридичному факультеті було лише забаганкою батька Риделя – ректора Ягеллонського університету. Брюкнер радо консультував молодих вчених, запитів від яких не бракувало, адже вже у 80-х рр. XIX століття Александер Брюкнер мав репутацію одного з провідних німецьких полоністів. На звороті поштової картки датованої 10 грудня 1894 року Брюкнер написав Риделю, що не зможе зустрітися у наступну неділю (16 грудня) і пропонував потурбувати його у середу, або суботу між 14 та 15 годинами дня. За наявністю на листівці берлінського поштового штемпеля можна припустити, що Луціан Ридель приїхав туди для знайомства з Брюкнером та іншими німецькими славістами, оскільки Александер Брюкнер додав у тексті, що повідомить про перенесення зустрічі інших її учасників («ja nie mogę się stawić i zawiadomie o tym innym Panów») [7, k. 1].

Ще до запланованої зустрічі берлінський славіст надіслав Луціану Риделю чергову картку (від 13 грудня 1894 року). З тексту на звороті ми довідуємося, що Ридель цікавився польськими перекладами італійської класики, а конкретніше – творчості Лудовіко Аріосто, який найбільшої слави зажив як автор поеми «Несамовитий Роланд». Тут Брюкнер вчергове проявив свою широку наукову ерудицію, спрямувавши пошуки краківського гостя у бік відділу рукописів Ягеллонської бібліотеки, де мав зберігатися рукописний переклад Аріосто. Свого часу цей рукопис був використаний драматургом Зигмунтом Пшибильським. Брюкнер радив Риделю проаналізувати якість видання Пшибильського у розрізі точності передачі лексики краківського рукопису. Як мовознавець Александер Брюкнер цікавився саме розвитком лексичного збагачення польської мови за рахунок запозичень, тож можна припустити, що німецький славіст, віддалений від краківських рукописів, хотів використати знайомство з Риделем для розширення своїх власних наукових пошуків. Той факт, що картка була надіслана на Фрідріх-штрассе 104а (берлінська адреса Риделя) вже через три дні після попередньої, лише підтверджує особисту зацікавленість Брюкнера у реалізації дослідницького проекту молодого краківського правника [7, к. 2].

9 лютого 1895 року Брюкнер та Ридель знову мали зустрітися в одній із берлінських бібліотек, оскільки славіст замовив для свого краківського колеги рукопис з Цешина, над яким той мав попрацювати, проте вкотре зустріч не відбулася і Брюкнер переніс її на 11 лютого. Берлінський професор не приховував свого роздратування зривом чергової зустрічі – він посилався на зайнятість, яка не дозволяла йому довго чекати, та й загалом листівки стають все більш лаконічними [7, к. 3-4]. Вочевидь, до кінця перебування Луціана Риделя у Берліні йому так і не вдалося зустрітися з Александром Брюкнером, оскільки у своєму останньому листі (від 5 травня 1895 року) Брюкнер надіслав своєму краківському кореспонденту всі його нотатки, що стосувалися перекладу «Несамовитого Роланда» [7, к. 5].

Тож над чим працював Ридель і наскільки Брюкнер був утаємничений у цю роботу? Марта Кацпшак, яка предметно зверталася до тематики історико-літературних пошуків Луціана Риделя, вказувала, що молодий поет відвідав Берлін у рамках стипендійної програми краківської Академії знань. Дослідження Риделя було присвячене польськомовним перекладам «Несамовитого Роланда», що вийшли з під пера Пйотра Кохановського. Згаданий вище цешинський рукопис був однією з копій перекладу Кохановського – значно більш повною, ніж екземпляр, що був виданий Зигмунтом Пшибильським. На підставі цієї знахідки Ридель не тільки хотів звітувати перед краківською Академією, але й отримати нову стипендію для продовження досліджень у Парижі [6, s. 82-83].

Таким чином, завдяки опрацюванню оригінальних текстів листів Александра Брюкнера до Луціана Риделя вдалося значно поглибити наші знання не тільки про особливості взаємин

між двома видатними синами Польщі, але й про специфіку наукових контактів польської еміграції з вченими, що працювали на теренах підавстрійської Польщі. Луціан Ридель, знаний, перш за все, завдяки своїм поетичним творам, як дослідник постає в не надто позитивному світлі – він нехтує зустріччю з людиною, яка, фактично, забезпечила його матеріалами для виконання плану дослідницької стипендії. Фінансування від краківського наукового осередку він використовував для покращення власного матеріального становища. Не надто успішним Ридель був і в результатах своєї праці – його видання Кохановського початку XX століття були зустрінуті науковою спільнотою негативно, у тому числі й самим Брюкнером.

Література

1. Bąbiak G. P. Lucjan Rydel i piękna książka. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria*. 2021. T. 19. S. 35-57. <https://doi.org/10.24917/20811853.19.3>.
2. Budrewicz T. Historiograficzne próby Lucjana Rydla. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria*. 2021. T. 19. S. 3-20. <https://doi.org/10.24917/20811853.19.1>.
3. Dużyk J. Listy Lucjana Rydla do Konstantego Mariana Górskiego. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1971. R. LXII. Z. 1. S. 171-227.
4. Eberharter M. Aleksander Brückner's Private Library (Viewed as Part of His Personal Archive). *Polish Libraries*. 2025. Vol. 13. P. 6-32. <https://doi.org/10.36155/PLib.13.00001>.
5. Gruchała J. Sprawozdanie z konferencji naukowej „Aleksander Brückner – sylwetka uczonego” (Uniwersytet Jagielloński, 29.09.2023). *Slavia Orientalis*. 2024. T. LXXIII. Nr 1. S. 223-226. <https://doi.org/10.24425/slo.2024.150672>.
6. Kacprzak M. M. Lucjan Rydel jako badacz i wydawca literatury dawnej – dzieje edycji Jerozolimy wyzwolonej Torquata Tassa w przekładzie Piotra Kochanowskiego (Kraków 1902–1903). *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria*. 2021. T. 19. S. 79-96. <https://doi.org/10.24917/20811853.19.6>.
7. Korespondencja i papiery Lucjana Rydla. T. 1, B-J. *Biblioteka Narodowa*. Sygn. Rps 7260 III. 64 k.
8. Krivko R., Focke N., Beiter S., Morozova P. Die Briefe Aleksander Brückners an Franz Miklosich im kulturhistorischen Kontext der Epoche: Texte und Kommentare. *Zeitschrift für Slawistik*. 2025. Vol. 70. № 1. S. 61-95. <https://doi.org/10.1515/slav-2025-0003>.

9. Listy Stanisława Wyspiańskiego do Lucjana Rydla. Cz. 1. Listy i Notatnik z podróży / w oprac. L. Płoszewskiego, J. Durra-Durskiego, M. Rydlowej. Kraków: Wydaw. Literackie, 1979. 551, [1] s., [1] k.
10. Pollak R. Lucjan Rydel o przekładzie „Orlanda” przez Piotra Kochanowskiego. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1966. R. LVII. Z. 1. S. 229-233.
11. Wagińska-Marzec M. Aleksander Brückner i jego długa droga z Berlina do Krakowa. *Biuletyn Instytutu Zachodniego*. 2023. Nr. 523. S. 1-7.

МІЖ ІМПЕРІЄЮ ТА «ІНШОЮ ДЕРЖАВОЮ»: ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА ПОГЛЯД РОСІЙСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ

Іванюк О. Л., Гедьо Г. В.

Постановка проблеми. Подорожні записки (тревелогі) XVIII – початку XIX ст. являють собою не лише опис географічних маршрутів, а й непізнане дискурсивне поле, де відбувалося інтелектуальне «відкриття» українського простору російською інтелектуальною елітою. Сьогодні ці тексти є унікальним джерелом для імагології – галузі літературознавства та історії, що вивчає закономірності формування образів «іншого» (інших народів, країн, культур) у свідомості спостерігача.

Для російських мандрівників цього періоду подорож на Лівобережну Україну (тогочасну Малоросію) часто ставала досвідом глибокого внутрішнього потрясіння. Офіційна імперська доктрина розглядала ці землі як частину «єдиного простору», проте реальність пропонувала спостерігачеві зустріч із «іншим» світом. Ця «іншість» була фізично відчутною через виразні мовні бар'єри, специфічний побутовий уклад та архітектурний стиль, що докорінно відрізнявся від внутрішніх губерній Росії.

Огляд наукової розробки теми. Дослідження описів України у подорожніх записках розпочалося ще наприкінці XIX ст. Мандрівну літературу аналізували російський географ О. Вінтоняк [1], Г. Єсіпов [4], С. Мінцлов [6], Л. Синицький [8: 9], В. Сиповський [10] та багато інших. Аналіз тревелогів російських мандрівників дає змогу простежити генезу образу «іншої держави». Їхні тексти є не просто подорожніми нотатками, а спробою осмислити культурний розлом: шлях від милування «південним колоритом» до визнання мови та традицій реальними, а не лише картографічними межами.

Метою дослідження є аналіз образу Лівобережної України в подорожніх записках російських мандрівників кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Момент перетину умовного кордону між внутрішніми російськими губерніями та українськими землями описувався мандрівниками як раптовий перехід у принципово інший соціокультурний вимір. Це було зіткнення не лише з новою географією, а й з іншим цивілізаційним устроєм, що часто викликало у подорожніх емоційне потрясіння та потребу в переосмисленні меж власної імперії.

Для Павла Сумарокова перетин межі став моментом глибокої внутрішньої рефлексії. Опинившись в українському інтер'єрі, він зафіксував стан дезорієнтації, спричинений повною відмінністю оточення: «...у охайній і веселій хаті знаходжуся я, інші обличчя, інші звичаї, інший на господарях одяг, інше облаштування і чую іншу мову. Невже тут покладено кінець Імперії? Чи не у іншу в'їжджаю я державу?» [11, с. 45]. Ця цитата демонструє, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. навіть лояльні імперські чиновники підсвідомо сприймали Україну як «чужину», а не як органічну частину російського простору.

Микола Всеволозький, перетинаючи кордон Белгородщини та Харківщини, описував цей перехід через різку зміну фізичних відчуттів і антропологічних рис населення. Зміну ландшафту він фіксував емоційно: «Тут відчуваєш уже зовсім іншу природу: ти вступив у Малоросію!». Крім того, мандрівник відзначав інакші ґрунти, незвичні вирази облич та саму атмосферу краю, яка видавалася йому гостиннішою, але водночас сповненою характерних для південного клімату «ліні» та «неги» [2, с. 11].

Російські мандрівники, які звикли до одноманітності внутрішніх губерній Росії, під час перетину умовного кордону з Україною переживали справжній «візуальний шок». Основним об'єктом для порівняння ставав не лише хата, а весь культурний ландшафт. Якщо російська «ізба» сприймалася як функціональна, але часто похмура споруда, то українська хата для російського ока була об'єктом естетичним.

Павло Сумароков відверто протиставляє свій попередній досвід побаченому в Україні. Він зазначає, що замість звичних йому «сірих» та «курних» помешкань, він потрапляє у простір світла: «В охайній і веселій хаті знаходжуся я... Чи не у іншу в'їжджаю я державу?» [11, с. 45]. У Полтаві, так само як і в усіх малоросійських містах, він зауважує, що народ вільніший і веселіший, а самі малоросіяни скромні, тихі, доброзичливі, богомільні і гостинні. Для нього така охайність хат та риси характеру були ознакою іншого рівня культури та внутрішнього стану мешканців [11, с. 64].

Одним із найсильніших візуальних вражень для росіян була наявність садів. У центральній Росії сади були прерогативою дворянських маєтків, тоді як в Україні вони оточували кожен селянську хату. Описуючи околиці Полтави, Олексій Левшин зазначав:

«Місце розташування Полтави чудове... перед нею зеленіє великий луг, яким звиваються струмки... а у зелені чудових гаїв біліють подекуди селянські будиночки». Мандрівник зізнався, що щиро захоплюється цими місцями та «благословляє їх» [5, с. 6-7].

Для мандрівників чистота була не просто питанням прибирання, а свідченням поваги людини до самої себе. Російські автори, зокрема Павло Сумароков, прямо вказували на візуальну несхожість тутешніх міст із великоросійськими. Описуючи Харків, мандрівник зазначав: «Він на великоросійське місто не схожий; будинки в ньому більшою частиною мазанки, або збудовані з брусів, обмазані, побілені...» [11, с. 49]. Такий тип забудови та особлива увага до зовнішнього вигляду осель ставали для подорожніх яскравим маркером переходу в інший культурний простір.

Микола Всеволозький констатує, що разом із зміною вигляду сіл змінюється і сама «людська природа»: мешканці видаються йому більш «охайними у звичках» та «привітними» [2, с. 11]. Для російського мандрівника межа між Росією та Україною ставала фізично відчутною, пролягаючи через площину глибоких візуальних та архітектурних контрастів. Цей цивілізаційний перехід найперше фіксувався через зміну кольору: від монотонного «сірого» пейзажу необробленої деревини російських ізб подорожній потрапляв до сліпучо-білого простору ошатних побілених хат. Відчутною була і зміна самого простору – на зміну «пустому», позбавленому рослинності подвір'ю півночі приходив насичений зелений ландшафт, де кожную оселю обов'язково оточував фруктовий садок. Нарешті, цей невидимий культурний кордон маркували нові звуки та запахи: сувора «казенна тиша» внутрішніх російських губерній раптово поступалася місцем жвавій атмосфері, сповненій пахощами квітучих садів та природною пісненністю місцевого населення. Ці зіставлення вказують на те, що російські мандрівники бачили Україну як територію з іншим укладом побуту, що не вписувався в загальноімперські норми. Сумароков маркував її як «іншу державу» лише через неможливість інтегрувати місцеві стандарти охайності та інститут приватної власності у звичну йому російську дійсність. У такому контексті Україна сприймалася як аномальна зона, що виконувала роль внутрішнього ізолятора між імперією та Європою.

У подорожніх нотатках кінця XVIII – першої половини XIX ст. мова та народний характер постають ключовими маркерами культурного розлому між імперським центром та українським Лівобережжям. Для російських мандрівників мовна дистанція ставала першим і найбільш очевидним свідченням того, що вони перебувають у «чужому краї». Найбільш концептуально це висловив князь Іван Долгорукий під час перебування у Полтаві в 1810 році. Опинившись серед місцевих мешканців, він зазначав: «Тут я вважав себе у чужих краях, з тієї простої, проте для мене достатньої причини: я припинив розуміти мову народну» [3, с. 63].

Долгорукий констатував, що обиватель не зовсім розумів його, а сам князь «з п'яти його слів потребував трьом перекладу». Це спостереження привело його до фундаментального висновку: батьківщина закінчується там, де народна мова стає незрозумілою [3, с. 63]. Подібний досвід описував і І. Сбітнев, який на Сумській дорозі зіткнувся з прямою відмовою у спілкуванні через мовний бар'єр: місцева мешканка відповіла йому «я не второпаю, що ти кажеш, москалю» [7, с. 247]. Саме за мовою спілкування місцеві визначали приналежність подорожнього до «москалів».

Мандрівники намагалися типізувати український характер, часто поєднуючи захоплення зовнішньою естетикою з критикою ментальних рис. Павло Сумароков описував українців як народ «вільніший і веселіший», зазначаючи, що вони «скромні, тихі, доброзичливі, богомільні і гостинні». О. Левшин також підкреслював, що попри спільне коріння, «їх нрави не схожі, звичаї відмінні, закони не однакові» [5, с. 57-58]. Особливо відзначалася побожність населення. Наприклад, добробут Охтирки напряду пов'язувався з великою кількістю прочан, які приходили вклонитися чудотворній іконі.

Князь П. Шаліков навіть порівнював Україну з Італією, стверджуючи, що «живописці, співаки і музиканти тут народжуються самою Природою» [12, с. 110].

Аналізуючи причини відмінностей, мандрівники часто зверталися до історичного коріння, зокрема до козацького минулого. О. Левшин пояснював докорінну різницю між народами «кочовим життям українських козаків» та сусідством із поляками. Він із жалем констатував наявність «ненависті їх до великоросіян», зазначав, що терміном «москаль» мами часто лякали дітей, від чого ті одразу припиняли кричати [5, с. 47].

Сприйняття українського простору через «мовну дистанцію» свідчить про те, що для російської еліти початку XIX ст. Україна залишалася культурно неінтегрованою територією. Мова була не просто «діалектом», а реальним кордоном, який проводив межу між «своїм» та «чужим». Характеристики «впертості» та «гордості», що зустрічаються в тревелогах, є нічим іншим, як спробою імперського спостерігача означити внутрішній спротив та самотність народу, чия ідентичність продовжувала житися спогадами про козацьку вольницю та окремішні права.

Міста Лівобережної України на межі XVIII – XIX ст. поставали перед російськими мандрівниками як складні об'єкти, де офіційний імперський фасад («регулярне» планування, монументи) постійно конфліктував із глибоким історичним підґрунтям та «європейським» за духом побутом. Для представників імперської еліти Полтава була насамперед сакральним місцем військової слави. Для П. Сумарокова місто постає передусім як монумент перемоги. Із піднесенням він писав: «Якій країні, якому народові, не відоме ім'я цього невеликого міста? Воно вписане у літописах світу, до переліку чудес, передається нащадкам. Жах, подив, шана

й гордість оволоділи моєю душею; я наближався як переможець і здригався як людина» [3, с. 53]. Князь І. Долгорукий, наділений гострим оком критика, бачив невідповідність між славою міста та його реальним станом. Він зазначав, що Полтава «погана в натурі», іронізуючи над тим, що за межами історичної назви мандрівник знаходить звичайне провінційне містечко з небрукованими вулицями [3, с. 65].

Чернігів сприймався як осередок давньоруської та козацької пам'яті, проте його тогочасний вигляд часто розчаровував мандрівників. Іван Долгорукий зазначав певну занедбаність міста, стверджуючи, що без мальовничих краєвидів Десни «Чернігів можна було б назвати слободою». Він шукав у ньому величі минулих століть, але натомість знаходив лише «казенне» губернське управління [3, с. 33].

Сліди старовини мандрівники знаходили переважно у храмах. Сумароков та інші автори звертали увагу на те, що архітектура соборів Чернігова та Полтави свідчить про високу культуру минулого, яка різко контрастувала з уніфікованою забудовою тогочасних російських міст.

У багатьох тревелогах простежується думка, що Україна є частиною Європи, яка випадково опинилася в межах Російської імперії. Аналіз записів П. Сумарокова та І. Долгорукого засвідчує, що міський простір Лівобережжя принципово не вписувався в уніфікований стандарт «російського міста», виявляючи кілька рівнів сприйняття. Насамперед ці міста сприймалися крізь призму історичного розриву, де величне минуле часів Русі та Козаччини гостро протистояло тогочасній сірій імперській сучасності. Побутова культура містян – із її квітучими садами, традиційними біленими будинками та мовною самотністю – створювала у мандрівників стійку ілюзію перебування «за кордоном» [3, с. 34].

Разом із тим визнання України «Європою» ставало специфічним виявом імперського погляду: російські інтелектуали щиро милувалися цією «інакшістю», проте водночас зберігали інтелектуальну дистанцію, розглядаючи регіон лише як «перлину», що потребує належної імперської оправи. У такий спосіб українське місто поставало для них простором, де «Росія закінчувалася», поступаючись місцем самотньому й автентичному культурному ландшафту.

На зламі XVIII – XIX ст. у російській літературі та подорожніх нотатках Україна перестає бути просто територією і перетворюється на «текст» – простір, сповнений романтичних конотацій. Російські мандрівники конструюють образ Лівобережжя як пасторального, естетично досконалого краю, що водночас захоплює своєю інакшістю та потребує імперської опіки. Україна поставала як квітучий сад. Павло Сумароков описував українські краєвиди як верхівку естетичної насолоди. Описуючи ландшафти, він із захопленням повідомляв: «Залишок дня провів я оглядаючи місто, якого розташування є із

найбільш чудових, так, що я об'їхавши більшу частину Європейської Росії, такого захоплюючого виду не зустрічав» [11, с. 54-55].

Романтизація торкалася і самого населення. Українці поставали у тревелогах як народ, що зберіг первісну чистоту, побожність та естетичний хист. Мандрівники звертали увагу на красу місцевих мешканців. Всеволозький зазначав, що українці мають «благородніші риси обличчя» порівняно з великоросами. Він описував українців як народ «скромний, тихий, доброзичливий, богомільний і гостинний». Вони сприймалися як носії «природної волі», яка, втім, у текстах авторів часто межувала з «лінощами» – типовим колоніальним штампом щодо південних народів [2, с. 11].

Проте захоплення «природною ідилією» та вродженими талантами мешканців часто вступало в суперечність із тим, як мандрівники оцінювали тогочасний міський простір. Зовсім інші враження транслиував князь І. Долгорукий. Він вважав Полтаву достатньо посереднім провінційним містом, незважаючи на усі зусилля царату і місцевої влади надати їй величчя. Мандрівник нотував: «Полтава розбита на великій горі. Проте, наскільки славне місто, настільки ж воно й погане в натурі». Він наголошував на тому, що перемоги у битвах можуть місце прославити, проте не можуть зробити його красивим і вишуканим [3, с. 65].

Російські мандрівники захоплювалися Україною так само, як європейці захоплювалися Сходом – як екзотичним, мальовничим, але «молодшим» братом, чия доля – бути окрасою великої імперії. Таким чином, «романтичний простір» Малоросії став інструментом, за допомогою якого російська еліта намагалася виправдати і закріпити свою присутність на цих теренах, перетворюючи реальну країну на красивий імперський міф.

Центральною метафорою тогочасного сприйняття стає риторичне питання П. Сумарокова: «Чи не в іншу в'їжджаю я державу?» [11, с. 45]. У текстах авторів це поняття вживається не у вузькополітичному, а в системному соціокультурному сенсі. Для мандрівника «іншість» цієї умовної держави визначалася насамперед через мовний бар'єр і глибоке усвідомлення того, що справжня батьківщина закінчується там, де народна мова стає незрозумілою. Крім того, відчуженість маркувалася різким візуальним контрастом: переходом від «сірого» побуту внутрішньої Росії до «білої» чистоти української хати та «зеленого» простору приватних садів, що в поєднанні з вищим рівнем побутової гігієни трактувалося як ознака зовсім іншої якості життя.

Важливим аспектом рецепції був історичний розрив, де подорожні нотатки фіксували очевидний конфлікт між уніфікованою імперською сучасністю та героїчним козацьким минулим України. Саме жива історична пам'ять та специфічні риси народного характеру – впертість, гордість і незалежність – формували в очах спостерігачів образ регіону з власною історичною долею, що не піддавався повній асиміляції. Російські мандрівники визнавали

Україну «більш європейською» та естетично досконалим краєм, проте намагалися вписати цю самобутність у загальноімперський дискурс лише як декоративну частину монархії.

Висновки. Отже, аналіз подорожніх нотаток російських мандрівників дозволяє зробити узагальнення щодо специфіки сприйняття українського культурного простору російською елітою на межі XVIII–XIX ст. Вони переконливо засвідчують, що попри офіційну імперську політику адміністративної уніфікації, російська інтелектуальна еліта чітко ідентифікувала Україну як самобутній культурний організм. У цьому контексті перетин кордону сприймався не як формальна зміна губерній, а як вхід у принципово інший цивілізаційний вимір – «інший світ», що мав власні етичні та естетичні координати. Тревелоги кінця XVIII – початку XIX ст. фактично деконструють міф про «єдиний культурний простір» імперії. Вони демонструють, що для тогочасного спостерігача Україна залишалася територією, де «Росія закінчувалася», поступаючись місцем автентичному, ліберальнішому та європейському за своїм духом ландшафту.

Література

1. Вінтоняк О. *Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII століття*. Львів; Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1995.
2. Всеволожский Н.С. *Путешествие через Южную Россию, Крым и Одессу в Константинополь, Малую Азию, Северную Африку, Мальту, Сицилию, Италию, Южную Францию и Париж в 1836 и 1837 годах*. Т. 1. Москва: Типография Августа, 1839.
3. Долгорукий И. *Путешествие в Киев в 1817 году*. Москва: Университетская типография. 1870.
4. Есипов Г.В. Путешествие императрицы Екатерины II в южную Россию в 1787 году. *Киевская старина*. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого. 1892. Т. XXXVI. С. 458-477.
5. Левшин А. *Письма из Малороссии, писанные Алексем Левшиным*. Харьков: Университетская типография. 1816.
6. Минцлов С.Р. *Обзор записок, дневников, воспоминаний, писем и путешествий, относящихся к истории России и напечатанных на русском языке*. Новгород: Губернская типография. 1911-1912. Вып. 1-5.
7. Сбитнев И.М. Поездка в Харьков. *Вестник Европы*. 1830. № 15. С. 203-253.
8. Синицкий Л. Малороссия по рассказам путешественников конца прошлого и начала нынешнего столетия. *Киевская старина*. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого. 1892. Т. XXXVI. С. 226-259.

9. Синицкий Л. Путешествия в Малороссию академика Гильденштедта и кн. Долгорукого. *Киевская старина*. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого. 1893 г. Т. XL. С. 412-441.
10. Сиповський В. *Україна в російському письменстві. Ч.I (1801-1850 pp.)*. Київ: Друкарня Української Академії наук. 1928.
11. Сумароков П. *Досуги крымского судьи или 2-е путешествие в Тавриду. Павла Сумарокова*. Санкт-Петербург: Императорская типография. Ч.I. 1803.
12. Шаликов П.И. *Путешествие в Малороссию, изданное князем Шаликовым*. Москва: Унив. тип., 1803. Ч. 1.

КРЕМЕНЧУК У ПОДОРОЖНІХ ЗАПИСКАХ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Іванюк О. Л., Осетянова Д. О.

Постановка проблеми. Наприкінці XVIII ст. Лівобережна Україна стала об'єктом пильної уваги російських мандрівників. Зазвичай, регіон розглядався як транзитний у подорожах до Криму, або за кордони Російської імперії. Короткотермінове перебування мандрівників у Кременчуці, не дозволяло їм заглибитися у споглядання, й здійснити детальний аналіз: міського простору, етнічного складу, повсякденного життя містян, тощо. Однак, подорожнім вдалося зібрати фактологічний матеріал, який дозволяє реконструювати загальний образ Кременчука і відзначити як змінювалося місто упродовж першої половини XIX ст.

Огляд наукової розробки теми. Одним з перших хто здійснив спроби аналізу подорожніх записів як російських, так і європейських мандрівників був російський географ Л. Синицький. Наприкінці XIX ст. у часописі «Київська старина» він опублікував низку статей присвячених тревелогам, у яких згадувався і Кременчук. Зокрема, ним було проаналізовано німецькомовні подорожні записки кінця 18 – початку 19 ст., які належали Й. Гільденштедту, О. фон Гуну, Й. Колю, Й.В. Меллеру. В. Зуєву, П. Сумарокову, А. Левшину А. Глаголеву [9]. Продовжив дослідження тревелогів російських мандрівників В. Сиповський [10]. На початку, ХХІ ст. у монографії П. Брицького й П. Бочана, проаналізовано тревелоги Й. Блазіуса у тому числі автори звернули увагу й на ті уривки у подорожніх записках, де йдеться про Кременчук [2].

Окремим напрямком досліджень стала історія міста Кременчук. Так, у 90-х рр. XIX ст. краєзнавцем, дослідником історії Війська Запорозького Городового, Ф.Д. Ніколайчиком було створено загальний нарис Кременчука [8]. У той самий час, досить вдалу спробу створити образ цього міста здійснив й археолог і краєзнавець В.С. Бучневич. Упродовж 1890 р. у часописі «Полтавские губернские ведомости» ним було опубліковано низку статей, присвячених місту. Зрештою, наступного року їх було об'єднано, і видано окремим відтиском під назвою: «Кременчуг и посад Крюков» [3].

На сучасному етапі, минуле міста неодноразово ставало предметом дослідження українських науковців. Зокрема, історію Кременчука від заснування у XVI ст. до ліквідації тут козацької адміністрації у 1764 р. висвітлив Д. Вирський [4]. Життя національних меншин, зокрема євреїв, які були частиною громади Кременчука, досліджувалося Н.Ф. Твердохліб [11].

Метою дослідження є реконструкція образу Кременчука останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. й актуалізація подорожніх записок як одного із різновидів історичних джерел, які містять матеріали краєзнавчого характеру.

Виклад основного матеріалу. Згадки про місто зустрічаються у подорожніх записках багатьох мандрівників кінця XVIII ст. Однак, у цей час, Кременчук, не викликав особливих емоцій у переважної більшості подорожніх і не концентрував на собі їх увагу. Зокрема, для англійки Елізабет Крейвен, як і для більшості іноземців, він був провінційним і нецікавим. У подорожніх записках мандрівниці нотувала, що Кременчук запам'ятовувався їй лише світським товариством, яке їй хотілося якомога швидше полишити, і відвідинами єдиної, за її твердженням, окраси міста – будинку Г. Потьомкіна [7, с. 247-248].

Однак, зустрічалися й більш розлогі й яскраві описи міста. Зокрема, Л. Синицький навів таку цитату з подорожніх записок Йогана Вільгельма Меллера, який відвідав місто у 1787 р.: «Ми зупинилися біля ратуші, із смаком збудованої дерев'яної споруди, яку прикрашала колонада. Старе місто оточене валом, нове – відкрите місце, з красивою ринковою площею, де під навісом знаходяться крамнички; вулиці прямі і широкі. У декількох верстах від міста – замок намісника, кн. Потьомкіна; він має чудовий парк; зала у замкові величезна, вона займає усе ліве крило його і може вмістити кілька тисяч осіб» [9, с. 425].

Досить докладно місто описували росіяни. Так, вчений, біолог, географ і мандрівник В. Зуєв звернув увагу на стару фортецю. «Ближче до Дніпра на рівному його березі є стара фортеця, оточена земляним валом і невеликим ровом, який ще у деяких містах помітний, а у інших землею занесений, із якої, потрібно думати було троє воріт, проте зараз залишилися лише одні... Всередині однієї фортеці у кутку до Дніпра є ще земляна фортеця для збереження пороху і скарбниці» [6, с. 216]. Тут також розміщувалися адміністративні будівлі, міська

школа, пансіон шляхетних дітей, помешкання військових. Житлова забудова розташовувалася поза межами фортеці [6, с. 216].

Упродовж наступних десятиліть, місто зазнало значних змін і в економічному і у архітектурному сенсі. На початку XIX ст. на шляху до Молдови місто відвідав історик і археограф Д. Бантиш-Каменський. Науковець не мав ані часу, ані особливого бажання мандрувати містом, однак, певні враження ним все ж таки було занотовано. Зокрема він писав: «Кам'яних будинків у Кременчуці більш ніж достатньо. Вулиці широкі і прямі. Ратуша може вважатися найкращою міською спорудою» [1, с. 56]. На середину XIX ст. К. Жуков зазначав: «Кременчук, надзвичайно правильно збудоване торгівельне місто. Тут добрі готелі «Південь» і «Петербург», багато магазинів і крамничок, декілька церков, театр і сад» [5, с. 7].

Поряд з тим, як будь-яке місто Наддніпрянської України Кременчук мав низку проблем. Місто мало багато добрих будинків, проте, вулиці міста були лише частково вимощеними, тому у дощову погоду будівлі і навіть храми тонули у воді. Пилові бурі також становили достатньо неприємну особливість міста. Зокрема, В. Зуєва писав: «Розташування міста дуже було б вигідним для жителів, якби не настільки було б піщаним, від чого робиться велике утруднення щодо проїзду містом і у бурхливий час буває пил надзвичайний як від міського піску, так і від того що наноситься із сусідніх піщаних пагорбів» [6, с. 214]. Мандрівник вказував на те що піском заносить цілі вулиці і так само він набивається у будинки [6, с. 215]. Основною причиною цього явища були не стільки вітри, скільки непродумана міська забудова на піщаних ґрунтах і відсутність покриття на вулицях.

Окрім того, своєрідною «карою» для Кременчука були повені. Ж.-Ж. Елізе Реклю писав: «Весною, місто інколи буває повністю затопленим; ... воно постійно будується, з кожним роком зростає, однак від цього не стає привабливішим» [13, с. 211]. Досить часто місто страждало й від масштабних пожеж. Їх гасіння не лише відзначалося державними нагородами, але ще й дворянськими титулами. Так, у 1810 р. за приборкання пожежі у Кременчуці одного з пожежників – І.Л. Пономарьова було нагороджено орденом св. Володимира 4-го ступеню і надано дворянський титул [12, с. 174-175]. Однак до середини XIX ст. становище з протипожежною безпекою кардинально не змінилося. Пожежі спіткали Кременчук й у 1848, 1856, 1858 рр.

Упродовж XIX ст., за твердженнями мандрівників, місто було одним з провідних торгівельних і ремісничих центрів Полтавської губернії. Ще наприкінці XVIII ст. В. Зуєв зазначав, що основним заняттям жителів міста були торги, підряди і перевезення товарів, окрім того розведення садів і бахчі і торгівля горілкою. Проте основна торгівля розгорталася на ярмарках, які відбувалися тричі на рік [6, с. 215]. Він зазначав, що у місті тричі на рік

відбуваються ярмарки, проте порівняно з іншими містами Лівобережної України вони не були тривалими – не більш ніж три дні [6, с. 215].

Біля наплавного мосту, який сполучав обидві частини міста, розташовувався великий рибний ринок. Мандрівники розраховували на ятки і рибу на вибір у ящиках або контейнерах. Однак, побачене здивувало їх. Риба була живою і майже вільно знаходилася у воді. До зябрового отвору одним кінцем кріпилася довга мотузка, іншій її кінець був прив'язаний до опор мосту або спеціальних стовпів. За потребою, рибалки тягли за ту або іншу мотузку і показували покупцям рибу. Йоган Блазіус зазначав, що найбільші місцеві осетри були близько шести футів завдовжки і близько ста фунтів ваги. Найменші близько шістдесяти фунтів [14, S. 284].

Серед розваг для місцевого населення був театр і інколи, за умови присутності у місті важливих осіб – феєрверки. Проте усі ці розваги зазвичай співпадали з ярмаркуванням.

Привертали увагу мандрівників й різноманітні етнографічні дійства, які часом відбувалися на вулицях міста. Так, можна було спостерігати за весільними процесіями. Зокрема, К. Жуков зазначав: «ми почули пісні і побачили на вулиці весільну процесію... Ця виставка молодят була дуже дивною у великому місті і можна припинити звичай, який не відповідає важливості Св. Таїнства» [5, С. 7]. Вочевидь дивувало, що у міському середовищі зберігалися звичаї які можна було спостерігати й на селі. Несвідомо Жуков мовить про боротьбу із українськими народними звичаями, що відповідає імперській ідеології.

Поряд з етнографічними описами, у тревелогах зустрічаємо спроби створити антропологічний портрет міста, у якому проживали українці, росіяни, євреї, німці, вірмени та ін. Російські мандрівники звертали увагу на значну присутність євреїв, переважно транслуючи пряму або приховану зневагу до цього етносу. У свою чергу, європейські мандрівники значно більше уваги приділяли описам українців і росіян, яких на відміну від євреїв значно рідше можна було зустріти у європейських країнах.

Висновки. Таким чином, упродовж останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. Кременчук став об'єктом уваги десятків як російських, так і європейських мандрівників. Переважна більшість подорожніх зосереджувалися на загальних описах міста, характеристиці міських ландшафтів, його торговельному значенні, розмаїтті етнічного складу. Наявність судноплавної річки, сприяла економічному розвитку Кременчука і встановленню тісних і сталих торговельних зв'язків з іншими регіонами імперії. Поряд з тим, не облаштованість міського простору, нерозвиненість сфери обслуговування, що було характерним для переважної більшості міст Лівобережної України, а також, повені, пожежі, пилові бурі, створювали не комфортні умови для проживання.

Література

1. Бантыш-Каменский Д. *Путешествие в Молдавию, Валахию, Сербию*. Москва: Губернская Типография Л. Решетникова 1810.
2. Брицький П.П., Бочан П.О. *Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях*. Чернівці: Технодрук, 2011.
3. Бучневич В.Е. *Кременчуг и посад Крюков*. Полтава. 1891.
4. Вирський Д.С. «Українне місто»: *Кременчук від заснування до 1764 р.: Монографія*. Київ, 2004.
5. Жуков К. *Заметки в пути на Южный берег Крыма*. Санкт-Петербург: Печатня В. Головина. 1865.
6. Зуев В. *Путешественные записки Василия Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году*. Санкт-Петербург: при Императорской АН, 1787.
7. Крейвен Э. *Путешествие в Крым и Константинополь в 1786 году Милади Кравен*. / Перевод с французского [Д. Рунича]. Москва, 1795.
8. Николайчик Ф.Д. *Город Кременчук. Исторический очерк*. Санкт-Петербург: типография М. Стасюлевича. 1891.
9. Синицкий Л. *Путешествия в Малороссию академика Гильденштедта и кн. Долгорукого*. Киев: Типографія Г.Т. Корчак-Новицкого. Киевская старина Т. XL. 1893 г. С. 412-441.
10. Сиповський В. *Україна в російському письменстві. Ч.I (1801-1850 рр.)*. Київ: Друкарня Української Академії наук. 1928.
11. Твердохліб Н.Ф. *Євреї Кременчука: Історичний нарис*. Кременчук: Піраміда, 2004.
12. Чернявский М. *Приложение к генеалогии господ даорян внесенных в родословную книгу Тверской губернии с 1787 по 1859 г.* Тверь. 1869.
13. Элізе Реклю Ж.-Ж. *Земля и люди. Всеобщая география. Вып. II. Европейская Россия*. Санкт-Петербург: Издание картографического заведения А. Ильина. 1883.
14. Blasius J.H. *Reise im Europäischen Rußland in den Jahren 1840 und 1841. Zweiter Theil. Reise im Süden*. Braunschweig: Verlag von George Westermann. 1844.

ФОТОГРАФІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРІЇ ОДНОСТРОЮ РАДЯНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В ЧАСИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (1946–1991)

Немченко В. Л.

Постановка проблеми. Сучасні підходи до вивчення мілітарної історії України та, зокрема, історії радянських збройних сил на теренах України в часи холодної війни (1946–1991), вимагають розробки методологічних підходів, джерелознавчих прийомів у вивченні та переосмисленні вже використаних джерел і таких, що вводяться в науковий обіг вперше. На узбіччі цієї теми перебувають процеси трансформації радянського військового однострою в другій половині XX сторіччя. На відміну від загальновідомих писемних джерел, маловивченими джерелами історії однострою радянських збройних сил в часи холодної війни (1946–1991) залишаються фотодокументи.

Короткий огляд наукової розробки теми. За радянських часів історія військового однострою не була предметом досліджень. У пострадянський час до неї звернулись ряд російських науковців і численні колекціонери-дослідники. В Україні ця тема практично не знайшла свого відображення як у наукових розвідках, так і серед праць, які б утворювали конкретні дослідження, що використовували фотографію як джерело. Опосередковано можна виділити лише розвідку К. Москальчук і О. Чорного, присвячену інтерпретації воєнно-історичних подій серпня 1941 року через фотознімки полонених радянських генералів [6].

Водночас наукові розробки тематики фотографії як джерела історії характеризуються різновекторністю досліджень. Так, заслуговують на увагу праці вітчизняних дослідниць Я. Красилук [2], Л. Маркітан [3], в яких фотографії розглядаються як джерело вивчення історії, дослідника К. Мєлєксєцева, який розглядав фотографію як засіб збереження історичної пам'яті. Також слід згадати розвідки історикинь Ю. Нікішенко [4] і Л. Касян [1], у яких підкреслюється необхідність системного підходу до вивчення фотоальбомів як комплексних історичних джерел. А також розвідку дослідниці А. Петренко-Лисак [5], яка розглядала фотопортрет як пам'ятний історичний документ, що включений до арсеналу наукового інструментарію та доказів, зокрема для соціології. У цілому наукові розвідки істориків, соціологів, антропологів і культурологів свідчать про зростаючий інтерес до фотографій, як історичного джерела.

Мета дослідження. Аналіз особливостей фотографії як історичного джерела, їх можливість репрезентувати історію однострою радянських збройних сил на теренах України в часи холодної війни (1946–1991).

Виклад основного матеріалу.

Джерельною базою дослідження є фотодокументи – специфічні відбитки історичної реальності, що відмінні від писемних документів, які описують трансформацію військового однострою. Фотодокументи наділені специфічною рисою – можливістю використання віртуальних або цифрових фотоматеріалів, адже величезний масив фотографій, що зберігаються в архівах, музеях і приватних колекціях у всьому світі, стає доступним для досліджень і порівнянь завдяки процесам оцифрування та розміщенню в Інтернет-мережі.

Водночас, дослідники неодноразово вказували на спорідненість підходів до інтерпретації фотографій та рукописних чи друківаних текстів. Так, М. Емісон і Ф. Сміт зазначають: «Фото необхідно трактувати так само, як і рукописи або друковані документи, тобто їх потрібно вважати текстами, значення яких маємо відкрити, так само, як відкриваємо значення інших текстів» [7, с. 39].

Фотодокументи, що репрезентують трансформацію однострою радянських збройних сил можна поділити на дві групи.

До першої відносяться фотозображення, опубліковані в тогочасних радянських друкованих виданнях або знаходяться на зберіганні в архівних і музейних установах України. Це світлини опубліковані у військових друкованих ілюстрованих журналах і нечисленних фотокнигах про радянські збройні сили, виданих за часів існування СРСР. Перші представлені у значній кількості в Інтернет-мережі, а другі – зберігаються в приватних бібліотеках і колекціях. Серед вітчизняних установ, де зберігається значний масив фотодокументів слід віднести Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного та Галузевий державний архів Міністерства оборони України, Національний військово-історичний музей України та музеї військово-навчальних закладів Збройних Сил України. Ці фотодокументи відображають передусім офіційну інтерпретацію «радянської людини у військовому однострої», а головною особливістю цих фотодокументів є їх політична заангажованість та малий інформаційний потенціал, адже всі вони створювались для того, щоб прикрасити ту історичну дійсність, що оточувала радянську людину. Усі ці фотодокументи пройшли обов'язкову цензурну перевірку та, в більшості випадків, обробку (ретуш). Зазначу, що газетні світлини мають у порівнянні з журналами та фотокнигами низьку якість через особливості друку, а від тоді слабку інформативність.

До другої, багаточисельної, групи відносяться найменш заідеологізовані фотоджерела – студійні та аматорські фотографії. Це портретні фотографії військовиків для Дошок пошани, для особових справ, «нагородні» фотографії біля Бойових Прапорів, студійні та сюжетні, групові та портретні фотографії, фотографії ритуальних заходів (складання Військової Присяги, участь у параді, шиккування підрозділу тощо), а також аматорські та сімейні фотографії. Увесь цей

чисельний масив фотографій можна знайти як в Інтернет-мережі, так і в сімейних альбомах та приватних колекціях. Ці фотодокументи відображають реальну, а не «режисовано-постановочну» інтерпретацію «радянської людини у військовому однострої». Вони мають значний інформаційний потенціал, адже відображають дійсність як щодо однострою, так і щодо оточення особи чи осіб, зображених на фотографії, з їх традиціями та цінностями. Усі ці фотодокументи, на відміну від фотодокументів з першої категорії, цензурну перевірку не проходили та щодо них практично не застосовувалась обробка (ретуш).

Слід зазначити, що фотодокументи обох категорій були елементом соціальної реальності радянської епохи. Одні були створені з конкретною, переважно ідеологічною метою, покликані показати «людину у військовому однострої» в чітко окресленому ракурсі та призначались для широкого суспільного сприйняття. Інші – створювались з метою закарбувати для приватного використання та збереження певну подію з життя людини. На стадії свого оперативного існування вони виконували певні функції та завдання. Так, наприклад, портретні фотографії курсантів – відмінників навчання експонувалися у ленінських кімнатах підрозділів військового училища, а групові фотографії побратимів після складання Військової присяги «осідали» в так званих «дембельських» альбомах. Після припинення свого «практичного» цільового використання, на стадії «спокою», всі вони стали плідним джерелом до вивчення практик презентації військового однострою, та, звичайно ж, залишаються носіями реального історичного фактажу та відповідної інформації.

При цьому слід мати на увазі, що для фотографії властиве поєднання об'єктивного відображення дійсності із суб'єктивним вибором автора зйомки, інтенція візуального документування подій та явищ і, водночас, певна фрагментарність та обмеженість у їх відображенні [1, с. 176].

Фотографія, наділена відповідною анотацією – документ завершеної форми.

Історична ретроспектива процесу трансформації однострою радянських збройних сил в умовах протистояння з капіталістичним світом нерозривно пов'язана та зумовлена як структурними та якісними змінами, що відбувалися у збройних силах СРСР, так і процесом удосконалення військової справи. Однострій реагував на ідеологію, що панувала в радянській державі, моральні та естетичні ідеали тогочасного суспільства, економічні можливості країни.

Військовий однострій, який репрезентують фотоматеріали, є документальним свідченням носіння на практиці військовиками встановлених предметів форми одягу, знаків розрізнення, відзнак і нагород. Зафіксований на фотографіях однострій виказує подібність та відмінність щодо встановлених наказами та іншими нормативними актами предметів форми одягу, знаків розрізнення, відзнак і нагород. Світлини дозволяють не лише характеризувати матеріали та особливості конструювання предметів уніформи та знаків розрізнення, а й простежувати практику

трансформації радянського військового однострою впродовж майже півсторіччя, відповідність функціональних ознак однострою історичним процесам його розвитку.

Особливо актуальною є проблема критичного прочитання фотографії як джерела. Так, аналізуючи фотографії, можна оцінити естетичну та морально-ідеологічну складову радянського військового однострою, конструктивну та якісну відповідність умовам військової служби. Фотографії дають змогу простежити вплив соціально-культурних і технологічних процесів, які відбувались в Радянському Союзі, на трансформацію військового однострою. Фасон і колір одностроїв, знаки розрізнення на ньому, елементи військової форми одягу, спорядження, що їх презентують радянські фотографії, свідчать не лише про функціональні ознаки військової форми одягу, а й про норми суспільної моралі СРСР, встановлені стандарти пошиття одностроїв та виготовлення знаків розрізнення.

За фотографіями можна простежити трансформацію радянського військового однострою та знаків розрізнення від суворих сукняних мундирів із коміром-стійкою до стриманих відкритих напіввовняних мундирів і закритих кітелів. Окрім того, фотографії формують сталі уявлення про радянські збройні сили на теренах України в часи холодної війни (1946-1991) через створення візуальних архетипів.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

Проведене дослідження свідчить про передові позиції фотографії серед візуальних джерел і незаперечний високий інформаційний потенціал світлини як монодокументу й об'єктивного історичного джерела. Фотографії мають унікальні можливості образного відображення дійсності та виявлення нюансів, що формують реальну картину та значно збагачують арсенал засобів вивчення історії однострою радянських збройних сил на теренах України в часи холодної війни (1946-1991). А величезна кількість фотоджерел значно примножує можливості для глибокого вивчення теми.

Запропоноване дослідження не претендує на абсолютну вичерпність й остаточність, а є однією з версій, перших спроб у дослідженні цієї теми, окреслює лише загальне поле наукового пошуку.

Література

1. Касян Л. Г. Фотоальбом як спосіб збереження і презентації інформації, архівний документ, історичне джерело: тематико-типологічний аналіз (за документами ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) / Л. Г. Касян. Архіви України. 2016. № 3-4. С. 174-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2016_3-4_13
2. Красилюк Я. В. Фотографія як джерело історичного дослідження. Гуржіївські історичні читання. 2014. Вип. 7. С. 101–103.

3. Маркітан Л. П. Інформаційний потенціал кінофотовідеодокументів як історичного джерела. Український історичний журнал. 2002. № 5. С. 34-49. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2002_5_34.

4. Нікішенко Ю. І. Практики пам'яті на прикладі сімейного фотоальбому / Нікішенко Юлія // Культура пам'яті. Гендерні рецепції. Локальні історії : збірник матеріалів круглих столів, листопад-грудень 2023 р. (у 2 частинах) / наук.-ред. кол.: Чміль Г. П., ... Демчук Р. В., Король Д. О. та ін.] ; Інститут культурології Національної академії мистецтв України. - Київ : ІК НАМ України, 2023. - С. 101-104.

5. Петренко-Лисак А. О. Фотопортрет як «місце пам'яті» людей і речей / А. О. Петренко-Лисак. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2018. Вип. 12. С. 133-144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2018_12_14

6. Москальчук К., Чорний О. (2024). Фотознімки полонених в «Уманському котлі» радянських воєначальників у серпні 1941 року як джерело інтерпретацій воєнно-історичних подій. Воєнно-історичний вісник, 50(4), 66–78. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2023-50-4-66-78>

7. Emmison Michael, Smith Philip. Researching the Visual. London: Sage. 2000. / Michael Emmison, Philip Smith. Цит. за вид. Штомпка П. Визуальная социология. Фотография как метод исследования : учебник [Електронний ресурс] / П. Штомпка ; [пер. с польск. Н. В. Морозовой, авт. вступ. ст. Н. Е. Покровский]. – М.: Логос, 2007. – 168 с. + 32 с. цв. ил. – Режим доступа: http://socioline.ru/files/5/84/piotr_sztompka_socjologia_wizualna_2007.pdf. – Назва з екрана.

ДО ПИТАННЯ ДОКУМЕНТНОГО СУПРОВОДУ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ

Нікольченко Ю.М.

У доповіді розглядається питання документного супроводу битви під Берестечком 1651 року, зокрема документів, продюгованих Генеральними канцеляріями Запорозької Січі та Гетьманщини. Аналізується історіографія проблеми, яка включає у себе наукові студії вітчизняних дослідників проблеми.

Серед героїчних сторінок Національно-визвольної війни 1648–1658 років битва під Берестечком знайшла своє відображення у свідченнях сучасників, вітчизняній та зарубіжній історіографії, художній і мемуарній літературі, унікальних пам'ятках матеріальної культури, здобутих під час дослідження її території археологічними методами.

Проте, важливими свідками подій, що розгорнулися 375 років тому між містом Берестечком (сучасна Волинська область) та селами Пляшева й Острів на Рівненщині, є

документальні джерела. Дослідження документного аспекту битви під Берестечком зі стабільною періодичністю з'являються на сторінках українських часописів. Переважно вони концентруються у наукових виданнях історичного та археографічного спрямування, особливо після 1991 року, коли громадськість України широко відзначила її 340-річчя. Особлива роль у цій важливій справі належить Національному історико-меморіальному заповіднику «Поле Берестецької битви», який є авторитетним всеукраїнським науково-просвітницьким центром дослідження і вшанування вікопомних подій червня–липня 1651 року. З 1990 року заповідник проводить науково-практичні конференції, об'єднані загальною темою: «Берестецька битва в історії України».

Вперше класифікацію документальних джерел Берестецької битви здійснив її дослідник, видатний український археолог й історик, доктор історичних наук Ігор Свешніков [5]. У 2005 році побачила світ хрестоматія завідувача кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету, професора Володимира Виткалова і завідувачки відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею, доцента вказаної кафедри Тетяни Пономарьової «Берестецька битва мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К. Свешнікова» [1]. Документальні джерела Берестецької битви аналізуються Олексієм Златогорським і Віктором Баюком у статті «Берестецька битва в документальних джерелах», [2] та нами у статті «Битва під Берестечком у контексті розвитку документної традиції українського козацтва» [3].

У цьому контексті слід зазначити, що традиції українського документування сягають своїми коріннями в історію Запорозької Січі і Гетьманщини, які знаходились біля витоків національної державності. У зв'язку з цим важливим є вивчення документної традиції українського козацтва другої пол. XVI–останньої чверті XVIII століть як сфери його практичної діяльності в процесі національного державотворення.

Проблема козацького документування вже багато років не залишається поза увагою вітчизняних дослідників проблеми. Вона знайшла місце у працях Дмитра Яворницького, Михайла Грушевського, Миколи Крип'якевича, Володимира Голобуцького, Юрія Мицика, Валерія Смоля, Валерія Степанкова, Тараса Чухліба, Олександра Гуржія, Віктора Горобця, Івана Синяка, Юзефа Нікольченка та інших. Питання козацького документування розглядаються на сторінках фундаментальної колективної двотомної праці «Історія українського козацтва», яка побачила світ у 2006–2007 роках та у книзі «Історія діловодства (документознавчий аспект)» Юрія Палехи і Наталії Леміш, виданої 2011 року.

Необхідно зауважити, що процес становлення і розвитку козацького документування завжди був поступальним й ефективним. Він охоплював увесь період існування Запорозької

Січі і Гетьманщини (з вересня 1649 р.) від другої пол. XVI до останньої чверті XVIII століть – які мали власну територію, військо, правові норми, суто українську систему адміністративного апарату з власною діловодною системою.

З огляду на це, метою нашої доповіді є класифікація документів Берестецької битви за методикою, прийнятою в українському документознавстві, як один із варіантів їх ґрунтовного дослідження. Об'єктом доповіді виступають документальні джерела битви під Берестечком 1651 року, поділені нами на дві основні групи: офіційну документацію і документацію інформаційного характеру. Офіційні документи, а саме – урядові документи, матеріали письмових підтверджень фактів та подій, які повинні бути виготовлені так, щоб протягом всього терміну зберігання забезпечувалась їхня юридична сила та інформаційна функція, а також можливість виготовлення їхніх копій, представлені актами, наказами та універсалами козацького та іншого походження. Документи інформаційного характеру – це реляції, донесення, конфесати, листування урядових і приватних осіб щодо подій Берестецької битви.

Категорію офіційної документації становлять документи, що виходили у вигляді універсалів і наказів – розпорядчих актів адміністративно–політичного характеру польських королів та українських гетьманів (іноді представників генеральної старшини у XVII–XVIII ст.). Якщо розглядати універсал або наказ за обставинами його існування, то за регулярністю виходу він явно був неперіодичним, приймався лише у зв'язку з певними подіями. За умовами використання і появою у часі офіційні документи, як системні об'єкти у зовнішньому середовищі, були оригінальними, а за місцем походження – загальнодержавними. Зміст універсалів і наказів доводився до населення королівськими або гетьманськими вістовими. За каналом сприйняття ці документи можна віднести до візуальних, коли людина особисто їх читала, та аудіальних, коли інформація передавалась посередником.

Блок документів інформаційного характеру становлять джерела, що несуть безпосередню інформацію про підготовку, початок, розвиток, завершення та наслідки Берестецької битви: реляції, донесення, конфесати (протоколи допиту полонених), вестові листи (дипломатичне листування). У них присутній текст на речовому носії та необхідні реквізити: кому, від кого, дата, місце і час події. Прикладом можуть слугувати реляції про битву невідомого польського шляхтича 12–13 липня 1651 року та вишгородського стольника Млоцького.

Також необхідно звернути увагу на листи–донесення, що виконували роль офіційної інформації. Прикладом можуть бути 23 листи галицького стольника, ротмістра Анджея М'ясківського, який під час битви був секретарем короля Яна–Казимира II. За класифікацією документи інформаційного характеру мали усі ознаки текстових. Якщо розглядати їх за

обставинами свого існування у зовнішньому середовищі, то за регулярністю виходу вони є неперіодичними. За умовами використання і часом появи на світ ці документи, як системні об'єкти у зовнішньому середовищі, були оригіналами, а за місцем походження вони є регіональними або місцевими.

Серед інших інформаційних свідчень щодо подій Берестецької битви її широким достовірним джерелом, представленим великою кількістю різноманітних свідоцтв, є автентичне листування урядових та приватних осіб. Розподілити їх можна за національною приналежністю авторів, їхнього особистого відношення до подій, що були описані, та за місцем зберігання. На нашу думку, автентичні листи відповідають вимогам класифікації документів. У тих листах, що безпосередньо пов'язані з подіями битви, наявні основні ознаки документа: смисловий зміст і можливість ідентифікувати є стабільна речовинна форма, яка присутня навіть через 375 років, тобто інформація переміщується у просторі і часі, оскільки вона зафіксована на матеріальному носії, що реально існує і в наш час.

Зміст листів призначений для використання у соціальній комунікації. За характером знакових засобів їх можна віднести до текстових документів, а згідно з вимірністю запису інформації – до двомірних. Щодо фізичної складової листів, то вони були паперовими, аркушевими, неперіодичними, оригінальними місцевими документами.

Серед писемних джерел, що розкривають події Берестецької битви, необхідно виокремити суперечливу групу, яку складають так звані «летючі листки» – німецькомовні інформаційні листівки на кшталт газет невеликого формату, що видавалися у Західній Європі в XVI–XVIII століттях. У нашому випадку вони були оперативним друкованим носієм інформації для широкого кола споживачів безпосередньо у місцях подій. У статті «Німецький «летючий листок» про Берестецьку битву» Н. Підгорна, Ю. Мицик і Б. Проїслер (ФРН) охарактеризували «летючий листок», оригінал якого зберігається у Воєводському державному архіві міста Гданська (Польща) [4]. У цьому джерелі надруковано донесення невідомого німецького офіцера на польській службі, у якому він стисло описав початковий період битви й вказав на певні і досить важливі її деталі.

Виникає питання – чи можна віднести ці джерела до статусу документів? З одного боку, як донесення чи лист приватної особи «летючі листки» представляють собою певний вид документів, що відповідають усім документним вимогам. З іншого – це вже не донесення, а газетний матеріал. Проте він являє собою матеріал для прочитання та візуальний примірник документа. Далі можна констатувати, що за ступенем розповсюдження «летючі листки» вже публікувались, а за способом інформативності вони представляли собою рукописні первинні

документи, які пізніше публікувалися у друкованому або мальованому вигляді. Щодо фізичної складової «листоків», то вони писалися на паперовому носії та мали аркушеву конструкцію.

Стосовно класифікації документів за обставинами у зовнішньому середовищі, їх можна віднести до періодичних, оригінальних та місцевих. Отже, ми маємо у «летючих листках» всі головні ознаки документа. За призна ченням серед них були оригінали і копії – дублікати, що повністю відтворювали інформацію оригінального документа. Бельгійський історик письменник, бібліограф, документаліст, засновник наукового документознавства Поль Отле (1868–1944) надавав газетам статус документа. Пояснюючи поняття «книга» та «документ», він підкреслював, що книга – це термін, який засто совується умовно для позначення усього масиву документів. Він поєднує у собі не лише книгу у власному значенні слова, рукописну або друковану, але й журнали, газети, рукописи.

Практичне значення результатів документознавчого аналізу першоджерел щодо Берестецької битви передбачає можливість використання його методів та інструментів для наступних наукових пошуків за двома напрямками: з історії України та історії українського документознавства. Разом з тим, асортимент документальних джерел битви репрезентував дослідникам комплекси документів, які продукували не тільки козацькі діловодні структури, а й канцелярські установи Речі Посполитої та інших країн, що у перспективі сформує окремий напрямок історичних та документознавчих досліджень в Україні.

Література

1. Виткалов В.Г., Пономарьова Т.О. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І.К. Свешнікова: хрестоматія. Рівне: РДГУ. 2005. 403 с.
2. Златогорський О., Баюк В. Берестецька битва в документальних джерелах // Минуле і сучасне Волині і Полісся: рух опору тоталітарним і окупаційним режимам. Луцьк, 2009. С.40–44.
3. Нікольченко Ю.М. Битва під Берестечком у контексті розвитку документної традиції українського козацтва // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. Випуск 56 (№ 1). Київ. 2012. С. 5–10
4. Підгорна Н.М., Мицик Ю.А., Проїслер Б. Німецький «летючий листок» про Берестецьку битву // Берестецька битва в історії України: Тези III республіканської науково–практичної конференції 26 червня 1992 р. Рівне, 1992. С. 63–66.
5. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. Видання доповнене. Рівне, 2008. 304 с.

ПЛАЩАНИЦЯ «НАДГРОБНИЙ ПЛАЧ» ЯК ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА СИМВОЛ НЕЗЛАМНОСТІ МАРІУПОЛЯ

Хроненко О. О.

Трансформації культурної спадщини в умовах війни актуалізують проблему збереження матеріальних об'єктів пам'яті як носіїв ідентичності спільнот. У ситуаціях руйнування культурного середовища особливого значення набувають ті артефакти, що здатні репрезентувати безперервність традиції та символічно відтворювати втрачений простір. Саме тому об'єкти сакрального мистецтва, пов'язані з історією локальних громад, стають не лише пам'ятками минулого, а й активними елементами сучасних практик меморіалізації.

Особливої ваги набувають артефакти, пов'язані з історією локальних громад, які зазнали втрати культурного середовища внаслідок збройної агресії. У цьому контексті плащаниця «Надгробний плач» 1706 року постає як унікальний приклад поєднання сакрального мистецтва, історичної пам'яті та сучасних практик меморіалізації. Вона функціонує не лише як музейний експонат, а як символічний центр колективної ідентичності мариупольської громади.

Проблематика збереження культурної спадщини в умовах воєнних конфліктів розглядається у працях, присвячених культурній пам'яті, музейним практикам та реставрації. Дослідники наголошують, що матеріальні об'єкти пам'яті виступають «якорями» колективної ідентичності, особливо в умовах вимушеної міграції та втрати території. Теоретичне осмислення культурної спадщини в умовах війни спирається на міждисциплінарні підходи студій пам'яті (memory studies) та досліджень культурної спадщини (heritage studies). Зокрема, концепції культурної пам'яті Ян Ассман [3] та Алейда Ассман [2] дозволяють розглядати матеріальні артефакти як носії колективної ідентичності, що забезпечують тяглість культурного досвіду навіть в умовах катастроф. Ідея «місць пам'яті», запропонована П'єр Нора [1], акцентує на ролі символічних об'єктів у ситуації втрати живого середовища пам'яті. У сучасних дослідженнях культурної спадщини в умовах конфліктів (Лінн Мескелл, Родні Гаррісон, Тім Вінтер) підкреслюється динамічний характер спадщини та її значення у процесах постконфліктного відновлення, тоді як Роберт Беван аналізує руйнування культурних об'єктів як інструмент війни. В українському контексті ці підходи доповнюються працями Георгія Касьянова та Оксани Довгополової [4], які акцентують на трансформаціях історичної пам'яті та ідентичності в умовах сучасної війни. Водночас окремі кейси врятованих артефактів потребують додаткового осмислення як символічні об'єкти, що формують нові наративи пам'яті в умовах війни.

Метою дослідження є аналіз плащаниці «Надгробний плач» як об'єкта культурної пам'яті та символу незламності маріупольської громади в умовах війни.

Плащаниця (грец. Επτάφιος) є важливим елементом православної обрядовості, що символізує поховання Ісуса Христа та використовується під час богослужінь Страсної п'ятниці та Великої суботи. Іконографічно вона відтворює сцену «Покладення до гробу», де зображено Христа, Богородицю, Івана Богослова, Йосипа Аримафейського, Никодима та жінок-мироносиць. Таким чином, плащаниця поєднує богословський зміст із високою художньою традицією, що формувалася протягом століть.

Досліджуваний артефакт, створений у 1706 році, імовірно грецькими майстрами на території Османської імперії або на Афоні, вирізняється високим рівнем художнього виконання та складною технікою гаптування золотими нитками по шовку з використанням перлів. Його датування підтверджується написом із зазначенням року, донаторів та церковної приналежності. Це дозволяє розглядати плащаницю не лише як художній витвір, а як історичний документ, що фіксує культурні зв'язки та релігійні практики свого часу.

Історія плащаниці нерозривно пов'язана з долею надазовських греків. Наприкінці XVIII століття вона була перевезена з Криму до Маріуполя під час примусової депортації грецького населення, що супроводжувалася значними людськими втратами. У новому середовищі плащаниця стала важливим елементом релігійного життя громади та символом збереження ідентичності. Вона зберігалася у храмі Марії Магдалини, а після його знищення у 1930-х роках була передана до фондів Маріупольського краєзнавчого музею [5].

У XXI столітті плащаниця опинилася в центрі нових історичних викликів. Її стан до реставрації був критичним: численні забруднення, пошкодження тканини, втрати декоративних елементів та деформації загрожували повною втратою пам'ятки. У 2019 році реліквію було передано до Національного науково-дослідного реставраційного центру України, де розпочалися масштабні реставраційні роботи.

Реставрація (2019–2022) включала комплекс заходів: очищення від забруднень і воскових плям, стабілізацію тканини, дублювання пошкоджених ділянок, реконструкцію втрачених елементів і написів. Завдяки цим роботам вдалося відновити не лише фізичний стан об'єкта, а й його естетичну та символічну цілісність. Важливо, що саме перебування плащаниці у Києві під час повномасштабного вторгнення забезпечило її збереження, тоді як значна частина музейних фондів Маріуполя була знищена або вивезена [5].

У цьому контексті плащаниця набуває нового значення як «врятований артефакт», що уособлює не лише історичну спадщину, а й досвід війни. Її експонування у Києві у 2024–2025 роках стало актом символічного повернення культурної пам'яті маріупольців у публічний

простір. Для вимушено переміщеної громади це мало глибоке емоційне та ідентифікаційне значення.

Таким чином, плащаниця «Надгробний плач» функціонує у кількох вимірах: як сакральний об'єкт, як музейна пам'ятка та як символ культурної незламності. Вона акумулює історичний досвід депортації, втрати та відновлення, перетворюючись на матеріалізовану форму колективної пам'яті. У сучасному контексті війни її значення виходить за межі мистецької цінності, набуваючи ролі знака опору та культурної тяглості.

Висновки дослідження дозволяють стверджувати, що врятовані культурні артефакти можуть виконувати функцію ключових елементів меморіалізації та формування нових ідентичностей у посттравматичних суспільствах. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом подібних кейсів у ширшому контексті культурної політики, музейних практик та стратегій збереження спадщини в умовах війни.

Література

1. Nora P. Les lieux de mémoire. Paris: Gallimard, 1984–1992. 7 vol.
2. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
3. Ассман Я. Культурна пам'ять: письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах давнини. Київ: Ніка-Центр, 2012. 368 с.
4. Довгополова О. Політики пам'яті в сучасній Україні: регіональні виміри. Одеса: Фенікс, 2013. 312 с.
5. Фетісова О. Таємниці маріупольської плащаниці: як реставрація врятувала святиню від окупантів // Реальна газета. 2025, 7 листопада. URL: <https://realgazeta.com.ua/taiemnytsi-mariupolskoi-plashchanytsi-ia-k-restavratsiia-vriatuvala-sviatyniu-vid-okupantiv/> (дата звернення: 10.04.2026).

Секція 3:

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ПОВСЯКДЕННЯ»

ФОРМУВАННЯ «РАДЯНСЬКОЇ ЛЮДИНИ» ЧЕРЕЗ ОСВІТУ В ПЕРІОД ЗАСТОЮ (1965–1985 рр.)

Бузуєва А. А.

Постановка проблеми. У період 1965–1985 рр., відомий як доба «застою», система освіти в СРСР набула чітко вираженого ідеологічного характеру та стала ключовим інструментом формування так званої «радянської людини». Школа перестала виконувати виключно освітню функцію й перетворилася на механізм цілеспрямованого впливу на світогляд, цінності та поведінку молодого покоління. Проблема полягає в тому, що освітня система функціонувала в умовах жорсткої централізації та ідеологічного контролю. Це призводило до уніфікації мислення, обмеження критичного сприйняття дійсності, нівелювання індивідуальних і національних особливостей.

Актуальність теми зумовлена необхідністю глибшого розуміння механізмів ідеологічного впливу держави на особистість через систему освіти. Аналіз формування «радянської людини» у період застою дозволяє виявити особливості функціонування освіти як інструменту соціального інжинірингу, що був спрямований на створення лояльного, дисциплінованого та ідеологічно орієнтованого громадянина.

Крім того, вивчення цієї проблематики є важливим для осмислення сучасних освітніх процесів, зокрема у контексті подолання наслідків тоталітарного минулого, формування критичного мислення та демократичних цінностей. Дослідження також сприяє кращому розумінню причин виникнення феномену подвійної свідомості, характерного для радянського суспільства, та ролі освіти у відтворенні або трансформації суспільних цінностей.

Метою дослідження є аналіз особливостей функціонування радянської системи освіти у 1965–1985 рр. як інструменту формування «радянської людини», а також визначення основних напрямів, методів і механізмів ідеологічного впливу на учнівську молодь.

Виклад основного матеріалу. У жовтні 1964 р. перед партійним керівництвом СРСР постало особливо важливе завдання. Воно полягало у спрямуванні радянських педагогів на виховання покоління, що відповідало б ідеалам епохи «розвинутого соціалізму». У школах СРСР із середини 60-х рр. XX ст. частково змінювалася система виховання. Радянська система була зорієнтована в основному, щоб виховати новий радянський тип особистості. Головним

спрямуваннями в роботі шкіл стають трудове, воєнно-патріотичне, інтернаціоналістичне, комуністичне, атеїстичне, естетичне, інтелектуальне, ідейно-політичне, моральне й фізичне виховання [5]. Усі ці складові були пронизані єдиною ідеологічною метою – виробленням комуністичної свідомості та відданості соціалістичному державному устрою.

Виховання «нової людини» розглядалося як необхідна передумова побудови комуністичного суспільства, оскільки без зміни світогляду, поведінки та ціннісних орієнтацій індивіда реалізація ідеологічного проєкту вважалася неможливою [2]. У період «застою» освітня система функціонувала в умовах посилення ідеологічного контролю та консервації політичного режиму. Освіта перестала бути лише інструментом передачі знань і перетворилася на один із головних каналів трансляції офіційної ідеології, спрямованої на формування лояльного, політично конформного громадянина [7].

Освіта у 1965–1985 роках базувалася на концепції «комуністичного виховання», де патріотизм був невід’ємним компонентом державної ідеології. Маніпулятивні технології, що впроваджувалися через навчальні програми, сприяли формуванню єдиних поглядів на історію та суспільний розвиток, що мінімізувало простір для критичного мислення. Педагогічна практика цього періоду активно використовувала діяльність молодіжних організацій, які забезпечували системний контроль над соціалізацією учнівства, інтегруючи їх у загальнорадянський соціокультурний простір [3].

Особливу увагу приділяли виховній функції школи, яка часто переважала над освітньою. Школа формувала не лише знання, а й систему цінностей, поведінкові моделі та ідентичність учнів, орієнтовану на інтереси держави. Важливо, що розвиток критичного мислення не був метою радянської освіти, оскільки ідеологічна система вимагала беззастережного прийняття офіційної позиції [2].

Державне управління освітою в ці роки зосереджувалося на уніфікації методів навчання та виховання, що зумовлювало тотальну стандартизацію шкільного середовища. Незважаючи на певні спроби модернізації освітніх процесів, зміст виховання залишався жорстко ідеологізованим, спрямованим на виховання лояльності до партійно-державного апарату. Школа стала ключовим інститутом трансляції домінуючих ідеологем, забезпечуючи відтворення соціальної структури радянського суспільства шляхом формування відповідного ціннісного комплексу у підростаючого покоління [3].

Ідея всебічного і гармонійного розвитку особистості, що активно розроблялася радянською педагогікою ще у 1950–1960-х роках, у 1965–1985 рр. не лише збереглася, а й набула ще більш системного характеру. Під «всебічним розвитком» розуміли не стільки вільне розкриття індивідуальних здібностей дитини, скільки формування соціально корисного, дисциплінованого й ідейно стійкого члена суспільства [4].

Центральне місце у формуванні «радянської людини» посідало інтелектуальне виховання. Воно трактувалося як основа становлення науково-матеріалістичного світогляду. У межах радянської освітньої доктрини єдино науковим визнавався марксистсько-ленінський світогляд, що подавався як універсальний метод пояснення природи, суспільства та історичного розвитку. Через систему шкільних предметів учням прищеплювали переконання у закономірності історичного руху до комунізму, вищості соціалістичного суспільства над капіталістичним та безальтернативності радянського шляху розвитку [6].

Невід'ємним компонентом цієї політики було науково-атеїстичне виховання. Радянська школа свідомо формувала в учнів несприйнятливність до релігії, трактуючи її як пережиток минулого та прояв ідеалістичного світогляду. Завданням освітнього процесу ставало не лише заміщення релігійних уявлень матеріалістичними, а й виховання непримиренного ставлення до будь-яких форм релігійного впливу [6].

Особливе місце у формуванні «радянської людини» посідало трудове виховання. У добу застою воно остаточно оформилося як одна з провідних ланок шкільної політики. Через політехнічне навчання, виробничу практику та професійну орієнтацію школа мала підготувати учнів до майбутньої участі у соціалістичному виробництві [1]. Праця розглядалася не лише як економічна необхідність, а як моральна категорія, як форма служіння суспільству.

Учень мав не просто здобути практичні навички, а внутрішньо прийняти установку на працю «на благо Батьківщини». Саме через це радянська школа цілеспрямовано формувала у молоді готовність до підпорядкування особистих інтересів інтересам колективу і держави [6]. У нових програмах особливо наголошується завдання політичного виховання молоді. У шкільну систему в 1972 р. введена обов'язкова початкова військова підготовка в усіх середніх школах для хлопців та дівчат [5].

Моральне виховання в системі освіти 1965–1985 рр. було безпосередньо пов'язане з моральним кодексом будівника комунізму, проголошеним програмою КПРС. На рівні декларацій цей кодекс включав універсальні цінності – чесність, правдивість, взаємодопомогу, повагу до інших, відповідальність. Однак у радянському трактуванні ці поняття набували чітко політизованого змісту. Чесність означала насамперед ідейну стійкість, громадянський обов'язок – активну участь у побудові комунізму, патріотизм – відданість радянській державі та її політичним цілям. У результаті моральність розглядалася не як автономна сфера особистого вибору, а як складова політичної дисципліни [6].

Важливою складовою формування «радянської людини» було також патріотичне, інтернаціональне, моральне та ідейно-політичне виховання. Учні прищеплювали любов до Батьківщини, однак поняття патріотизму ототожнювалося з вірністю радянській державі, її політичному курсу та союзницьким соціалістичним країнам. Інтернаціоналізм у радянській

школі також не був нейтральною гуманістичною ідеєю, а слугував інструментом легітимації радянської моделі багатонаціональної держави та її геополітичних претензій. Також виховувалася ворожість до інших країн [6].

Естетичне та фізичне виховання також виконували ідеологічну функцію. Естетика формувалася через канони соціалістичного реалізму, де прекрасним проголошувалося життя у його русі до комунізму, героїка праці, образ радянської людини-творця. Мистецтво повинно було не стільки розвивати індивідуальне художнє бачення, скільки виховувати лояльність до існуючої системи цінностей. Фізичне виховання, у свою чергу, розглядалося як засіб підготовки фізично міцного покоління, здатного до праці, дисципліни та захисту держави. Масовий спорт виступав частиною формування колективістської культури й соціальної мобілізації молоді [6].

Ключовим інструментом впливу виступало викладання історії, через яке формувалася уніфікована історична пам'ять. У період застою відбувалося активне конструювання міфологізованого образу минулого, зокрема щодо Другої світової війни. Шкільні підручники, методичні матеріали, а також масова культура (кіно, телебачення) відтворювали офіційну інтерпретацію історії, яка підкреслювала роль СРСР як визволителя, замовчувала історичні факти (такі як Голодомор) та формувала героїчний наратив «Великої Вітчизняної війни». Історична освіта ставала інструментом формування колективної ідентичності та легітимації політичного режиму [2].

Професійно-технічна та вища освіта продовжували цей процес, поєднуючи підготовку кваліфікованих кадрів із систематичним ідеологічним вихованням. Навчальні програми включали обов'язкове вивчення марксизму-ленінізму, політичну підготовку та участь у діяльності комсомольських організацій. Вища школа виступала не лише як центр професійної підготовки, а й як середовище формування «нової радянської людини», де закріплювалися ідеологічні установки. Водночас у системі освіти активно реалізовувалася політика русифікації, що проявлялася у домінуванні російської мови, особливо у вищих навчальних закладах, і сприяла формуванню наднаціональної радянської ідентичності [2].

Окрему увагу держава приділяла молоді як ключовому об'єкту ідеологічного впливу. Водночас саме молодіжне середовище часто ставало осередком інакомислення. У відповідь радянська влада застосовувала різноманітні механізми контролю, зокрема через діяльність органів державної безпеки, ідеологічний нагляд у навчальних закладах та боротьбу з проявами «антирадянської поведінки». Це свідчить про те, що процес формування «радянської людини» був не лише виховним, а й репресивним [2].

Висновки. У ширшому сенсі освіта доби застою була спрямована на стандартизацію особистості. Школа виховувала не індивідуальність, а соціально бажаний тип поведінки. Через

колектив, піонерську й комсомольську організації, систему оцінювання, морального заохочення і громадського осуду формувалася модель слухняного, дисциплінованого, ідейно витриманого громадянина. Саме тому головним результатом функціонування радянської школи стало не стільки всебічне розкриття здібностей дитини, скільки її адаптація до потреб партійно-державного механізму.

Попри масштабність і системність освітньої політики, її результати були суперечливими. Існував розрив між офіційною ідеологією та реальним життям, що призводило до формування подвійної свідомості – публічної, яка відповідала вимогам системи, і приватної, що могла відрізнитися від неї. Значна частина населення формально засвоювала ідеологічні норми, але не завжди внутрішньо їх приймала. У молодіжному середовищі поширювалися різні форми нонконформізму, що підривало ідеологічну монолітність суспільства.

Література

1. Андрусишин В.Й. Радянський тоталітаризм, homo sovieticus і деформація змісту українських політичних традицій. Культурологічний альманах. Вип. 4, 2022. с.160-165
2. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Вид. 2-ге. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 432 с
3. Кульчицький В.Й. Теорія і практика патріотичного виховання в школах України (1945–2019 рр.). дисертація на правах рукопису. Дрогобич/ Тернопіль 2020. 490 с.
4. Лаврут О.О. Пропаганда як механізм формування світогляду школярів УРСР у другій половині 1940-х–1980-х рр. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 35 (74) № 1 2024. с. 51-56
5. Левенець О. Комуністичне виховання в загальноосвітніх школах Волинської області в середині 60-х– в першій половині 80-х рр. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 29 (68) № 4 2018. с.23-29
6. Прокоп І. Історико-педагогічний аналіз Мети виховання у радянській школі 1950-1980-х рр. Чернівці: Рута. 2007. с.
7. Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси / Відп. ред. Віктор Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 959 с.

МАТЕРІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ШКІЛЬНОГО ПОВСЯКДЕННЯ ПОДІЛЛЯ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1944 – 1947 рр.)

Губська А. С.

У контексті дослідження повсякденного життя міського учнівства на Поділлі речовий простір школи слід розглядати не лише як сукупність шкільних меблів, приладдя та наочних навчальних матеріалів, а як середовище, що значною мірою диктувало щоденні умови навчання та впливало на якість засвоєння знань учнями.

Теоретико-методологічним підґрунтям розвідки виступають напрацювання британських дослідників Іана Гросвенора та Мартіна Лоуна [2]. Автори пропонують розглядати шкільне навчання як взаємодію з матеріальними об'єктами, наголошуючи, що «...шкільне приладдя – від звичайного олівця до книги, є знаряддям, без якого будь-які освітні реформи набувають декларативного характеру, адже вони позбавлені засобів для свого повсякденного втілення» [2, с. 7]. Як зауважують Кетрін Берк та Вільям Вайт, матеріальні умови школи – це не просто стіни. Саме речове оточення визначає поведінку учнів, їх повсякденні практики та безпосередньо впливає на фізичний стан школярів [1, с. 549].

В українській історіографії ці питання традиційно розглядаються крізь призму соціальної історії та історії повсякденності. Серед вітчизняних науковців, які досліджували шкільну повсякденність у перші повоєнні роки (1944–1947 рр.) варто відзначити Людмилу Романець та Ольгу Лаврут [15; 19]. У регіональному вимірі зазначена проблема була опрацьована істориками-краєзнавцями: Мариною Демидко, Валентиною Дудник та Віктором Прокопчуком [9; 11; 17]. Окремі аспекти матеріального забезпечення шкіл Поділля були раніше проаналізовані автором у статті «Початок відбудови шкільної освіти на Поділлі (1944–1947 рр.)» [7].

Мета розгляду – висвітлити стан матеріального середовища міських шкіл Поділля (1944–1947 рр.) та з'ясувати його вплив на повсякденний уклад й фізичне самопочуття учнів.

Для дослідження проблеми було використано документи, що зберігаються у фонді Міністерства освіти та науки України (фонд 166), Міністерства охорони здоров'я України (фонд 342), Державного комітету статистики України (фонд 582) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) [6; 10; 16]. Крім того, до роботи залучено документи з фондів державних обласних архівів Вінницької та Хмельницької областей – Р-2700 Вінницька обласна рада, Фонд Р-902 Відділ народної освіти виконкому Хмельницької міської ради, Р-908 Управління народної освіти виконавчого комітету Хмельницької обласної ради [3; 13; 18].

Джерельну базу суттєво доповнюють усноісторичні матеріали, зібрані в рамках експедиції Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України [12]. На окрему увагу, з-поміж інших джерел, заслуговують фотодокументи ЦДАЕА України (Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву) [4; 5; 20].

Після повернення Вінницької та Кам'янець-Подільської областей під радянський контроль повсякденне життя містян було тісно пов'язане з відбудовчими процесами, що торкнулися усіх сфер життя, зокрема і школи. Початковий етап відбудови на Поділлі відбувався в умовах втрати близько 10% довоєнного шкільного фонду [7, с. 29]. У містах (Вінниця, Проскурів, Кам'янець-Подільський) це виявлялося у функціонуванні шкіл у непристосованих будівлях та подекуди в підвальних приміщеннях. Попри постанову Раднаркому СРСР від 5 березня 1944 р., процес повернення шкільних будівель, зайнятих сторонніми установами, тривав до 1950-х рр [13, арк. 3]. Внаслідок дефіциту площі, кількість дітей у класах сягала 50–60 осіб, а навчання організовували у дві або три зміни [8, с. 171]. Це унеможливлювало дотримання санітарних норм, що негативно впливало на стан здоров'я учасників освітнього процесу та на якість навчання.

За відомостями довідки народного комісаріату охорони здоров'я УРСР про медико-санітарне обслуговування шкіл та їх підготовку до нового навчального року, епідеміологічна ситуація залишалася загрозливою: у 1944–1945 н.р. 14% дітей в регіоні не відвідували школу через захворюваність на кір, тиф, скарлатину, дифтерію. Спільне користування посудом та брак мила сприяли поширенню педикульозу та корости [18, арк. 3]. Зруйновані комунікації та відсутність проточної води (у 1946 р. водопостачання мали лише 19 шкіл Кам'янецьчини) також ставали причиною спалахів інфекцій [6, арк. 119-120].

Іншою нагальною проблемою у школах стала відсутність віконного скла до 50%. Рами закладали цеглою чи фанерою, через що природне світло майже не потрапляло до класних кімнат. Взимку температура в приміщеннях часто не підіймалася вище 10°C, внаслідок чого учні та вчителі сиділи на уроках у верхньому одязі. Ситуацію ускладнював брак якісного палива, оскільки заклади отримували лише 60–75% від потреби. Використання торфу чи соломи як сурогатів палива давало мінімум тепла, залишаючи натомість густий чад [8, с. 171].

Школи відчували суттєвий дефіцит шкільних меблів. Навіть нові парти часто виготовлялися з сирої деревини, що призводило до їхньої швидкої деформації. Скупченість дітей по 3–4 учні за робочим місцем, призначеним на двох, та невідповідність меблів віковим та ростовим параметрам дітей провокували масовий розвиток сколіозу [8, с. 172].

У повоєнні роки, з-поміж іншого, спостерігалась криза забезпечення шкіл письмовим приладдям. З метою її подолання у червні 1947 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову Про забезпечення виробництва шкільно-письмового приладдя по УРСР, яка зобов'язувала

Міністерство місцевої промисловості УРСР екстрено наростити виробництво 128 млн зошитів та 35 млн олівців, а також розширити асортимент нікелевих (до 80%) та коричневих пер (до 20%) [16, арк. 113-114]. Втім за відсутності фабричного приладдя школярі продовжували писати на газетних полях чи старих бухгалтерських бланках, використовуючи саморобне чорнило з сажі, буряка чи ягід бузини [19, с. 64].

Згідно з Актом обстеження Проскурівської початкової школи №8 від 21 січня 1947 р. через виснаження дітей та холод у приміщеннях відвідуваність уроків була на низькому рівні, а кількість присутніх учнів не була сталою. Навчання часто зводилося до формальної перевірки завдань, виконаних на випадкових клаптиках паперу через відсутність зошитів. Окрему увагу в звіті приділено незадовільній поведінці школярів: учні систематично запізнювалися або ігнорували початок занять, очікуючи, поки вчитель знайде їх і змусить зайти до класу, а під час перерв палили прямо під вікнами навчальних кімнат [3, арк. 1-2].

Незважаючи на те, що держава опікувалася матеріальною базою освітніх закладів за залишковим принципом, школи поступово відновлювалися зокрема завдяки шефській допомозі підприємств, діяльності батьківських комітетів та освітян. На Поділлі цукрові заводи та машинно-тракторні стації виділяли інструменти й матеріали, а батьки та вчителі власноруч упорядковували приміщення та заготовляли паливо [7 с. 32].

Міське шкільне повсякдення було нерозривно пов'язане з продовольчою кризою та масовим голодом 1946–1947 рр. Офіційні звіти відділів народної освіти та усні свідчення підтверджують відсутність державного харчування: діти приносили з дому лише те, що могли їм покласти батьки, частіше це був лише шматок хліба [21]. Попри те, що звіти відділів народної освіти фіксували наявність буфетів (наприклад у 1944 р. працювало 347 шкільних буфетів у Кам'янець-Подільській області), їхня діяльність часто мала виключно декларативний характер. Фактично вони не забезпечували дітей необхідними продуктами харчування через відсутність державного постачання. Частіше продукти, зокрема борошно та крупи збирали для шкіл батьки [18, арк. 4]. Навіть створення пришкільних господарств та фондів «всеобучу» не могло зарадити недоїданню. За спогадами самих учасників подій, більшість школярів були виснажені, а тому навчання у школі не сприймалося ними як головне завдання, поступаючись місцем щоденним пошукам їжі [12, с. 507].

Таким чином шкільне повсякдення учнів міських шкіл на Поділлі визначалося значним контрастом між декларативними державними планами та обставинами повоєнної дійсності в регіоні. Критичний стан інфраструктури, брак шкільного приладдя та спалахи інфекційних захворювань через незадовільні санітарно-гігієнічні умови шкіл не лише виснажували дітей фізично, а й ставали причиною розхитування дисципліни. Продовольча криза та голод 1946–1947 рр. остаточно змістили фокус уваги учнівства зі здобуття знань на пошук продуктів

харчування. За цих умов основний тягар налагодження матеріального становища шкіл було покладено на місцеві громади та вчительство.

Література

1. Burke C., Whyte W. The spaces and places of schooling: historical perspectives. *Pedagogica Historica*. 2013. Vol. 49, №4. P. 427–431. URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:b2d7f10a-68fc-47a9-9d8a-f1fd2ed5ed05> (дата звернення: 21.04.2026)
2. Lawn M., Grosvenor I. Introduction. Materiality of Schooling. *Materialities of Schooling: Design, Technology, Objects, Routines*. Oxford : Symposium Books, 2005. P. 7–19 URL: <https://archive.org/details/materialitiesofs0000unse/page/8/mode/2up> (дата звернення: 21.04.2026)
3. Акти обстеження шкіл м. Проскурова Проскурівського МВНО за 1947 р. ДАХМО. Ф. Р-902. Оп. 4. Спр. 26. 44 арк.
4. Будинок Вінницької середньої школи № 1 на проспекті Коцюбинського 69, спалений при відступі нацистськими загарбниками : [фотодокумент]. [1944/1945]. ЦДАЕА України. Од. обл. 0-000037.
5. Будинок української середньої школи № 1 м. Дунаївці Кам'янець-Подільської області, зруйнований при відступі нацистськими загарбниками : [фотодокумент]. [1944/1945]. ЦДАЕА України. Од. обл. 0-000029.
6. Годовой отчет о деятельности Госсанинспекции Каменец-Подольской области за 1946 г. (1946 р.). ЦДАВО України. Ф. 342. Оп. 14. Спр. 695. 156 арк.
7. Губська А. Початок відбудови шкільної освіти на Поділлі (1944–1947 рр.). *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2025. Вип. 42. С. 27–41. URL: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia/article/view/437/430> (дата звернення: 21.04.2026)
8. Губська А. Санітарно-гігієнічний стан загальноосвітніх шкіл Поділля у перші повоєнні роки (1945–1947 рр.). *Краєзнавчі дослідження* : матеріали XXXVI Вінницької всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (8 листопада 2024 р.) : ТВОРИ, 2025. С. 170–174. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9d483dd3-c4cc-4e88-b3f5-a06cff7c8006/content> (дата звернення: 22.04.2026)

9. Демидко М. Розвиток системи освіти міста Хмельницького в контексті історії України (1917–1950-ті рр.). *Місто Хмельницький в контексті історії України* : матеріали наук.-практ. конф. Хмельницький, 2006. С. 99–109.
10. Довідка про санітарний нагляд за школами, ремесленними училищами, школами ФЗО, дитячими будинками та іншими дитячими закладами у Сталінській, Вінницькій та Львівській областях, 1946 р. ЦДАВО України. Ф. 342. Оп. 14. Спр. 879. Арк. 59–60.
11. Дудник В. Відбудова міст Вінницької області, зруйнованих під час Другої світової війни. *Краєзнавство*. 1999. № 1–4. С. 45–49. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e364a1db-dea3-4bdc-8885-dc5c9c0ac2f1/content> (дата звернення: 14.04.2026)
12. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів : у 10 т. Т. 1 : Усна історія / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; голов. ред. Г. Скрипник ; упоряд.: Л. Боса, Ю. Бідношия, О. Головка. Київ : ІМФЕ, 2021. 600 с. URL: https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/spadshchyna/2022/etno_1.pdf (дата звернення: 21.04.2026)
13. Звіт Вінницького обласного відділу народної освіти про роботу шкіл за 1952–1953 н.р. ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп. 6. Спр. 555. 208 арк.
14. Звіт народного комісару охорони здоров'я УРСР щодо шкільної санітарії, 1944–1945 н.р. ЦДАВО. Ф. 342. Оп. 14. Спр. 665. Арк. 1-5.
15. Лаврут О. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України: монографія. Слов'янськ : Друкарський двір, 2020. 532 с.
16. Про виробництво і продаж шкільно-письмового приладдя на 1947 рік : постанова Ради Міністрів УРСР від 20 червня 1947 р. № 1054. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 240. Арк. 113–114.
17. Прокопчук В. Освіта на Дунаєвеччині у повоєнні 1940–1950-і роки. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2017. Вип. 24. С. 149–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Onkp_2017_24_14 (дата звернення: 16.04.2026)
18. Річний звіт Кам'янець-Подільського відділу народної освіти (1944–1945 н.р.). ДАХМО. Ф. Р-908. Оп. 2. Спр. 1. 102 арк.
19. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2010. 219 с. URL: <https://file.lib.in.ua/pdf/romanets-liudmyla-vchyteli->

(дата звернення: 14.04.2026)

20. Урок у 3 класі 10-ї жіночої середньої школи м. Проскурова. Вчитель – Маланова Л. М.: [фотодокумент]. 28 вересня 1948 р. ЦДАЕА України. Од. обл. 0-23539.

21. Хворостовська Е. [Спогади про голод 1946–1947 рр. та шкільне життя] : відеоінтерв'ю / проєкт «Візуальна історія Ямпільщини». URL: <https://yampilhistory.com.ua/video/golod-1946-1947/> (дата звернення: 18.04.2026)

ВІДСУТНІСТЬ ПІДРУЧНИКІВ І ПОСІБНИКІВ З ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СХОДУ В КЛАСИЧНИХ І ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Зубко О. Є.

Постановка проблеми. Довге перебування української орієнталістики в орбіті радянської та російської історіографії призвело до цілковитої відсутності українських навчальних підручників та посібників з історії Середньовічного Сходу. Особливо гостро питання постало з початком російської повномасштабної агресії у лютому 2022 р., коли стало зрозумілим, що використання підручників, посібників й хрестоматій, підготовлених російськими фахівцями, стало м'яко кажучи недоречним. А здебільшого (навіть попри фаховість) – неможливим й неприйнятним!

Огляд наукової розробки теми. Окреслена проблема – тільки на початку свого вирішення. Питання відсутності навчальної літератури з курсу середньовічної історії країн Азії та Африки переважно в центрі уваги тих викладачів вузів, що здійснюють безпосередньо виклад навчального курсу «Історія Середньовічного Сходу».

Метою дослідження є аналіз причин і наслідків відсутності україномовної сходознавчої літератури та джерел у класичних та педагогічних університетах.

Виклад основного матеріалу. Відсутність достатньої кількості українських підручників і посібників з історії Середньовічного Сходу зумовлена декількома причинами.

По-перше, викладання курсу сходознавчих дисциплін від 1991 р. і до 2022 р. ґрунтувалося переважно на російськомовній літературі та джерелах. Тобто, в навчальній

літературі, розробленій російськими фахівцями. Якщо вести мову безпосередньо про підручники, посібники, хрестоматії з середньовічної історії Сходу, то здебільшого в українських класичних і педагогічних університетах використовувався двотомник Л. С. Васильєва «Історія Сходу». [1]. Це й підручник був доповненим та переробленим курсом лекцій, що викладався студентам Московського державного інституту міжнародних відносин (МГИМО – російською), Інституту країн Азії та Африки – окремого факультету Московського державного університету імені М. Ломоносова. Він витримав дуже багато перевидань.

По-друге, Україна не має достатньої кількості фахівців-сходознавців. Ці дві причини пояснюються пріоритетним напрямком зовнішньополітичної стратегії України. Зі здобуттям незалежності в 1991 р. пріоритетним зовнішньополітичним напрямком України була визначена Європа. Коли приймалися рішення щодо організації перших торговельно-економічних місій України за кордоном, уряд сконцентрувався на 27-ми європейських країнах. До усього, історики та міжнародники (політологи) поступилися місцем філологам в царині вивчення Сходу. Особливо це стало помітним з 2000 р. Так, у 2000 р. з історії Сходу було захищено всього 5 історичних кандидатських дисертацій [3, с. 25]. У 2022–2026 рр. з історії Сходу не зафіксовано жодної захищеної дисертації [4].

По-третє, дається взнаки обмежене фінансування таких профільних видань. На 2026 р. новим суто українським підручником, хоча й написаним на російськомовній фаховій літературі й джерелах, виступає підручник С. В. Дьячкова – кандидата історичних наук, доцента кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Каразіна [2].

Й по-четверте, у більшості наявних підручників із середньовічної історії країн Азії та Африки, включно й російських, що використовувалися до 2022 р., панує європоцентризм. Виняток становлять два підручники: вказаний вище підручник С. В. Дьячкова, а також підручник В. А. Рубеля – доктора історичних наук, професора кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка []. Вони є флагманськими в подоланні європоцентризму при вивченні середньовічної історії Сходу, вказуючи на термінологічні невідповідності, невідповідності у моделях стагнації, ігноруванні суб'єктності, географічному детермінізмі [2, 5].

Відповідно наслідками відсутності якісних україномовних та власне українських фахових підручників з історії Середньовічного Сходу є: 1) нагальна потреба в адаптованих для

українських університетів оригінальних й узагальнюючих навчальних посібників, підручниках, хрестоматіях, що опираються на сучасні дослідження європейських та власне східних фахівців, які розглядають Середньовічний Схід як вагому частину світового процесу;

2) суттєве зменшення кількості годин на вивчення курсу історії країн Азії та Африки загалом та Середньовічного Сходу зокрема.

Висновки. Поява фахової української сходознавчої навчальної літератури загалом і в класичних та педагогічних українських університетах зокрема а, отже, ґрунтовне вивчення Сходу як такого, в умовах воєнних реалій при вибудовуванні військової та економічної тактики зі стратегією, сприятиме не тільки розвитку української орієнталістики, а й посиленню присутності України в азійському та африканському регіонах, сприятиме диверсифікації експорту (оскільки це ринки з величезним попитом на зерно, ІТ-технології та озброєння, що критично вагомо для підтримки української економіки), забезпеченню продовольчої безпеки, протидії російському впливу та пошуку нових політичних союзників.

Література

1. Васильев, Л. С. История Востока : учебник для магистров : в 2 т. Т. I. 6-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт. 2013. 722 с.
2. Дьячков, С. В. Історія середньовічного Сходу: підручник для студентів класичних університетів. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 448 с.
3. Зубко, О. Є. Проблеми та перспективи викладання дисциплін сходознавчого циклу бакалаврам та магістрам (історикам, міжнародникам) в умовах військового стану. *Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 17 – 19 листопада 2023 р., с. Світязь Шацького району Волинської області. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 22–27.
DOI <https://doi.org/10.36059/97-966-397-331-9-5>
4. *Підготовка дисертацій в умовах воєнного стану*: актуальні питання та шляхи їх вирішення : Міжнародна науково-практична конференція. Науково-дослідний інститут публічного права, 28 вересня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 176 с.
5. Рубель В. А. Історія Середньовічного Сходу : Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Либідь. 2002. 736 с.

САНІТАРНИЙ СТАН ГІМНАЗІЙ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Кокотіхін Д. В.

Санітарний стан гімназій наприкінці XIX – на початку XX ст. був важливою складовою повсякденного функціонування середньої школи та одним із показників рівня розвитку шкільної гігієни в підросійській Україні. У цей період посилилася увага до умов навчання, фізичного стану учнів, профілактики інфекційних захворювань і ролі учителів та лікарів у збереженні здоров'я школярів. Імперський лікар-гігієніст А. Віреніус підкреслював, що санітарна організація школи є прямим обов'язком шкільної адміністрації [1, с.2]. Особливий інтерес у цьому контексті становить Полтавська губернія, де, з одного боку, простежуються загальноімперські тенденції розвитку санітарно-освітньої політики, а з іншого боку простежуються локальні особливості реагування гімназій на епідемічні виклики. Аналіз цього питання дає змогу глибше зрозуміти не лише медико-санітарний аспект функціонування навчальних закладів, а й механізми їх пристосування до кризових умов.

Метою роботи є з'ясування особливостей санітарного стану гімназій Полтавської губернії та заходів, яких вживало керівництво навчальних закладів у разі поширення інфекційних хвороб.

Окремі аспекти проблеми вже висвітлювалися в історіографії. Серед імперських дослідників важливе місце посідає Г. Хлопін, який аналізував поширення «шкільних захворювань» (короткозорість, порушення постави, неврастенія, анемія) серед учнів середніх навчальних закладів та пов'язував їх із недоліками санітарного середовища й організації навчання [2]. У сучасній українській історіографії Ю. Шемета спеціально дослідила протиепідемічні заходи в гімназіях, прогімназіях та училищах Київського навчального округу наприкінці XIX – на початку XX ст. [3]. Праці І. Робака, а також В. Шандри й О. Карліної дають змогу розглядати цю проблему в ширшому контексті розвитку охорони здоров'я та боротьби з епідеміями в Україні імперської доби [9; 10]. Водночас санітарний стан гімназій Полтавської губернії досі не став предметом окремого комплексного дослідження, що й зумовлює актуальність теми.

На межі XIX–XX ст. шкільна адміністрація вже діяла в межах певної нормативної та управлінської системи. Інформація про появу хвороб могла надходити від різних джерел: батьків, шкільних лікарів, губернського начальства, попечителя навчального округу та медичних установ. Після цього директори або штатні наглядачі повідомляли попечителя й лікувально-санітарну частину Міністерства народної освіти. Таким чином, у межах навчального округу існувала налагоджена система обліку та звітності щодо захворюваності учнів [3, с. 72].

У випадку Полтавської губернії серед найнебезпечніших захворювань фігурували холера, скарлатина, дифтерія, кір, віспа, вітряна віспа та черевний тиф. Особливо це стосувалося холери, яка сприймалася як хвороба, тісно пов'язана із соціальною вразливістю населення та станом навколишнього середовища. У звіті попечителя про стан навчальних закладів Київського навчального округу за 1899–1900 навчальний рік, прямо зазначено, що Полтавська губернія належала до числа тих, де санітарна ситуація в гімназіях була однією з найменш сприятливих. Упродовж звітнього року серед гімназистів фіксувалися випадки скарлатини, дифтерії, вітряної віспи, інфлюенци (грипу) та тифу. Зокрема, на скарлатину хворіло 9 учнів, на дифтерит – 4, на вітряну віспу – 10, на грип – 8, на черевний тиф – 2. Водночас наголошувалося, що більшість випадків у вихованців завершилися благополучно і не дали ускладнень [4, с. 189]. Однак смертних випадків уникнути не вдалося: у межах губернії вони були зафіксовані, зокрема, у Прилуцькій гімназії (4 випадки), Лубенській (3) і Полтавській (1) [4, с. 192].

Досить чітко простежується й механізм реагування адміністрації на загрозу епідемії. Інформацію про інфекційні захворювання навчальні заклади отримували або від батьків, або безпосередньо від лікарів, які фіксували кількість хворих, час захворювання та стан учнів. Після цього директори або штатні наглядачі мали повідомити попечителя навчального округу та лікувально-санітарну частину Міністерства народної освіти. Відомості могли надходити і від губернської адміністрації, зокрема губернатора чи віце-губернатора, а також від інших медичних установ [5, арк. 31]. У 1910-х рр. до цього процесу долучалися навіть батьківські комітети, які клопотали про дострокові канікули або відтермінування занять, зокрема такі випадки були зафіксовані у Полтавських чоловічій і жіночій гімназіях [5, арк. 31].

Одним із найуживаніших заходів було тимчасове припинення занять або перенесення початку навчального року. Первісно остаточне рішення залежало від санітарної комісії чи лікарського відділення при губернському правлінні, однак поступово повноваження місцевої адміністрації розширювалися. Циркуляр Міністерства народної освіти від 1884 р. рекомендував закривати школи лише у виняткових випадках, коли сам заклад ставав джерелом зараження, і передбачав дворазові щорічні профілактичні огляди учнів [3, с. 73]. Надалі правила було конкретизовано: у 1905 р. при першій появі скарлатини закривали лише клас на два тижні, а при повторних випадках уже весь заклад; з 27 лютого 1906 р. керівникам навчальних закладів і педагогічним радам надали право самостійно закривати школи за поданням лікаря [10, с. 43–44].

На практиці ці норми застосовувалися по-різному. Наприклад, у 1878 р. лікар Прилуцької прогімназії, побоюючись поширення дифтерії, наполіг достроково відпустити учнів на різдвяні канікули, мотивуючи це тим, що значна частина дітей уже хворіла на «горлові хвороби», а отже була особливо вразливою до тяжкої інфекції [6, арк. 11–12].

Натомість у 1915 р. директор Пирятинської гімназії М. Тростянський відмовився розпускати учнів через загрозу холери в сусідніх повітах, вважаючи, що в місті діти перебуватимуть у більшій безпеці, ніж удома, де ризик зараження та шлункових хвороб був навіть вищим [7, арк. 2]. Отже, рішення залежали не лише від інструкцій, а й від конкретної локальної ситуації та міркувань керівництва.

Показовим є вплив епідемій на навчальний процес. Попри холерну загрозу 1871 р., міністерство дозволило відтермінувати початок навчання у школах, але не скасувало вступних іспитів. Цим винятком скористалася чоловіча гімназія у Полтаві, де не лише провели вступну кампанію, а й організували переекзаменування [8, арк. 3]. Цікаво, що у 1872 р. начальниця жіночої прогімназії у Кременчуці, спираючись на рекомендації лікаря, перенесла іспити на час після канікул через холеру, однак попечитель наголосив, що подібні ухвали мають ухвалюватися лише за погодженням із місцевим санітарним комітетом, а не самовільним рішенням [5, арк. 1, 5]. При цьому навіть у надзвичайних умовах міністерство вимагало не скорочувати навчальний курс і приймати повноцінні іспити.

Ще одним важливим засобом боротьби з інфекціями була ізоляція хворих і контактних осіб. Наприкінці XIX ст. термін ізоляції залежно від хвороби становив від 12 до 22 днів, а повернення до навчання дозволялося лише після лікарського підтвердження одужання; після дифтерії, наприклад, вимагали ще три тижні після одужання і, за можливості, бактеріологічне дослідження [9, с. 980–981]. На практиці це могло відбуватися як удома, так і в спеціальних приміщеннях. До прикладу у Лубенській гімназії в 1896 р. вже існувала лікарняна кімната при пансіоні, де лікували трьох учнів із легкою формою кору [8, арк. 26]. У Костянтиноградській (нині м. Берестин) чоловічій гімназії в 1915 р. із чотирьох учнів, хворих на скарлатину, трьох відправили до земської лікарні, а одного залишили лікувати вдома [7 арк. 25].

Поряд з ізоляцією широко застосовували й дезінфекцію приміщень. Інструкція 1884 р. вимагала знищення або обробки паром і хлором речей, що належали хворим [10, с. 279–282]. У Зінківській чоловічій гімназії в 1916 р. через скарлатину один із класів під наглядом лікаря дезінфікували формаліном, а меблі сулемовим розчином [8, арк. 36]. Проте дезінфекція не завжди була достатньо ефективною. Так, у лютому 1916 р. у Золотоніській жіночій гімназії після обробки приміщення скарлатина продовжувала поширюватися, тому учнів розпустили на 12 днів і призначили повторну дезінфекцію [8 арк. 10–12]. Це показує, що санітарні заходи часто мали комбінований характер: дезінфекцію поєднували із карантинном і тимчасовим припиненням навчання.

Окрему роль відігравали щеплення, хоча в досліджуваний період вони стосувалися переважно проти віспи. У 1872 р. міністерство наказало щепити пансіонерів усіх підвідомчих навчальних закладів, а гімназістам, які проживали в учнівських квартирах, рекомендувало зробити вакцинацію [11, арк. 169]. У Лубенській гімназії навесні 1874 р. за розпорядженням

директора М. Симонова вакцинували тих учнів, які не проходили щеплення впродовж останніх трьох років [11, арк. 169]. При цьому епідемічна ситуація в місті була складною: під час спалаху віспи в Лубнах у березні 1874 р. щотижня помирало до п'яти дітей, однак станом на початок червня серед гімназистів хворів лише один учень, який вже одужував [5, арк. 169]. З 1885 р. щеплення від віспи стало для школярів обов'язковим [10, с. 45].

Отже, боротьба з інфекційними захворюваннями в гімназіях Полтавської губернії мала комплексний характер і включала інформування адміністрації, медичний нагляд, тимчасове закриття шкіл чи класів, ізоляцію, дезінфекцію, щеплення та організаційне пристосування навчального процесу до епідемічних обставин. Реальні приклади з деяких навчальних закладів показують, що шкільна адміністрація не лише формально виконувала розпорядження уряду, а й намагалася адаптувати їх до місцевих умов, поєднуючи санітарну безпеку з потребою зберегти безперервність навчання.

Література

1. Віреніус А. Санітарний звіт з шістнадцяти навчальним закладам С – Петербурзького навчального округу. 1879. С. 67
2. Хлопин Г. Школьные болезни среди учащихся средних учебных заведений Министерства Народного Просвещения. По отчетам школьных врачей за 1905/6 учебный год. – СПб.: Типография А.Бенке, 1909. С. 215.
3. Шемета Ю. Протиепідемічні заходи в гімназіях, прогімназіях та училищах київського навчального округу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.. Гілея. 2022. вип. 174. С. 71–78.
4. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1900 год. – Киев: Типо-литогр. Т-ва И. Н. Кушнерев и К^о в Москве, 1901. С. 185-192
5. ЦДІА України, ф. 707, оп. 38, спр. 98.
6. ЦДІА України, ф. 707, оп. 44, спр. 216.
7. ЦДІА України, ф. 707, оп. 166, спр. 17.
8. ЦДІА України, ф. 707, оп. 37, спр. 199.
9. Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок ХVІІІ ст. – 1916 р.). Харків: ХДМУ, 2007. 346 с.
10. Шандра В., Карліна О. Епідемії та боротьба з ними в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Український історичний журнал. 2020. № 5. С. 37–53
11. ЦДІА України, ф. 707, оп. 40, спр. 1.

МЕТОДИКА РОБОТИ З ТРАВМАТИЧНИМ МИНУЛИМ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Копань А. В.

Сучасні українські учні живуть в умовах війни та мають безпосередній досвід травматичних подій. Вивчення історії, яка містить складні й болісні сторінки минулого (війни, репресії, геноциди), може посилювати емоційне навантаження, що потребує особливої педагогічної обережності. Традиційні методи викладання історії не завжди враховують психоемоційний стан учнів, тому виникає потреба у впровадженні травмоінформованого підходу. Водночас школа відіграє важливу роль у формуванні стійкості, критичного мислення та здатності осмислювати як минуле, так і сучасність. Отже, використання ефективних методик роботи з травматичним історичним матеріалом є необхідною умовою забезпечення безпечного та якісного освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Безпечне освітнє середовище є фундаментальною передумовою будь-якого ефективного навчання, а особливо – навчання, що стосується болючих сторінок історії. Як зазначають дослідники, воно охоплює і фізичну, і емоційну безпеку: підтримку ментального здоров'я, уникання булінгу та інших форм насильства, а також створення сприятливого клімату для взаємодії й взаєморозуміння [1]. Коли учасники освітнього процесу почуваються захищеними й отримують підтримку, вони здатні краще концентруватися на навчанні та досягати вищих результатів. Натомість відсутність емоційної безпеки може перетворити навіть найкраще спроектований урок на джерело ретравматизації. Учителю історії несе подвійну відповідальність: передати знання та зберегти психологічне благополуччя класу. Тому першим кроком у методиці роботи з травматичним минулим є свідоме конструювання безпечного простору на кожному занятті.

Концепція травмоінформованого навчання є теоретичним підґрунтям й набуває дедалі ширшого поширення в умовах воєнного стану. А. Джурило визначає цей підхід як стратегію, «спрямовану на розуміння та врахування травматичного досвіду учасників освітнього процесу», основна мета якої – створення безпечного та сприйнятливого середовища для роботи і навчання [1]. Основні організаційні принципи – безпечність середовища, довірливі ділові стосунки, взаємоповага, взаємодопомога, співпраця та розширення прав і можливостей учасників – безпосередньо визначають логіку побудови уроку з травматичної тематики. У контексті уроку принцип безпечності реалізується через попередження про емоційно навантажений матеріал і надання учням права взяти паузу. Принцип розширення прав і можливостей означає, що учень є не пасивним слухачем чужого болю, а суб'єктом осмислення

власного досвіду через призму історичного знання. Поєднання цих принципів утворює педагогічний каркас, на якому будується вся методика.

Соціально-емоційне навчання (СЕН) є другим концептуальним стовпом методики, що забезпечує її практичний інструментарій. Н. Дужик, здійснивши ґрунтовний огляд міжнародних і вітчизняних досліджень, дійшла висновку, що «емоційний інтелект є передумовою досягнення високих академічних результатів» і «ґрунтується на глибинних механізмах пізнання» [2]. Модель СЕН пропонує п'ять ключових компетенцій: самоусвідомлення, самоуправління, соціальна обізнаність, навички стосунків та відповідальне прийняття рішень. Розвиток саме цих компетенцій під час вивчення трагічних сторінок історії дозволяє перетворити потенційно ретравматизуючий матеріал на ресурс для особистісного зростання. Дослідниця також підкреслює, що СЕН «пропонує стратегії з особистісного росту, групового навчання та участі у громадському житті», що є особливо важливим для формування активної громадянської позиції в умовах війни [2]. Тому інтеграція СЕН-підходу в уроки з травматичної тематики є методично обґрунтованою і педагогічно відповідальною стратегією.

Питання емоційного благополуччя учнів і самих педагогів є центральним для реалізації будь-якої травма-чутливої методики. О. Матвієнко та Т. Олефіренко встановили, що «виклики, пов'язані з широкомасштабною війною, спричинили суттєві зміни у напрямках, формах і методах професійної діяльності педагогів» [3], а самі вчителі є носіями колективної травми, що неминуче впливає на їхню здатність вести уроки з чутливої тематики. Дослідники визначають емоційне благополуччя як «базове відчуття емоційного комфорту, що забезпечує довіру й активне ставлення до світу» і підкреслюють, що воно забезпечується саме проявом турботи дорослого та його позитивно-емоційним ставленням до дитини [3]. А. Джурило додає, що «визначення та управління своїми почуттями є першим кроком, щоб допомогти учням керувати їхніми власними» [1]. Це означає, що вчитель, який сам не отримує психологічної підтримки, не може повноцінно забезпечити емоційну безпеку класу. Питання самопіклування педагога є невіддільним складником методики, а не другорядним доповненням.

Першим практичним елементом методики роботи з травматичним минулим є ретельна підготовка до уроку з травматичної тематики – як змістова, так і психологічна. Вчитель повинен наперед визначити, які теми є потенційно тригерними для конкретного класу, враховуючи досвід дітей з окупованих територій, досвід втрат і вимушеного переміщення. А. Джурило рекомендує педагогам бути готовими до надмірних реакцій учнів, надавати їм «простір і час, необхідні для того, щоб заспокоїтися», та пояснювати, що тривожна реакція на травматичний матеріал є нормальною [1]. Другим обов'язковим елементом є встановлення емоційного контакту з класом на початку уроку через СЕН-техніки «check-in»: запитання про

поточний стан, метафоричні картки або шкали настрою. Такий початок сигналізує учням, що в цьому просторі дозволено мати почуття – і це принципово змінює динаміку сприйняття важкого контенту. Вчитель, який будує такий початок уроку, свідомо конструює атмосферу довіри ще до того, як прозвучить перше слово про трагічні події.

Добір і подача джерел та матеріалів потребує особливої уваги: педагогу слід керуватися принципом «мінімально достатнього шоку» – обирати матеріали, що передають трагедію без деталей, які паралізують здатність до мислення. Концепція психологічної безпеки освітнього середовища наголошує на важливості відповідного «методичного добору технік роботи з дітьми», включаючи психологічну діагностику та адаптацію контенту [5]. Робота зі свідченнями очевидців є потужним інструментом, що створює емпатійний місток між історичним фактом та живою людиною, однак потребує обов'язкової рефлексивної вправи після перегляду – щоб учень повернувся з чужого болю до власної здатності до дії. Організація групової роботи з обговоренням передбачає чіткі правила: ніяких оцінок чужого болю, ніяких суперечок про чиєсь страждання. Н. Дужик підкреслює, що СЕН пріоритизує методи активного навчання – дискусії, рольові ігри, мозковий штурм, – оскільки вони органічно поєднують когнітивний та емоційний виміри опрацювання матеріалу [2]. Модерована дискусія за чіткими правилами перетворює болючу історію на спільний досвід усвідомлення, а не поле конфліктів.

Важливим елементом методики є формування у школярів відчуття суб'єктності як протипази безпорадності, що виникає при вивченні масових трагедій: учні повинні знати не лише про жертв, а й про тих, хто рятував, чинив опір і зберігав людяність. Інтеграція творчих форм – листів до минулого, монологів від імені очевидця, символічного малюнка – дозволяє учню «увійти» в ситуацію і водночас зберегти психологічну дистанцію через художній образ. Авторський колектив посібника НАПН України підкреслює, що серед ключових технологій підтримки учасників освітнього процесу є методи розвитку емоційного інтелекту та резилієнсу [5], і творчі форми роботи є саме таким інструментом. Принципово важливо, що такі роботи не підлягають стандартному оцінюванню: вони є актом самовираження. Завершення уроку повинне містити обов'язкову рефлексивну вправу: одне нове знання, одне почуття, один особистий ресурс. А. Джурило рекомендує «давати учням можливість поговорити або написати про свій досвід», адже вербалізація є потужним механізмом обробки травматичного матеріалу [1].

Реалізація методики потребує системної підтримки на рівні школи, а не лише індивідуальних зусиль ентузіаста-вчителя. Командна взаємодія між педагогом і шкільним психологом є обов'язковою: психолог може провести попередню діагностику класу перед уроком з особливо чутливої теми і надати вчителю рекомендації щодо конкретних учнів.

О. Пометун та Г. Серова у своєму аналітичному звіті описують апробовану тренінгову програму підтримки учнів-мігрантів, яка засвідчила, що «близько 40% дітей зі Сходу та 30% з Півдня були змушені виїхати за кордон чи в інші регіони» [4], а ця категорія є особливо вразливою при вивченні травматичного матеріалу. Залучення батьків також є важливим: А. Джурило включає «залучення батьків, спільноти та інших зацікавлених сторін» до переліку ключових принципів травма-інформованого підходу [1]. Посібник НАПН підтверджує, що системна психологічна безпека будується через нормативно-правові механізми, практичні підходи і командну взаємодію фахівців [5]. Тільки системний підхід здатен забезпечити сталу якість травма-чутливого навчання в масштабі закладу.

Отже, методика роботи з травматичним минулим на уроках історії в умовах воєнного стану є міждисциплінарним і невідкладним педагогічним завданням, що ґрунтується на трьох концептуальних стовпах: травма-інформованому навчанні, соціально-емоційному розвитку та психологічній безпеці освітнього середовища. Практично вона реалізується через систему взаємопов'язаних елементів: психологічну підготовку педагога, емоційний check-in на початку уроку, чутливий добір матеріалів, роботу зі свідченнями, творчі форми і рефлексивне завершення. Ця методика не заперечує академічної строгості – вона робить її по-справжньому людиною і педагогічно відповідальною. В умовах, коли мільйони українських дітей живуть одночасно всередині живої трагедії і навчаються про минулі трагедії, вчитель історії має унікальний шанс стати провідником зцілення через знання. Розробка, апробація та системне впровадження такої методики є одним із пріоритетних завдань для вітчизняної педагогічної науки. Лише об'єднавши академічне знання, емоційну компетентність і травма-інформований підхід, освіта може стати справжнім ресурсом відновлення для покоління воєнного часу.

Література

1. Джурило А. Застосування концепції травма-інформованого навчання для створення безпечного освітнього середовища. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу», 01 березня 2024 р., Тернопіль. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48868/>.
2. Дужик Н. Соціально-емоційне навчання в системі сучасних педагогічних знань / Н. Дужик. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 27(2). С. 186-192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2020_27%282%29__32
3. Матвієнко О., Олефіренко Т. Емоційне благополуччя дітей та педагогів: проблеми та практика підтримки в умовах військової агресії. Освітньо-науковий простір. 2023. № 3 (2). С. 71–79. URL:

https://www.researchgate.net/publication/371431488_Emocijne_blagopolucca_ditej_ta_pedagogiv_problemi_ta_praktika_pidtrimki_v_umovah_vijskovo_agresii

4. Пометун О.І., Серова Г.В. Впровадження тренінгової програми соціально-педагогічної підтримки учнів-мігрантів на засадах травмо-інформованого підходу : аналітичний звіт (електронне видання) / Пометун Олена, Серова Галина. – К. : Педагогічна думка, 2025. – 42 с

5. Психологічна безпека освітнього середовища: методи, технології, шляхи формування авт. кол: В. В. Байдик, Ю. П. Гопкало, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, М. В. Саврасов / за наук. ред. Н. В. Лунченко. НАПН України, Укр. наук.- метод. центр практ. психол. і соц. роботи. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2024. 134 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743724>

ЖІНОЧЕ ПОВСЯКДЕННЯ У МАРІУПОЛІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Новікова С. В.

У другій половині XIX ст., а особливо на зламі XIX – XX ст. процеси економічної та суспільної модернізації почали помітно впливати на усі аспекти повсякденного життя жінок, значною мірою змінивши їх світогляд, систему цінностей, сфери діяльності, соціальні ролі. Особливо активно ці процеси відбувалися у досліджуваній період у великих містах з розвиненою економікою та міською інфраструктурою. Одним з таких міст наприкінці XIX – на початку XX ст. став Маріуполь. Завдяки тому, що у процесах перетворення міста на великий торгово-промисловий центр не лише Надазов'я, а й в масштабах всієї держави, де значну роль відігравали іноземні підприємці, а також через залученість міста до світової торгівлі через великий морський порт, наявність у складі населення представників різних етнічних груп, повсякдення мешканців міста мало певну специфіку, характерну для великих європейських міст-портів з поліетнічним складом населення. Значною мірою ця специфіка визначалася наявністю у складі населення декількох найбільш численних груп: українців, росіян, греків, євреїв та німців.

Дослідження повсякдення мешканців Маріуполя XIX – початку XX ст. суттєво ускладнюється через те, що до сьогодення у дуже обмеженій кількості збереглися джерела особового походження (листи, спогади), і ця проблема потребує окремої уваги та значних

пошукових зусиль науковців. Найбільш доступними для розкриття теми є діловодні, статистичні джерела, публікації у тогочасній місцевій пресі, а також візуальні джерела.

У досліджуваний період у Маріуполі простежується гендерний дисбаланс з переважанням чоловічого населення. Це явища було характерним для більшості промислових центрів та міст-портів, що пояснюється специфікою праці та активною трудовою міграцією, які притаманні такій категорії міст. Але на початку XX ст. ситуація почала поступово вирівнюватися, оскільки постійно зростаючі потреби сфери освіти, медицини, обслуговування, зв'язку, сприяли залученню праці значної кількості жінок. Динаміку змін можна побачити у наступній таблиці:

Таблиця 1

**Відомості про кількість жіночого населення в м. Маріуполь
наприкінці XIX – на початку XX ст.**

Рік	Кількість жіночого населення міста	Відсоток від загальної кількості населення міста
1895	11678	37,8%
1897	14021	45%
1913	25900	48%

При цьому у міському просторі Маріуполя XIX ст., як і більшості європейських міст цього часу, жінка продовжує бути майже непомітною, особливо на тлі громадської діяльності чоловіків, оскільки жінкам суспільством традиційно виділялася для активності в першу чергу приватна сфера – родина та дім. Але під впливом масштабних процесів урбанізації, промислової революції, поширення ідей емансипації жіноче повсякдення почало швидко змінюватися.

Уявлення про жінок, їхні суспільні ролі та сфери їх самореалізації у досліджуваний період значною мірою визначалися середовищем їхнього існування. Крім приналежності до різних суспільних груп (за походженням та статками), певний вплив на ситуацію мала і етнічна приналежність. Особливістю міської еліти міста було те, що значна частина її представників походила з родин іноземного купецтва та підприємців, а також представників місцевого заможного купецтва. У цій соціальній групі виховання, навчання і трактування місця жінок у суспільстві більше тяжіли до тогочасних загальноєвропейських стандартів і тенденцій, жінки мали більшу економічну самостійність і навіть брали участь у сімейному бізнесі, а також активно займалися благодійними справами. Наприклад, Луїза Деспот, яка належала до однієї з найбільш впливових в Маріуполі родин італійських купців (так у місті називали і вихідців з Адріатики), володіла великою нерухомістю та значними капіталами. Представниця іншої заможної родини Єлизавета Томазо разом з чоловіком володіла одним з найбільших у місті готелів та приватною електростанцією, для відкриття якої доклала значних зусиль.

Представниці купецьких родин Маріуполя брали активну участь у різноманітних благодійних справах. Так, Софія Хараджаєва (уроджена Чебаненко) була почесною попечителькою Маріупольської Маріїнської гімназії, запровадила стипендію для її учениць, фінансувала різноманітні потреби гімназії. Жіноча освіта і медицина у цей період стають найбільш поширеною сферою трудової діяльності для жінок з різних суспільних верств міста, які мали можливість сплачувати за навчання своїх доньок у гімназії та на вищих жіночих курсах. Випускниці 8-го педагогічного класу Маріїнської гімназії Маріуполя отримували звання домашньої вчительки і мали право працювати також у початковій школі та молодших класах гімназії, відкривати приватні навчальні заклади. На початку XX ст. у місті діяли дві такі приватні гімназії – Остославської та Дарій. У міській та земській лікарні, а також приватних медичних закладах Маріуполя жінки працювали медсестрами, акушерками, помічницями аптекаря.

З 1895 р., з появою в Маріуполі телефонного зв'язку, жінки отримали можливість працювати телефоністками. Цікаво, що перевага надавалася саме жінкам через їх ввічливість, витривалість та уважність. Серед головних вимог до так званих «телефонних дівчат» були вік від 18 до 25 років, походження з пристойної родини, незаміжній статус, приємний голос, зріст не менше 165 см та довгі руки, щоб можна було дотягнутися до будь-якого місця на панелі комунікатора.

Жінки з нижчих соціальних верств почали у цей час працювати на харчових підприємствах Маріуполя, у торгівлі та сфері обслуговування, як домашня прислуга. Умови їхньої праці були достатньо важкими, а заробітна плата становила лише половину або дві третини від чоловічої.

Швидкі зміни відбувалися і в таких сферах жіночого повсякдення Маріуполя, як побут, одяг та мода, дозвілля. Міська преса, різноманітні довідкові видання та журнали містять численні рекламні оголошення щодо крамниць модного жіночого одягу, продажу меблів та інших різноманітних предметів домашнього начиння, посуду, які свідчать про їх значну вестернізацію. На фотографіях заможних маріупольчанок початку XX ст. можна побачити вбрання та зачіски, що наслідували усі тогочасні тенденції у світі моди, зміну важких силуетів вікторіанської епохи емансипованими силуетами доби модерну. Це перетворення жіночого одягу з індикатора статусу на засіб самовираження та зручності також було одним з характерних явищ досліджуваного періоду.

Майже одночасно з Західною Європою в місті поширювався новий вид мистецтва та дозвілля – кіно. На сторінках міської газети початку XX ст. «Маріупольская жизнь» постійно публікувався репертуар кінотеатрів міста, з якого можна побачити, що його значну частину складала жіноча тематика. Доволі часто у пресі також згадувався новий танець – танго, його вплив на моду в одязі, особливо в жіночому, та висловлювалася критика консервативної частини суспільства з цього приводу.

Але попри всі нові віяння часу, у повсякденні жінок Маріуполя все одно зберігався традиційний розподіл суспільних сфер та ролей, коли головним у життєвій самореалізації жінки вважали заміжжя та виконання сімейних обов'язків. Феміністичний рух і спроби будувати авторитет жінок на підставах громадської активності чи професійних здобутках, незалежно від сімейної ситуації, продовжували трактували скептично та з іронією, що яскраво помітно у тональності публікацій новин та статей, пов'язаних з суфражистками, у місцевій газеті «Маріупольская жизнь».

Отже, повсякдення мешканок Маріуполя наприкінці XIX – на початку XX ст. зазнало помітних змін, особливо у сфері професійної реалізації жінок, яка характеризувалася поступовим виходом за межі домашнього господарства. Головними рушіями цих змін стали здобуття права на вищу освіту, розширення доступу до середньої освіти, процеси індустріалізації та урбанізації. Жінки Маріуполя отримали можливість працювати в сфері медицини, початкової та гімназичної освіти, зв'язку, обслуговування. На стрімкість змін у різних сферах жіночого повсякдення Маріуполя також впливала наявність великого міжнародного морського порту, перебування у місті значної кількості іноземних підприємців та їх родин, які ще більше пришвидшили процеси вестернізації як міського життя в цілому, так і жіночого повсякдення зокрема. Проте, як і загалом жінки у інших країнах, маріупольчанки також стикалися із гендерною дискримінацією та суспільними стереотипами.

Література

1. Кісь О. (2017). Українські жінки в горнилі модернізації. Харків. 304 с.
2. Кісь О. (2014) Історія України у дзеркалі жіночих долі. Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія XX століття / гол. упорядник Іроїда Винницька. Львів : Видавництво Львівської Політехніки, 2013. 836 с. (Бібліотека «України Модерної», серія «Щоденники, спогади, інтерв'ю», число 1). *Народознавчі Зошити*, № 2. С. 422-425.
3. Кобченко К. (2017). На світанку жіночої освіти в Україні: шляхи навчання та праці перших студенток. Україна модерна. 08 березня. Доступно з: <https://uamoderna.com/md/kobchenko-women-education/>
4. Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія XX століття / Гол. упорядник Іроїда Винницька. Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2013. 836 с.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Изд. Центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел ; Под ред. Н. А. Тройницкого. [СПб.], 1897 - 1905. [Вып. 1] : Население городов по переписи 28-го января 1897 года : по уездам. 1897. 30 с.
6. Статистический ежегодник России 1913 г. (Год десятый). Санкт-Петербург, ЦСК, 1914. Доступно з: <https://www.istmat.org/node/7683>

КАДРОВА ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРА СУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ДМИТРА НУКАЛОВА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Семешин Е. В.

Постановка проблеми. Повоєнний період характеризувався гострим дефіцитом педагогічних кадрів та посиленням ідеологічного контролю у вищій школі, що безпосередньо впливало на кадрову політику навчальних закладів. У цьому контексті діяльність керівництва Сумського державного педагогічного інституту (далі СумДПІ), зокрема директора Д. Нукалова, залишається недостатньо дослідженою.

Метою статті є аналіз кадрової політики директора СумДПІ Д. Нукалова.

У зв'язку зі зростанням обсягів роботи загострилася проблема кадрового забезпечення навчальних закладів. Задовольнити потребу у викладачах передбачалося шляхом залучення резерву кваліфікованих педагогів, які вже працювали на місцях. З огляду на це, Наркомат освіти 19 червня 1944 р. звернувся до директорів педагогічних ВНЗ із пропозицією виявити в областях найбільш кваліфікованих і досвідчених учителів середніх шкіл, яких можна було б залучити до роботи в учительських та педагогічних інститутах. Зокрема, йшлося про викладання таких дисциплін, як практичний курс української та російської мов на спеціальних факультетах, елементарна математика, методика викладання, керівництво педагогічною практикою тощо [22, Арк. 11]. Архівні матеріали свідчать про гостроту цієї проблеми в стінах СумДПІ. Так, у звіті **«Про стан роботи Сумського державного педагогічного інституту»** від 20 квітня 1944 р. зазначалося, що на той час в інституті працювало 24 штатні та ще 4 викладачі за сумісництвом. Із цих 28 педагогів лише 7 мали науковий ступінь кандидата наук та вчене звання доцента. Кадрове забезпечення кафедр перебувало в незадовільному стані. Так, 4 з 13 кафедр (основ марксизму-ленінізму, військово-фізичної підготовки, історії та ботаніки) взагалі не мали призначених керівників. Із 9 кафедр, які мали завідувачів, лише 5 (зоології, анатомії та фізіології, хімії, літератури та педагогіки) очолювали фахівці з науковим ступенем і вченим званням. Тимчасове керівництво ще 4 кафедрами (фізики, математики, мовознавства та іноземних мов) було покладено на старших викладачів, які не мали наукових ступенів і звань. Окремі навчальні дисципліни (основи марксизму-ленінізму, історія СРСР, історія УРСР, українська мова і література, конституційне право) взагалі не викладалися через відсутність відповідних спеціалістів [11, Арк. 8]. Частково проблема дефіциту кадрів була зумовлена мобілізацією педагогічних працівників до лав армії. Так, наказом № 22-а директора СумДПІ від 17 листопада 1943 р. майора **Григорія Юхимовича Лебедєва**, відповідно до

подання Сумського міського комітету від 10 листопада 1943 р., було призначено виконувачем обов'язків керівника кафедри військово-фізичної підготовки з 16 листопада 1943 р. Однак, вже наказом № 34 від 29 листопада 1943 р. у зв'язку з його мобілізацією до лав армії його було звільнено з цієї посади з дати виходу наказу [1]. **Івана Іларіоновича Маяку**, який з 14 грудня 1943 р. перебував на посаді старшого викладача марксизму-ленінізму та в. о. керівника кафедри основ марксизму-ленінізму, був звільнений з роботи в СумДПІ з 1 березня 1944р. у зв'язку із відкликанням до м. Львів [1, Арк. 57, 126].

Саме в таких умовах у листопаді 1944 р. Д. Нукалов був призначений на посаду директора СумДПІ. Ще до того, як він очолив заклад, для роботи в інституті було залучено декілька випускників інституту. **Ніна Григорівна Андрушова**, що народилася у 1898 р. в с. Городище Старобільського району. Закінчила фізико-математичний факультет СумДПІ [13, Арк. 34зв., 35]. З 1 березня 1945 р. працювала викладачем німецької мови в Сумському технікумі громадянського будівництва [20, Арк. 44]. Наказом № 29 директора СумДПІ від 25 листопада 1943 р. її було призначено на посаду викладача німецької мови з 27 листопада 1943 р. з місячним іспитовим терміном [1]. **Олексій Юхимович Ключко** народився у 1919 р. в м. Суми. Вступив на фізико-математичний факультет СумДПІ [13, Арк. 5зв., 6]. Наказом № 580 директора СумДПІ від 24 липня 1941 р. був відрахований зі складу студентів за нездачу державних іспитів із можливістю повторного складання у наступному навчальному році [12, Арк. 27]. Станом на 1 жовтня 1945 р. працював викладачем математики в Сумському технікумі громадянського будівництва та за сумісництвом у СумДПІ [17, Арк. 10], де з 23 листопада 1943 р. перебував на посаді лаборанта [1, Арк. 28]. У СумДПІ працювала **Файна Давидівна Дасн**, 1910 р. н., єврейка за національністю, яка також викладала історію СРСР у середній школі № 2 м. Суми [5, Арк. 71]. На підставі виявлених архівних матеріалів неможливо встановити, чи здійснювала вона педагогічну діяльність у зазначеній школі одночасно з роботою в інституті, чи вже після звільнення з нього. **Варвара Василівна Мартинкова**, 1909 р. н., полька за національністю, мала вищу освіту, безпартійна. Рішенням Сумського міського комітету КП(б)У від 26 червня 1944 р. її було призначено директором середньої школи № 5 м. Суми [4, Арк. 187], а наказом директора СумДПІ Д. Нукалова № 240 від 8 грудня 1944 р. було зараховано на посаду викладача історії з місячною заробітною платою 700 крб. [1, Арк. 330]. На відкритому партійному зібранні СумДПІ 2 липня 1946 р. було розглянуто заяву В. Мартинкової щодо її прийому в кандидати у члени ВКП(б). За результатами обговорення присутні одноголосно підтримали її кандидатуру та ухвалили рішення про прийняття до кандидатів партії [6, Арк. 10, 10зв.]. Певний час вона тимчасово виконувала обов'язки завідувачки кафедри історії СРСР. **Яків Федорович Пушкаренко**,

1918 р. н., уродженець м. Суми, походив із родини колгоспника. У 1935 р. вступив на фізико-математичний факультет СумДПІ [13, Арк. 411зв., 412], а в повоєнні роки працював асистентом геометрії цього інституту. [18, Арк. 6]. Крім того, частина викладачів працювала за сумісництвом в інших навчальних закладах. Так, **Олександр Федорович Копейчиков** паралельно обіймав посаду у Сумському технікумі громадянського будівництва [20, Арк. 10]. В. Мартинкова за сумісництвом працювала викладачем вечірнього університету марксизму-ленінізму при Сумському МК КП(б)У [5, Арк. 74].

Варто зазначити, що відновлення навчальних закладів відбувалося в умовах продовження війни, що прямо відбивалося на їх функціонуванні. Постановою РНК СРСР № 413 від 13 квітня 1944 р. у ВНЗ було запроваджено обов'язкову військову підготовку студентів з метою підготовки до закінчення навчання офіцерів і сержантів запасу. Військова кафедра комплектувалася також колишніми студентами СумДПІ. Так, студент історичного факультету **Віктор Матвійович Полохов** 23 липня 1941 р. був відрхований зі складу студентів СумДПІ у зв'язку з мобілізацією до лав РСЧА [12, Арк. 55]. Після проходження навчання в Харківському піхотному училищі брав участь у бойових діях Другої світової війни. У 1944 р., після поранення, був демобілізований і направлений на роботу до СумДПІ [26, С. 1]. Наказом № 11 директора СумДПІ від 5 січня 1944 р., його було призначено на посаду викладача військової справи [1, Арк. 95]. Станом на 1 січня 1945 р. у складі військової кафедри СумДПІ працювали начальник кафедри **Іван Кузьмич Безделін**, старший викладач військової справи, майор **Федір Андрійович Підгорний** та завідувач навчальної частини **В.К. Грязін** [15, Арк. 15]. У червні 1946 р. до складу кафедри військово-фізкультурної підготовки входили І.К. Безделін, В.Й. Орлов, Л.А. Захаров і Д.І. Дубровін [7, Арк. 7]. **Дмитро Іванович Дубровін**, 1912 р. н., син робітника, мав середню освіту, учасник Другої світової війни. За бойові заслуги був нагороджений орденами та медалями. У листопаді 1946 р. його прийнято кандидатом у члени ВКП(б). Із серпня 1945 р. обіймав посаду майора військової кафедри педагогічного інституту. **Іван Кузьмич Безделін** — член ВКП(б) з 1924 р. [6, Арк. 31].

Уже з другого семестру 1943/44 н. р. директорам усіх ВНЗ було офіційно наказано запровадити обов'язкове вивчення праці Й. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу». Цей курс передбачав 16 лекційних і 10 семінарських годин на кожному курсі, незалежно від спеціальності студентів [22, Арк. 3]. Це було початком тотального переписування історії в потрібному для Кремля руслі і створення радянського міфу про «велику перемогу», який нині широко використовується фашистським режимом В. Путіна для антиукраїнської пропаганди. Для активізації пропагандистської роботи в СумДПІ було створено студентський лекторій. Як повідомляла газета «Більшовицька зброя», перші лекції

прочитали завідувач кафедри марксизму-ленінізму Мільштейн на тему «Зовнішньо-політичне і міжнародне становище Радянського Союзу» та завідувач кафедри педагогіки Ліпман — «Про моральне обличчя радянського студента». Наступні лекції планувалося проводити за участю учасників боїв під Сталінградом та Ленінградом, майорів Грязіна і Підгорного, на теми «Розгром німецьких військ під Сталінградом» і «Прорив німецької блокади Ленінграда». Завідувач кафедри історії Пільверман виступав із лекцією «Розгром Німеччини у 1918 році» [29, С. 4]. З відповідними лекціями у стінах інституту виступали й інші викладачі. Так, план вивчення доповіді Й. Сталіна, присвяченої 27-й річниці жовтневої революції, серед викладачів і студентів СумДПІ передбачав проведення низки лекцій: «Німеччина в тисках між двома фронтами» (Б. Пільверман), «Бойова співдружність народів — гарантія тривалого міцного миру» (І. Ромер), «Патріотизм радянського народу — запорука наших перемог» (Й. Ліпман) Андрєєва — «Дев'ять ударів Червоної армії по гітлерівській Німеччині» (П. Андрєєв). Також передбачалося систематичне опрацювання зазначеної доповіді на навчальних заняттях і в студентських групах [14, Арк. 5, 5зв.].

За постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 16 лютого 1945 р. № 375 про поліпшення військового навчання та фізичної підготовки учнів шкіл і наказу Наркомату освіти УРСР щодо організації постійно діючих тримісячних курсів підготовки військових керівників і викладачів фізичної культури для середніх і неповних середніх шкіл при педагогічних та учительських інститутах УРСР, завідувачам обласних відділів народної освіти (ВНО) до 25 липня 1945 р. належало відрядити на зазначені курси при СумДПІ 50 осіб. До складу слухачів мали бути зараховані випускники середніх і неповних середніх шкіл, а також демобілізовані з Червоної армії військовослужбовці офіцерського, сержантського та рядового складу, які мали освіту не нижче семирічної школи [14, Арк. 59]. Станом на 14 травня 1945 р. планувалося набрати на тримісячні курси при СумДПІ вже 70 осіб [21, Арк. 261]. У наказі № 422 Управління у справах вищої школи при РНК УРСР від 1 листопада 1945 р. «Про розвиток оборонної та спортивно-масової роботи у вищих навчальних закладах Української РСР на 1945/46 навчальний рік» містилося розпорядження для директорів ВНЗ, а також начальників військових кафедр і кафедр фізичного виховання посилити керівництво та контроль за проведенням занять з фізичної підготовки студентів. Зокрема, розгорнути широкомасштабну спортивно-масову роботу серед студентів ВНЗ. Для цього організувати у всіх ВНЗ і технікумах колективи фізичної культури з секціями лижного спорту, гімнастики, рукопашного бою та спортивних ігор, забезпечивши їх найкращим тренерсько-викладацьким складом [23, Арк. 68].

На засіданні бюро партійної організації СумДПІ 23 серпня 1946 р. було розглянуто питання готовності військової кафедри до початку нового навчального року. Із звітною

доповіддю виступив І.К. Безделін. Він повідомив, що кафедра повністю укомплектована викладацькими кадрами, навчальний процес сплановано, а відповідні навчальні програми розроблено. Водночас було відзначено низку недоліків матеріально-технічного забезпечення. Зокрема, спортивна кімната не відповідала потребам кафедри через обмежені розміри та невідповідну висоту приміщення. Кафедра була забезпечена військовою літературою, однак бракувало навчальних матеріалів із фізичної підготовки. У своєму виступі директор інституту Д. Нукалов звернув увагу на те, що в попередньому навчальному році контроль за виконанням навчальних програм з боку викладачів був недостатнім. У зв'язку з цим він наголосив на необхідності посилення контролю в новому навчальному році з метою підвищення якості навчального процесу [7, Арк. 16]. Наказом № 63 директора СумДПІ Д. Нукалова від 25 лютого 1947 р., виданим на підставі наказу Міністерство вищої освіти СРСР № 68 від 5 лютого 1947 р. про розформування військової кафедри, викладачів Л.А. Захарова та Г.І. Кушніра було відряджено у розпорядження Київський військовий округ [3, Арк. 96]. Наказом № 75 директора СумДПІ Д. Нукалова від 7 березня 1947 р. начальнику військової кафедри Д. Дубровіну було доручено передати до Сумського міського військкомату всю зброю та військове майно, отримані відповідно до табелів і нарядів Міністерства Збройних сил. Цим самим наказом з ним було проведено остаточний розрахунок, після чого його звільнено з роботи в інституті, а кафедру остаточно розформовано [3, Арк. 103]. У подальшому в інституті діяли лише добровільні товариства, як, наприклад, спортивне товариство «Більшовик», а з жовтня 1948 р. – товариство «Сприяння армії при інституті» [10, Арк. 64].

Проблема нестачі висококваліфікованих педагогічних кадрів залишалася надзвичайно гострою протягом перших повоєнних років. У наказі Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР та Міністерства освіти УРСР від 5 квітня 1946 р. зазначалося, що «...багато інститутів, особливо вчительських, не забезпечені кваліфікованими викладачами; у низці педагогічних інститутів немає жодного професора, а окремі кафедри залишаються без доцентів. У педагогічних училищах часто працюють учителі, які не мають належної фахової підготовки... Навчальні приміщення та гуртожитки перебувають у незадовільному стані. Частина педагогічних навчальних закладів не має власних приміщень, зокрема для розміщення гуртожитків» [24, Арк. 29]. Як зазначає дослідниця О. Прохоренко, однією з найгостріших проблем у провінційних ВНЗ була недостатня укомплектованість кафедр фахівцями з науковими ступенями та вченими званнями. Так, у 1947 р. в СумДПІ лише 5 доцентів і 3 кандидати наук здійснювали педагогічну діяльність на 15 кафедрах закладу [28, С. 180].

Укомплектування кафедр педагогами, які не мали фахової освіти та часто не відповідали вимогам вищої школи, призводило до значної плинності кадрів. Частина таких викладачів звільняли після короткого періоду роботи або у міру заміщення їх фахівцями з відповідною кваліфікацією. Так, відповідно до наказу №182 директора СумДПІ Д. Нукалова від 17 липня 1946 р., з 1 вересня того ж року була звільнена викладачка історії середніх віків **Поліна Іванівна Кулішова**: «не відповідає вимогам вузівського викладання і не може забезпечити якісного ведення доручного їм курсу історії середніх віків» [2]. Наказом №267 від 21 серпня 1947 р. директор інституту звільнив старшого викладача кафедри марксизму-ленінізму **Прокопа Павловича Андрєєва** у зв'язку з його відкликанням на іншу роботу. Тим самим наказом через відсутність академічного навантаження були звільнені викладачі кафедри мовознавства О.В. Рождественський та В.М. Журавльова, а також викладачка кафедри педагогіки Ф.Д. Даєн [3, Арк. 213]. Наказом №287 від 16 вересня 1947 р. у зв'язку з відсутністю академічного навантаження було звільнено викладачку німецької мови **Л.В. Берман** та викладачку французької мови **Варвару Леонідівну Бичковську**. Останню цим же наказом призначили на посаду лаборантки кафедри іноземних мов [3, Арк. 146зв.]. Приблизно в цей період з інституту було звільнено викладачку конституції **Тетяну Іванівну Андрєєву** [17, Арк. 7-9]. Подальша доля зазначених осіб залишається невідомою.

Міністерством державного контролю УРСР також була проведена перевірка роботи бібліотеки та читальні СумДПІ за період з 1 вересня 1946 р. по 15 травня 1947 р. За результатами перевірки 2 червня 1947 р. було надіслано лист директору інституту Д. Нукалову, у якому зазначалося, що він та завідувач навчальної частини інституту М.Д. Бонь не здійснювали належного контролю за діяльністю бібліотеки та читальні. Установлено, що робітники бібліотеки не мали належної освіти. Завідувачка бібліотекою **Анастасія Яківна Чайченко** мала лише незакінчену середню освіту. Інші співробітники, які займалися видачею книг, також не мали відповідної кваліфікації. Єдиним працівником з вищою спеціальною освітою була бібліограф Н.К. Еришева, яка, однак, виконувала переважно технічні обов'язки й не працювала за фахом. З 1944 р. і до моменту перевірки в бібліотеці не проводилося жодних заходів щодо підвищення кваліфікації персоналу. Таким чином, А.Я. Чайченко не могла ефективно виконувати обов'язки завідувача бібліотекою, що негативно впливало на організацію бібліотечно-читальної роботи інституту [14, Арк. 189].

У зв'язку з результатами перевірки Міністерство державного контролю УРСР запропонувало такі заходи: 1) до 1 вересня 1947 р. забезпечити заочною освітою співробітників бібліотеки та читальні, які не мали відповідної кваліфікації; 2) не пізніше 1 серпня 1947 р. розглянути питання щодо перебування А.Я. Чайченка на посаді завідувача

бібліотекою інституту; 3) звільнити бібліографа Н.К. Еришеву від виконання технічних обов'язків і надати їй роботу за фахом; 4) до 1 серпня 1947 р. вжити заходів щодо повернення посібників, які перебували на руках у студентів, що вибули з навчального закладу (усього 59 необхідних підручників). Про виконання цих обов'язкових вказівок заступник Міністра державного контролю УРСР А. Пирогов зобов'язав директора інституту Д. Нукалова доповісти не пізніше 20 вересня 1947 р. [14, Арк. 188]. Наказом № 248 директора інституту Д. Нукалова від 19 липня 1947 р. А.Я. Чайченко була звільнена з посади завідувачки бібліотеки навчального закладу, починаючи з 21 липня 1947 р. На його місце призначено І.О. Загребельного. Тим же наказом завідувача читальні А.Н. Лисенка переведено на посаду бібліотекаря, а бібліотекаря інституту Е.Н. Гребенікова звільнено у зв'язку з відсутністю відповідної освіти [3, Арк. 129, 129зв.].

Студенти та викладачі СумДПІ входили до складу дільничних виборчих комісій. Зокрема, до виборчої дільниці № 763 були включені студентка **Ганна Іванівна Пугач** і викладач **Василь Григорович Сичов**, а до складу дільниці № 767 — студентка **Галина Никифоровна Притула** [27, С. 4].

Д. Нукалов обіймав посаду директора СумДПІ до вересня 1948 р., після чого продовжував працювати в інституті як викладач до 1951 р. Звільнення як з керівної посади, так і від викладацької діяльності у зв'язку з систематичним пияцтвом [25, С. 149, 152]. Відомостей про останні роки його життя вкрай мало. Встановлено, що після звільнення із СумДПІ він певний час працював викладачем і завідувачем кабінету історії у Сумському інституті удосконалення кваліфікації вчителів. Так, у період з 8 по 20 квітня 1952 р. він брав участь у перевірці стану викладання методики історії та конституції СРСР і УРСР у СумДПІ, яку здійснював зазначений інститут відповідно до вказівок Міністерства освіти УРСР [19, арк. 2]. 19 листопада 1954 р. він покінчив життя самогубством [25, С. 152].

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що кадрова політика директора СумДПІ Д. Нукалова у повоєнний період формувалася під впливом як об'єктивних умов (гострий дефіцит педагогічних кадрів, наслідки війни), так і ідеологічних вимог радянської системи. Комплектування викладацького складу здійснювалося шляхом залучення фронтовиків, молодих спеціалістів і сумісників, що дозволило частково подолати кадрову кризу.

Література

1. Архів СумДПУ ім. А.С. Макаренка. Книга наказів 1943/44 р.
2. Архів СумДПУ ім. А.С. Макаренка. Книга наказів 1946 р.
3. Архів СумДПУ ім. А.С. Макаренка. Книга наказів 1947 р.

4. ДАСО; Ф. П-1, Оп. 1, Спр. 89
5. ДАСО; Ф. П-1, Оп. 1, Спр. 187
6. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 1
7. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 2
8. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 3
9. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 5
10. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 6
11. ДАСО; Ф. П-4, Оп. 2, Спр. 212
12. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 255
13. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 270
14. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 1
15. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 15
16. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 22
17. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 25
18. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 112
19. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 119
20. ДАСО; Ф. Р-3426, Оп. 1, Спр. 5
21. ДАСО; Ф. Р-4962, Оп. 1, Спр. 88
22. ДАСО; Ф. Р-5369, Оп. 1, Спр. 11
23. ДАСО; Ф. Р-5369, Оп. 1, Спр. 19
24. ДАСО; Ф. Р-5369, Оп. 1, Спр. 30

25. Куш Я., Семешин Е. Директор Сумського державного педагогічного інституту Дмитро Нукалов: штрихи до біографії на тлі доби. *Консенсус*, 2024, № 4, С. 141-154

26. Ленінська правда, № 73, 1989, 12 квітня.

27. Про затвердження складу Дільничних виборчих комісій по виборах до обласної і міської Рад депутатів трудящих по м. Сумах. *Більшовицька зброя*, № 218, 1947, 5 листопада

28. Прохоренко О. Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945-1955 рр. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 177-208

29. Студентський лекторій. *Більшовицька зброя*, № 205, 1944, 12 листопада.

Секція 4

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»

ПОСТАТЬ ДОНАЛЬДА ТРАМПА В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

Гончаренко Н.

Для втомленої війною української громадськості обіцянка президента Сполучених Штатів Дональда Трампа «завершити війну протягом 24 годин» стала символічним знаком американської всемогутності. Його сприймали не як дипломата, а як міфічного «сильного лідера», здатного змінити застійну реальність на фронті. Образ Трампа в українській свідомості – це не образ політика, а сприйняття його як символу, який перетворився з месії на загрозу і навіть на об'єкт насмішок. В історії політики слово лідера наддержави завжди було священним, Трамп руйнує цю священність, що стало демістифікацією президентства США в очах українців.

Трампа часто порівнюють із психологічним архетипом «Трикстера». Дослідники стверджують, що Трамп уособлює надзвичайно темну версію цього архетипу. Вони наводять як приклади тиранію, когнітивний дисонанс у його стилі управління та риторику, що суперечить будь-якій логіці. Архетип «Трикстера» набуває в його випадку руйнівного значення. Він прагне самоствердитися, перевернути з ніг на голову президентські традиції та норми, знищити досягнення свого попередника і виступає як руйнівник культури[2;7;6]. Згідно з принципами імагології ми формуємо «образ іншого» через бінарну опозицію «ми проти них». У воєнний час компромісів не буває - ти або рятівник («ми»), або загроза («вони»)[1]. Образ Трампа – це ємність, яку українське суспільство наповнило власними надіями на мир. До кінця 2024 року Трамп став одним із «своїх» завдяки своїй обіцянці «24-годинного дива». Для виснаженої української громадськості це сприймалося не як загроза примусової капітуляції, а як обіцянка американської «переважної сили», здатної змінити ситуацію на краще. Його образ тоді був образом «сильного лідера», здатного залякати Кремль так, як це не вдавалося традиційній дипломатії. Це була ставка на диво[5].

Незважаючи на добре відомі суперечки навколо іміджу Трампа в Україні, пов'язані з його коментарями 2016 року на підтримку держави-агресора та його думкою, що було б справедливо «віддати» Автономну Республіку Крим Росії, його передвиборча кампанія, тим не менш, отримала значну підтримку з боку частини українського населення. Проте, у лютому

2025 року в іміджі «сильного лідера» з'явилася серйозна тріщина. Під час зустрічі в Білому домі Трамп і Дж.Д. Венс розкритикували Зеленського за те, що той не був одягнений у костюм, навели неправдиві цифри щодо допомоги Україні та загалом влаштували шоу, на яке були запрошені й ЗМІ країни-агресора. «У тебе немає карт» - це стало поворотним моментом у свідомості українців. У суспільній думці Трамп перестав сприйматися як партнер, а став грубим азартним гравцем, який грає життями українців[5].

«Trump always chickens out»(дослівно «Трамп завжди боягузливо відступає») - цю фразу використовували для опису ставлення Трампа до президента Росії Путіна в серпні 2025 року. Трамп неодноразово погрожував ввести додаткові санкції проти Росії, якщо та не припинить війну проти України. Путін проігнорував ці попередження, а Трамп не виконав своїх погроз щодо «екстремальних наслідків», якщо Росія не погодиться на перемир'я до 8 серпня 2025 року. Коли термін минув, Трамп натомість оголосив, що прийме Путіна на Алясці. Після саміту Трамп зазначив, що тепер саме Україна має поступитися частиною своєї території, щоб покласти край війні[5]. З імагологічної точки зору саме в цей момент Трамп остаточно перейшов у категорію «інших/аутсайдерів».

Згідно з опитуванням, проведеним Київським міжнародним інститутом соціології, у грудні 2024 року 54% українців вважали, що загалом для України добре, що Дональд Трамп стане президентом США. Однак до березня 2025 року лише 19% дотримувалися цієї думки. Частка тих, хто вважав це поганим для України, зросла на 52% — з 21% у грудні до 73% у березні. А станом на грудень 2025 року частка тих, хто вважає, що те, що Дональд Трамп є президентом США, є негативним для України, становить 74%[3;4].

Таким чином, другий термін президента Трампа ознаменувався повним розвінчанням його політичного іміджу в Україні. Не зумівши створити обіцяне диво та знехтувавши гідністю союзника, він перейшов із категорії «наших» до категорії «інших». Він більше не є символом надії, а постаттю, яка викликає обережність. «Трикстер» втратив свою аудиторію, оскільки перестав на даний момент бути корисним для її виживання. Контroversійність постаті Дональда Трампа залишатиметься надзвичайно актуальним питанням для української публіки до тих пір, поки він залишатиметься впливовою фігурою у сфері міжнародної політики, оскільки його історична «непередбачуваність» постійно коливає маятник публічної думки від позитивного ставлення до негативного.

Література

1. Куций, І. ІМАГОЛОГІЯ ЯК СТРАТЕГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ОБРАЗІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7621/1/Kutsyi.pdf>. (дата звернення: 11.04.2026).

2. Литвин, А. Побудова іміджу політиків з урахуванням психологічних архетипів під час президентських виборів у США 2016 року (на прикладі Дональда Трампа та Хілларі Клінтон). URL: [https://doi.org/10.20535/2077-7264.1\(59\).2018.137872](https://doi.org/10.20535/2077-7264.1(59).2018.137872). (дата звернення: 11.04.2026).
3. Сприйняття політики Заходу, Європи і США щодо України та сприйняття політики Д. Трампа. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1511&page=1>. (дата звернення: 12.04.2026).
4. Сприйняття політики Європи і США щодо України, довіра ЄС, США і НАТО та ставлення до Д. Трампа. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1576&page=1&t=1>. (дата звернення: 12.04.2026).
5. Ashcroft, L. OPINION: This Is a Watershed Moment for Trump's Presidency. *KyivPost*. June 13 2026. URL: <https://www.kyivpost.com/opinion/54454>. (дата звернення: 11.04.2026).
6. Bukina, A. TRICKSTER ARCHETYPE IN MODERN MEDIA CULTURE: SHOWIZATION AND DEMONISM. URL: <https://periodicals.karazin.ua/accentsjournal/article/view/18064/16518>. (дата звернення: 11.04.2026).
7. Jung on the Trickster Archetype and Its Manifestations. *Jungian Centre*. URL: <https://jungiancenter.org/jung-on-the-trickster-archetype-and-its-manifestations/>. (дата звернення: 11.04.2026).

ЗАРОДЖЕННЯ СКАУТСЬКОГО РУХУ В США ТА ЙОГО РОЛЬ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ

Довбиш Н. О.

Поява та розвиток скаутського руху в США є унікальним прикладом трансформації європейської виховної методики на національному ґрунті. Протягом понад століття скаутинг в Америці еволюціонував від молодіжної ініціативи до потужного інституту неформальної освіти, що став невід'ємною частиною суспільного життя країни.

Поняття «скаут» походить з мови індіанців оджибвей, де поєднання часток «ска» (білий) та «ута» (зірка) символізує «Провідну зорю». Хоча офіційним фундатором світового скаутингу вважається британський генерал і педагог Роберт Бейден-Пауелл, який у 1907 році організував перший табір, але концептуальні засади руху зародилися раніше в

американському середовищі. Вагомий внесок у цей процес зробив Ернест Сетон-Томпсон. Ще у чотирнадцятирічному віці він з друзями створив об'єднання, в якому вони відтворювали індіанський побут [4, с. 490, 491]. У 1902 році він створив молодіжну організацію Woodcraft Indians, програма якої також базувалася на культурі та традиціях американських індіанців. Того ж року Сетон написав кілька статей для журналу «Ladies' Home Journal», ці статті лягли в основу книг «Посібник з лісового ремесла» та «Березовий сувій індіанців-лісовиків». Бейден-Пауелл перебував під сильним впливом Сетона і в результаті запозичив низку його ідей для своєї книги «Скаутинг для хлопчиків», виданої 1908 року [2].

У 1910 році Сетон долучився до заснування організації «Бойскаути Америки» (BSA). Він написав «Офіційний посібник з лісового ремесла, скаутингу та життєвих навичок» в якому він значною мірою спирався вже на книгу і досвід Бейден-Пауелла, та на власну працю «Birch Bark Roll». Сетон-Томпсон об'єднав організацію Woodcraft Indians з Бойскаутами Америки та обіймав посаду першого головного скаута з 1910 по 1915 рік. Також він подбав про те, щоб культура американських індіанців відігравала значну роль у організації [2].

Ключовою ідеєю у праці Сетона «Manual of the Woodcraft Indians» є виховання через демократію. Він запропонував модель «племені», де діти самі обирали своїх вождів та раду. Це навчало відповідальності, вмінню підкорятися обраним лідерам та вирішувати конфлікти шляхом обговорення. Автор стверджував, що вивчення природи, слідів тварин, зірок та рослин – це не просто розвага, а спосіб розвитку спостережливості, логічного мислення та терпіння, а природа виступає в ролі «школи під відкритим небом». В праці також була детально розроблена система знаків за досягнення в різних видах діяльності [1].

На початку XX століття в США існувала конкуренція між трьома основними об'єднаннями: «Американськими бойскаутами», «Новоанглійськими бойскаутами» та «Бойскаутами Америки». Проте саме організація «Бойскаути Америки» (BSA) здобула статус найбільш репрезентативної та впливової. Як вже згадувалося вище, офіційний відлік історії BSA розпочався 8 лютого 1910 року з моменту реєстрації в окрузі Колумбія. Вирішальною подією стала установча зустріч у Нью-Йорку 21 червня того ж року, де делегати від 34 штатів затвердили стратегію розвитку руху. Масштабність та авторитетність організації підкреслював її керівний склад, до якого увійшли провідні громадські та державні діячі: Вільям Д. Бойс (засновник); Колін Г. Лівінгстон (президент); Даніел Картер Берд та Ернест Томпсон Сетон (ідеологи та головні представники); Джеймс Е. Вест (адміністративний керівник). Особливістю американської моделі стала тісна інтеграція з державними інститутами. Почесне президентство очолив чинний лідер США Вільям Говард Тафт, а віцепрезидентство – Теодор Рузвельт. Останній, будучи удостоєним найвищого скаутського ступеня, неодноразово наголошував, що національна безпека та майбутнє держави

безпосередньо залежать від якості лідерської підготовки у скаутському русі. 1911 рік став періодом остаточного оформлення методичного базису: було впроваджено текст присяги, закони, систему відзнак та перші нагороди за героїзм. Тоді ж сформувалася ієрархія рангів, яка зберегла свою актуальність до сьогодні [5, с. 37, 38].

Важливим етапом інституціоналізації «Бойскаутів Америки» став розвиток власних медіаресурсів. У січні 1911 року вийшов перший номер часопису «Boys' Life», заснований Джорджем С. Бартоном. Після модернізації формату та контенту в березні того ж року видання здобуло суспільне визнання. У 1912 році BSA викупили журнал, перетворивши його на офіційний друкований орган організації. Дослідники вважають, що саме «Boys' Life» став тим консолідуючим чинником, який дозволив BSA посісти лідерські позиції серед інших скаутських рухів США. Згодом, у 1913 році, розпочалося видання журналу «Scouting», орієнтованого на дорослих лідерів [5, с. 38]. Одним із фундаментальних принципів скаутського руху, який викладений в «Конституції Всесвітньої організації скаутського руху» є – «Обов'язок перед Богом». Він передбачає особисту прихильність вихованця до духовних начал та визнання певної релігійної віри. У педагогічному контексті цей принцип трансформується у виховання поваги до загальнолюдських морально-етичних норм, культурних традицій своєї нації чи релігійної спільноти, а також формування свідомої відповідальності за розбудову майбутнього суспільства [4, с. 493]. Відповідно до цього, духовний та ціннісний аспект руху закріпився через запровадження «Неділі скаутів» у 1914 році. Ця традиція підкреслювала релігійну толерантність та вірність скаутській присязі, зміцнюючи зв'язок організації з місцевими громадами та церквами [5, с. 39].

Педагогічна система BSA постійно диференціювалася. У 1912 році, під керівництвом Артура А. Кері та Чарльза Л. Лонгстрета, виник напрям морського скаутингу, що поєднав традиційну методику з опануванням морської справи. Особлива увага приділялася екологічній етиці. Участь скаутів у проєктах з озеленення та боротьба за Приз Вільяма Т. Горнадея свідчили про формування екологічної свідомості як невід'ємної складової громадянської компетентності. У 1915 році було створено почесне товариство «Орден стріли», метою якого стала популяризація ідеалів безкорисливого служіння та відповідального ставлення до природи. До 1916 року організація остаточно оформилася юридично: було прийнято Конституцію та правила внутрішнього розпорядку. Високе педагогічне значення скаутингу було офіційно визнане науковою спільнотою – у Педагогічному коледжі Нью-Йорка розпочалося викладання першого спеціалізованого навчального курсу з методики скаутингу [5, с. 39].

Важливість виховної та педагогічної функції скаутської методики також підкріплена двома наступними принципами Конституції ВОСР: 1. «Обов'язок перед іншим» визначає

соціальну роль особистості в ієрархічній системі взаємин – від локальної громади до глобального співтовариства. У цьому контексті скаут розглядається як свідомий громадянин та активний учасник суспільно-політичного життя своєї держави, який неухильно дотримується законодавства, поважає гідність соціуму та прагне до конструктивної співпраці на національному й міжнародному рівнях; як еко-орієнтована особистість відповідальна за збереження біосфери, мінімізацію антропогенного впливу на природу та участь у розв’язанні глобальних екологічних викликів; та як гуманіст, чиє життєве призначення полягає у безкорисливому служінні ближнім, підтримці миру та зміцненні дружніх зв’язків між молоддю різних національностей. 2. «Обов’язок перед собою» акцентується на персональній відповідальності за власну життєтворчість. Відповідно до цього принципу скаутинг стимулює молоду людину до безперервної самоосвіти, інтелектуального та фізичного саморозвитку, а також до усвідомленого побудови професійної кар’єри. В контексті цього важливим аспектом є наступність, адже скаут має не лише накопичувати знання та досвід, а й передавати ці здобутки майбутнім поколінням [4, с. 493].

Період Першої світової війни став моментом найвищого суспільного піднесення «Бойскаутів Америки». Під гаслом «Допоможемо виграти війну», скаути реалізували масштабні економічні та соціальні ініціативи: закладення 12 000 «городів перемоги» для подолання продовольчої кризи; мобілізація фінансових ресурсів через продаж військових облігацій на суму понад 6 млрд доларів; участь у зборі стратегічної сировини для виробництва засобів захисту (протигазів) та озброєння; розповсюдження понад 300 млн примірників урядової інформації. У повоєнний період (1918 – 1919 рр.) скаути продемонстрували високу мобільність під час пандемії грипу та активно долучилися до державної програми американізації іноземців. Співпраця з Міністерством праці та Службою натуралізації підтвердила статус BSA як «рушійної сили демократизації». Підсумок першого десятиліття діяльності підбив президент Вудро Вільсон, ініціювавши у 1919 році проведення «Тижня бойскаутів». Завдяки безпрецедентній підтримці уряду, церкви та широкої громадськості, лави організації поповнив мільйон нових членів. Це закріпило за «Бойскаутами Америки» статус наймасовішого та найавторитетнішого інституту позашкільного виховання в країні [5, с. 39, 40].

В контексті даного дослідження важливим документом виступає «Rules and Regulations of the Boy Scouts of America», що є нормативно-правовим фундаментом організації та визначає її внутрішню структуру, стандарти, процедури. В ньому регламентується, хто може бути членом організації та на яких умовах; описується ієрархія та розподіл повноважень; затверджено стандарти реалізації скаутського методу. Пройшовши десятиліття розвитку від

перших днів заснування, ці правила та положення ввібрали в себе початкові ідеї засновників та закріпили їх на сучасному етапі розвитку скаутингу в США [3].

Отже, американський скаутинг постав як унікальний синтез європейської методики Р. Бейден-Пауелла та автентичних концепцій Е. Сетона-Томпсона. Скаутський рух у США еволюціонував від методичного експерименту до наймасовішого інституту позашкільного виховання, що став потужним інструментом реалізації молодіжної політики у Штатах. Створена структура не лише забезпечила сталий розвиток організації в межах країни, а й заклала стандарти лідерської підготовки, які залишаються актуальними для сучасної педагогічної науки та практики.

Література

1. Ernest Thompson Seton. Manual of the Woodcraft Indians, fourteenth Birch-bark Roll. *Doubleday, Page & Company*. 1915. 121 p.
2. Order of the Arrow, Scouting America. URL: <https://oa-scouting.org/history/ernest-thompson-seton> (Дата звернення 14.11.2025).
3. Rules and Regulations of The Boy Scouts of America. URL: <https://www.scribd.com/doc/8919606/Rules-and-Regulations-of-the-Boy-Scouts-of-America> (Дата звернення 14.11.2025).
4. Павленко, Т., Сінельнікова, Н., Толумна, Б., Толумна, Е. Скаутський рух у минулому та на сучасному етапі. *Scientific Collection «InterConf»*, № 198. 2024, С. 490 – 496.
5. Панченко Є. Історія плекання лідерів: початки скаутського руху у США (початок ХХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.). *Історико-педагогічний альманах*. Умань, 2015. Вип. 1. С. 36 – 42.

ЖІНОЧА ПЕРІОДИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННИХ РОКІВ

Отземко О. В.

Однією з тенденцій української історичної науки на сучасному етапі є увага до жіночої історії, серед актуальних проблем якої жінки української діаспори ХХ ст., їх життя у професійному, громадському, побутовому вимірах. Ваги жіночій темі додає сучасний стан українського суспільства: російсько-українська війна зумовила глибоку трансформацію гендерних ролей, зокрема залучення жінок до громадської, військової сфери, вимушену еміграцію, що суголосно досвіду представниць української діаспори.

Жіноча історія на сьогодні вже має солідну історіографію, паралельно відбувається формування її джерельної бази, складником якої є періодична преса. Для вивчення жіночої історії української діаспори важливе значення мають часописи, що видавалися в Західній

Україні, США, Канаді. Метою дослідження є огляд жіночої періодики української еміграції міжвоєнного періоду.

Історію преси української еміграції досліджено в узагальнюючих працях А. Животка, Ю. Тернопольського, С. Костя, В. Губарця, О. Дзири [2; 3; 4; 6; 14]. Автори серед іншого приділяють увагу жіночим періодичним виданням. Розвиток жіночої періодики розглянуто у статтях М. Павлюх, І. Пахолок, О. Сушкової, О. Хамедової [7; 8; 13; 14; 16]. Важливу інформацію містять бібліографічні огляди, що подають інформацію про газети й журнали української діаспори [1; 15].

У Західній Україні міжвоєнного періоду преса відігравала важливу соціальну роль, відбиваючи своєю складною структурою розвиток суспільного життя, забезпечуючи ідеологічно та інформаційно його розмаїття. Частиною західноукраїнського суспільства була потужна спільнота емігрантів з Наддніпрянської України, які прагнули усвідомити, оцінити події Української революції. Виявом цього була розгалужена система періодичних видань, що видавалася партіями, товариствами, організаціями, рухами, призначалася для різних груп населення [6, с.418, 429, 438; 15, с.100–104]. Для української діаспори у Північній Америці від початку була характерна активність, яка збільшувалася із прибуттям нових емігрантів, що приносили із собою досвід культурного, громадського, політичного життя на батьківщині. Відтак створювалися товариства, об'єднання, союзи, які серед іншого займалися видавничою діяльністю, друкували як періодичну пресу, так і книжки.

На 1936 р. за підрахунком А. Животка «поза СРСР», зокрема, в Західній Україні, нараховувалося 202 пресових органи, серед них 6 жіночих. Організаційно, світоглядно, фінансово українська преса була пов'язана з партіями, союзами, церквами, установами, братствами, культурними і політичними групами тощо, що зумовило її розмаїтість [4, с.328–329; 1, с.305–306]. Тож, пресові видання української діаспори, з одного боку, артикулювали ідеї певної організації, підтримуючі при цьому концепцію Української незалежної держави, з іншого, демонстрували лояльність до країни перебування та дотримання правил і принципів діяльності західних ЗМІ [2].

Діячі української діаспори зазначали, що окрім основного призначення – «впливового носія й творця громадської opinio» – періодичні видання в еміграції забезпечують постійний контакт між українцями, а також «уможливлюють публічну дискусію над поточними проблемами українського політичного, культурного, господарського і наукового життя». У такий спосіб преса запобігає асиміляції українців, нагадуючи емігрантам в різних країнах, хто вони є. Важливим завданням української преси також було ознайомлення інших народів з українською проблемою в контексті загальносвітових політичних процесів [1, с.75,78]. На це вказує і розповсюдження журналів не тільки в країні видання, але й інших центрах української еміграції та публікація матеріалів з різних куточків світу.

Логічним, з огляду на це, стало виникнення пресових органів, що засновувалися жінками (жіночими організаціями) і для жінок. На теренах Західної України у міжвоєнні роки видавалася ціла низка жіночих часописів: «Жіноча доля», «Жінка», «Жіночий голос», «Нова хата», нетривалий період – «Наша мета», «Громадянка», «Українка».

Якщо журнал «Нова хата» орієнтувався на культурну та побутову сфери життя, то часописи «Жіноча доля», «Жіночий голос» і «Жінка» мали на меті громадсько-політичний розвиток жінок. Місячник, згодом двотижневик «Жіноча доля» (Коломия, 1925-1939 рр.) призначався для різних верств жіноцтва і ставив за мету просвіту жінок, залучення їх до громадської діяльності, орієнтуючись при цьому на ідейні засади впливового у ті часи Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Серед дописувачів журналу були О. Кобилянська, С. Русова, жінки-учасниці Української революції 1917–1921 рр., які публікували свої спогади. Окрім матеріалів громадсько-політичного характеру, зокрема, про діяльність Союзу українок, часопис чимало уваги приділяв побутовій сфері, публікуючи практичні поради, а також мав додатки – «Жіноча воля», «Наша книга», «Наш світ», практичні календарі-порадники тощо [4, с.299; 7, с.68; 13, с.29–32].

«Жіночий голос» (Львів, 1931-1939 рр.) був офіційним друкованим органом громадської організації «Союзу українських працюючих жінок “Жіноча громада”». Видання починалося з тематичної сторінки у газеті соціалістів «Громадський голос», з 1936 р. виходило окремим журналом. Як зазначає О. Хамедова: «Ідеологічний дискурс часопису синтезував... концепції соціалізму, національно-державницької ідеології і фемінізму». Відповідно часопис публікував статті та біографічні нариси провідних соціалістичних діячок, художні твори соціалістичного спрямування, інформацію про діяльність лівих рухів [16, с.69–70]. Водночас у часописі обговорювалися проблеми виховання і здоров'я, хатнього господарства тощо [4, с.300; 13, с.35–37].

Після Українського жіночого конгресу 1934 р. як орган Союзу українок почав видаватися часопис «Жінка» (Львів, 1935-1939 рр.). Його редакторками були відомі діячки українського національно-визвольного руху Мілена Рудницька та Олена Федак-Шепарович. Окрім публікації матеріалів офіційного характеру, обговорення проблем жіночого руху, часопис відрізнявся добре підібраними матеріалами національно-освітнього та культурного змісту, ілюструвався творами жінок-художниць [4, с.300; 13, с.38].

На теренах Північної Америки міжвоєнних часів відомі пресові органи «Жіночий світ» та «Робітниця». Місячник «Жіночий Світ» видавався у Пітсбурзі (США) у 1933-1934 рр. Ставив за мету національне виховання та освіту українського жіноцтва США і Канади, друкував матеріали Союзу Українок Америки, біографії відомих жінок, художні твори, надавав практичні поради у сімейній і побутовій сферах [4, с.320; 5].

Журнал комуністичного напрямку «Робітниця» (Вінніпег, 1924-1937 рр.) був органом «Секції Женщин-Робітниць при Товаришенню Український Робітничий Дім», починався із розділу для жіноцтва у журналі «Голос Праці». З 1923 р. видавався як окремий журнал «Голос Робітниці», який з 1924 р. було перетворено у двотижневик «Робітниця». Відповідно до ідейного спрямування журнал публікував матеріали про класову боротьбу, становище жінок-робітниць, жіночий робітничий рух – у кожному номері великий розділ було присвячено листам та огляду діяльності жіночих робітничих організацій Канади й США (рубрика «Сторінка наших читачок») [1, с. 286–288; 9, с.24–31; 10, с.1–5; 33–35]. Нумери «Робітниці» за 1924 р. містять також багато публікацій творів українських письменників Л. Українки, В. Стефаника та ін., спогади [12, с.8–13], навчальні матеріали з української граматики, біології, астрономії [9, с.13–17], дитячі сторінки. Публікації «Робітниці» цього періоду відрізняються позитивним висвітленням новин з радянської України та суто негативним забарвленням повідомлень із західноукраїнських земель складі Польщі.

Отже жіноча періодика української еміграції міжвоєнного періоду представлена часописами, що видавалися на території західноукраїнських земель у складі Польщі, а також у США й Канаді. Тривалість їх видання залежала як від фінансового стану, так і від політичної ситуації у Другій Річі Посполитій. Більшість пройшли шлях від листків у газетах, газет до повноцінних журнальних видань. Незалежно від місця й часу видання жіночі пресові органи мали схожий зміст, що зумовлювався цілями їх заснування – громадсько-політичне та національне виховання й освіта жінок. До того ж, частина журналів видавалися жіночими організаціями та заявляли про чітку політичну орієнтацію. Тому, велика увага у більшості часописів приділялася громадсько-політичній діяльності жінок, інформації про жіночі організації, відомих діячок жіночого руху, публікації їх статей. Значну частину контенту становили матеріали освітньо-культурного характеру – художні твори українських письменників, навчальні матеріали, пізнавальна інформація, ілюстративний матеріал. Обов'язковим елементом всіх часописів були практичні поради у сімейній та побутовій сферах, листування з читачками.

Загалом жіночі часописи є складовою жіночої історії в українському та світовому масштабі. Вони віддзеркалюють історію української діаспори, а також є джерелом з історії діаспорної преси, зокрема жіночої яка відрізнялася активним збиранням та оприлюдненням матеріалів жінок і про жінок у різних вимірах.

Література

1. Боровик, М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді. Мюнхен: УВУ, 1977. 344 с.

2. Губарець В. Українська етнічна преса у Північній Америці: історія і сучасність. *Наукові записки Інституту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка*. 2005. Т. 22. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1451>
3. Дзира О. Преса української діаспори Канади в міжвоєнний період як виразник думки громадськості. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2014. Вип. 18. С.446–459.
4. Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
5. Климчак С. Жіночий Світ. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / ред. : І. М. Дзюба та ін. Київ: ІЕД НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18148>.
6. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ століття у всеукраїнському контексті: (засади діяльності, періодизації, структура, особливості функціонування). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 512 с.
7. Павлюх М. Коломийський політичний часопис «Жіноча доля» (1925–1939): формування образу жінки-громадянки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. №1(12). С.65–75.
8. Павлюх М., Пахолок І. Ідеологічно-політичні та типологічні особливості української жіночої преси у Східній Галичині І пол. ХІХ – І пол. ХХ ст. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 47. С.247–252.
9. Робітниця. Орган Секції Женщин-Робітниць при Стіваришенню Український Робітничий Дім. 1924. №2.
10. Робітниця. Орган Секції Женщин-Робітниць при Стіваришенню Український Робітничий Дім. 1924. №3-4.
11. Робітниця. Орган Секції Женщин-Робітниць при Стіваришенню Український Робітничий Дім. 1924. №5
12. Робітниця. Орган Секції Женщин-Робітниць при Стіваришенню Український Робітничий Дім. 1924. №6.
13. Сушкова О. Періодичні видання для жінок в Україні: динаміка розвитку та концептуальні особливості: Навчальний посібник. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. 144с.
14. Тернопільський, Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерсі-Сіті, 1974. 178 с.
15. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т., Т. 3, Кн. 2. 1929–1939 рр. Львів: Світ, 2003. 928 с.
16. Хамедова О. Західноукраїнський часопис «Жіночий голос» (1931–1939): версія соціалістичного фемінізму. *Інтегровані комунікації*. 2019. №2 (8). С.67–73.

ВІЙСЬКОВА ОПЕРАЦІЯ «NEPTUNE SPEAR»

КРІЗЬ СПОГАДИ МАРКА ОУЕНА

Павлюк А. М.

Операція з ліквідації Усами бен Ладена є однією з найважливіших і успішно реалізованих в історії сучасних Сил Спеціальних Операцій (ССО). Втілення цієї операції мало великий вплив на політичну сферу США і розвиток військової думки. Метою даної роботи є аналіз підготовки і перебігу операції крізь призму спогадів безпосереднього учасника, зроблено акцент на технічних і тактичних деталях. Джерельною базою виступили дві книги спогадів Марка Оуена[2][4], сайт-меморіал, присвячений терактам 9/11[1].

Вистежування лідера Аль-Каїди тривало 10 років, протягом яких Центральне Розвідувальне Управління (ЦРУ) опрацювало велику кількість інформації, більшість з якої виявилася хибною. Бен Ладен підтримував зв'язок з високопоставленими членами Аль-Каїди через кур'єрів, що і стало зачіпкою для його виявлення, адже після втечі з печерного комплексу Тора-Бора в 2001-му році він майже ніяк не контактував з зовнішнім світом. Деякі з них були взяті в полон, що і забезпечило інформацією американську розвідку[5]. Після спостереження за потенційним кур'єром Бен Ладена було виявлено і його можливий сховок, який виявився дійсним. Резиденція терориста №1 розташовувалася в Пакистані, за 160 кілометрів від кордону Афганістану, в чотирьох кілометрах від центру міста Абботтабад, будівля мала три поверхи, була побудована в 2005-му році. Будівля мала високі стіни, обтягнуті колючим дротом, і відсутність засобів зв'язку на самій будівлі, що лише посилювало підозри США стосовно особистості того, хто переховується [2, с.65-66].

Санкціонування операції з ліквідації чи захоплення Бен Ладена на найвищому рівні в Вашингтоні мало декілька причин. Першочергово, це позбавило би Аль-Каїду їхнього очільника. Окрім суто військової користі, це ще був би удар по моральному стану членів терористичного угруповання, адже для них як прибічників ісламу та носіїв східної ментальності особистість Бен Ладена сприймалася ще й як фігура батька. По-друге, це вкладалося в доктрину про боротьбу з тероризмом, яку виголосив Буш після 9/11, ліквідація Бен Ладена дозволила би сказати про справедливу помсту організатору терактів 11-го вересня, які мали великий вплив на Сполучені Штати, паралельно це додало би політичних балів тодішньому президенту Бараку Обамі, якого і було обрано на другий термін. Що цікаво, таку думку і висловив один з оперативників DEVGRU (U.S. Naval Special Warfare Development Group) [2, с.76]

Варто сказати про підрозділ, який займався виконанням цієї операції, що отримав назву «Neptune Spear». Історія його формування пов'язана з провалом операції «Eagle Claw» в 1980-му році, коли постала задача створення підрозділу, який міг би виконувати подібного роду завдання. Спочатку було сформовано лише два загони, але один з них отримав назву Team Six, щоб СРСР не мав точної інформації про кількість підрозділів ССО. В 1987-му році Team Six буде перейменовано на DEVGRU. Сам підрозділ є частиною Сил Спеціальних Операцій ВМС США. Вже в перше десятиліття свого існування «котики» брали участь в безлічі конфліктів і операцій [4, с.10]. DEVGRU – це еліта ССО США і один з найкращих підрозділів в світі, які виконують специфічні завдання, їхня діяльність зазвичай засекречена, але спогади колишніх операторів дають змогу мати уявлення про тренування, технічне обладнання і тактику. Так, мемуари залишив Марк Оуен родом з Аляски, який проходив службу протягом 1998-2012 років, був безпосереднім учасником ліквідації Бен Ладена, також на його рахунок участь у рятувальній операції капітана Філіпса, безліч відряджень в Ірак і Афганістан [2].

Підготовка NAVY SEAL була однією з найскладніших в світі, туди входило десятки різних завдань, такі як: плавання під водою, коли твої руки і ноги зв'язані, підкорення гірських вершин з мінімальною кількістю страхувального спорядження, забіги по узбережжю в повному екіпіруванні, стрибки з парашутами, велика увага приділялася CQB(Close Quarters Battle), остання частина іспитів – це так званий «пекельний тиждень», коли фізичні навантаження лише зростали, а курсантів позбавляли сну [2, с. 8-13][4, с.23-45].

Важливим аспектом було спорядження, яке було доступне в необмеженій кількості і всіх доступних варіаціях, про що нам свідчить сам Марк Оуен: «Я попросив підготувати для себе дві штурмові гвинтівки М4: одну з 14-дюймовим стволом, а іншу – з 10-дюймовим. Крім того, я отримав пістолет-кулемет МР7 і цілу колекцію короткоствольної зброї, включаючи стандартний пістолет Sig Sauer P226, прийнятий на озброєння у флоті, а також Heckler & Koch (Н&К) 416 із глушником, 10-дюймовим стволом і оптичним інфрачервоним прицілом EOTech із трикратним збільшенням.

У мене також був Н&К 416 з 14-дюймовим стволом, яким я користувався для стрільби на більші відстані. Він теж мав глушник і нічний приціл Nightforce 2.5×10.

Додатково я замовив собі ще один Н&К 416 з лазерним прицілом та інфрачервоною підсвіткою – це дозволяло вести точнішу стрільбу вночі...

На деякі операції я брав із собою МР7 з глушником, хоча в нього не така вбивча сила, як у Н&К 416. Пістолет-кулемет більше підходив для захоплення кораблів або операцій у джунглях, де важливі вага, розмір і безшумність зброї. Бувало, що ми стріляли з нього всередині будівлі, а противники в сусідніх кімнатах навіть не прокидалися. У плані тиші з МР7 мало що може зрівнятися.

Звісно, вся ця зброя була не в стандартному виконанні. Кожен з нас вносив у неї певні зміни — переважно у спусковий механізм та форму рукоятки. Зброярі охоче й з ентузіазмом виконували наші спеціальні замовлення. Без сумніву, можна сказати, що за якістю спорядження й озброєння DEVGRU перевершувала всі інші спецпідрозділи»[2, с. 21]

На основі сказаного вище зовсім не дивно, що операція «Neptune Spear» була довірена саме «котикам». До 2011-го року ССОшники вже декілька разів вирушали на захоплення Бен Ладена, але це виявлялося хибною інформацією. Операція була санкціонована президентом США і залучила лише необхідний мінімум людей для її реалізації, щоб зберегти секретність. Під час підготовки до завдання, в конференц-залі, де спецпризначенці отримали всю необхідну інформацію, було побудовано макет резиденції Бен Ладена, десятки знімків з супутників і дронів[2, с. 63].

Хід операції 2-го травня 2011-го року був наступним: 2 гелікоптери UH-60 «Black Hawk» доставили 24-х «морських котиків, спеціаліста по мінно-підривної справі, перекладача з ЦРУ до об'єкту, ще з ними був служебник пес. Гелікоптери спеціально були максимально полегшені щоб перевезти максимальну кількість оперативників, і окрім цього мали змінений корпус, щоб бути непомітними для радарів Пакистану, адже операція проходила в повній секретності. Окрім цього, були два гелікоптери CH-47, з групою швидкого реагування в 15-ти хвилинах від цілі. Операція пішла не за планом під час висадки десанту на об'єкт, бо один з гелікоптерів через технічні несправності зазнав аварії, другий же гелікоптер висадив групу ССОшників за периметром будівлі.

Сам Марк Оуен згадує так: ««Чорний яструб» з усіх сил намагався піднятися в повітря, але з кожною секундою все глибше провалювався. Через відчинені двері з мого боку було видно, як стрімко наближається земля»[4, с.83]. Все ж таки пілотам вдалося втримати керування, щоб гелікоптер завис над землею, і цього часу вистачило, щоб оператори ССО стрибнули на землю. Далі розпочався штурм будівлі, були підірвані ворота, але ті виявилися закладені цеглою, група перемістилася до головних воріт, штурм відбувався з декількох сторін, снайпер на даху забезпечував прикриття. Потрапивши всередину, «котики» почали зачистку кожного поверху. Марк Оуен мав 27 кілограмів спорядження, керамічні плити в бронезилеті, штурмову гвинтівку H&K 416, Прилад нічного бачення[2, с.80].

Згідно схем і описів, що сам Марк Оуен привів в своїх спогадах, ми можемо побачити наступну хронологію подій: одна група спецпризначенців підірвала північні ворота на ділянці резиденції і зайшла там, друга група підірвала південні ворота і потрапила всередину[2, с. 86].

На першому поверсі під час зачистки було вбито двох кур'єрів Бен Ладена, один з них Аль-Кувейті стріляв через двері з АК-47, він був застрелений Марком Оуеном, пересуваючись по коридору вілли за допомогою ПНБ, оператори побачили і другого кур'єра. На сходах між

першим і другим поверхом було вбито сина Бен Ладена Халіда, коли один з оперативників назвав ім'я Халід, і той виглянув, але був швидко застрелений. Марк Оуен характеризує його позицію як дуже небезпечну, адже CQB відбувалася ще і в темряві: «Якби наш товариш не назвав його ім'я, він міг би замкнути нас на сходах. Нам залишалося б тільки наосліп стріляти вгору, із боєм долаючи кожен сходинку. Це був би справжній нічний кошмар. Напевно, не обійшлося б і без жертв з нашого боку. ... Пізніше, оглядаючи його автомат, ми виявили, що він був на бойовому взводі. Халід був готовий боротися, але йому просто не випала така можливість» [2, с. 91].

На третьому поверсі було знайдено і самого Бен Ладена, і так само ліквідовано пострілами в голову і тулуб. Родичі Бен Ладена, які перебували в будинку під час операції, хоч і в стані шоку, але змогли підтвердити, що було вбито саме терориста №1. Тіло лідера Аль-Каїди забрали в Америку для ідентифікації. Оперативник DEVGRU Роберт Оніл свідчив: «За півметра переді мною стояв Осама бен Ладен. Я вистрілив у нього двічі, а потім ще раз. І це якось не одразу усвідомилося; його дружина кинулася на мене, і там була дитина, приблизно дворічна. Я відтягнув її до ліжка й узяв дитину. Я пам'ятаю, як подумав, що маю взяти дитину, бо вона ні в чому не винна. Я не хотів, щоб вона злякалася. Тож я підняв її, посадив до матері. Обернувся — в кімнату вже заходили інші “морські котики”»[1].

Після виконання завдання ССОшники підірвали гелікоптер, щоб не залишати інформації, і були евакуйовані гелікоптером CH-47. В 23:35 по телебаченню виступив президент Обама, який і повідомив про ліквідацію головного терориста і ворога Америки. Він сказав такі слова: «Добрий вечір. Сьогодні я можу повідомити американському народові та всьому світу, що Сполучені Штати провели операцію, в результаті якої був убитий лідер “Аль-Каїди” Осама бен Ладен — терорист, відповідальний за загибель тисяч невинних чоловіків, жінок і дітей»[3].

Отже, вдале проведення операції ще раз підтвердило елітарність підрозділу і можливості ССО в сучасних конфліктах для виконання найрізноманітніших завдань. Ця операція показала, що США не забувають злочини, що були скоєні проти їхньої країни, і готові давати непропорційну відповідь на кожен загрозу. Ліквідація Бен Ладена залишається однією з найвідоміших операцій і до сих пір вивчається.

Література

1. Friedman J. Navy SEAL Rob O'Neill Recounts bin Laden's Death. National September 11 Memorial & Museum. URL: <https://www.911memorial.org/connect/blog/navy-seal-rob-oneill-recounts-bin-ladens-death> (дата звернення: 16.03.2026).

2. Owen M., Maurer K. No Easy Day : the autobiography of a Navy SEAL : the firsthand account of the mission that killed Osama bin Laden. Waterville, ME : Thorndike Press, 2012. 381 p.
3. Osama bin Laden Dead. whitehouse.gov. 2011. 2 May. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/05/02/osama-bin-laden-dead> (дата звернення: 16.03.2026).
4. Owen M., Maurer K. No Hero : the evolution of a Navy SEAL. Penguin Publishing Group, 2017. 304 p.
5. Clarke M. The Killing of Osama: Easy Operation as a result of Hard Intelligence. Royal United Services Institute. 2011. 6 May. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/killing-osama-easy-operation-result-hard-intelligence> (дата звернення: 16.03.2026).

ДИПЛОМАТІЯ СОЛІДАРНОСТІ В БАГАТОСТОРОННІХ ІНСТИТУЦІЯХ: УРОКИ ООН ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Погуляєв О. І.

У сучасному нестабільному міжнародному середовищі багатостороння дипломатія відбувається на тлі глибокої невизначеності та гуманітарних криз. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 року стало не лише трагедією для українського народу, але й серйозним викликом для міжнародного порядку. У цьому контексті в дебатах багатосторонніх інституцій, зокрема в Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), поряд із почуттями страху, горя та обурення активно проявляється інший емоційно-риторичний ресурс – солідарність. Вона слугує стратегічним інструментом для мобілізації колективних дій, виправдання позицій держав та підтримання віри в ефективність міжнародних інституцій навіть за умов кризи.

Емоційний поворот в дослідженнях міжнародних відносин і дипломатії останніми роками значно розширив розуміння ролі емоцій у світовій політиці. Однак більшість робіт традиційно зосереджувалася на негативних емоціях, таких як страх і гнів. Позитивна майбутньо-орієнтована риторика, пов'язана із солідарністю і надією, залишалася відносно недослідженою в контексті багатосторонньої дипломатії. Важливим внеском у заповнення цієї прогалини стала стаття Е. Бланк [1], яка проаналізувала «дипломатію надії» в дебатах ООН щодо війни в Україні, показавши, як держави риторично визначають спільні цілі, шляхи їх

досягнення та агентивність. Цей підхід доповнюється дослідженнями емоційного ландшафту в ООН під час російської агресії в роботі А. Джонса [5], межами емоційної солідарності в європейській політиці в М. Девіда [3] та ролі емоцій провини й бажання «виправити помилки» у західній реакції на вторгнення в Р. Флойда [4]. Історичний вимір стратегічного партнерства України та США розкрито в роботі О. Погуляєва [6], яка підкреслює комплексний характер американської політики щодо зміцнення української державності ще у 1990–1994 рр. Теоретичну основу аналізу формують когнітивна модель надії Ч. Снайдера [7] та ідеї про стале глобальне сподівання в дипломатії К. Костантіну [2].

Метою тез є аналіз дипломатії солідарності як риторичного механізму в багатосторонніх форматах на прикладі дебатів Генеральної Асамблеї ООН (далі – ГА ООН) щодо Резолюції ES-11/1 – першої інституційної реакції на російську агресію. Використовуючи підхід емоційного дискурс-аналізу, ми адаптуємо когнітивну модель Ч. Снайдера (цілі, шляхи, агентивність) для розуміння того, як держави застосовують риторику солідарності для координації дій у кризових умовах.

Теоретичні засади дипломатії солідарності ґрунтуються на визнанні емоцій як стратегічного ресурсу в міжнародних відносинах. На відміну від традиційних раціоналістських моделей риторичної дії, солідарність діє через емоційну логіку, спрямовану на формування спільного бачення майбутнього та мобілізацію акторів. У багатосторонніх інституціях, таких як ООН, де прогрес часто повільний і суперечливий, солідарність виконує процедурну функцію: вона зміцнює інституційну стійкість, підтримує когезію в поляризованому середовищі та генерує імпульс для довгострокової співпраці. Солідарність не є пасивним оптимізмом, а активним наративом, який визначає спільні цілі, пропонує шляхи їх досягнення та стверджує здатність акторів до реальних дій [7, с. 10–12].

Емпіричний аналіз дебатів 11-ї надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН демонструє чітку емоційну структуру виступів держав. Більшість промов розпочиналася з опису гуманітарної катастрофи та засудження агресора (Австрія згадувала «жах немовлят, народжених у бомбосховищах», ЄС – «найтемніші години нашого континенту з часів Другої світової війни») [1, с. 116]. Далі відбувався перехід до риторики солідарності, що переорієнтовувала дискурс на конструктивні перспективи. Держави артикулювали різноманітні цілі: від відновлення територіальної цілісності України та миру до ширших прагнень – відновлення авторитету багатосторонності та реформи ООН, серед яких були Мексика і Нідерланди [2, с. 5].

Особливе місце в риториці солідарності посідає позиція Сполучених Штатів Америки. Як один із ключових співініціаторів скликання надзвичайної сесії, США активно

стверджували колективну агентивність і лідерство Заходу в захисті міжнародного права. Американські представники підкреслювали, що агресія Росії є атакою не лише на Україну, але й на фундаментальні принципи Статуту ООН та міжнародного порядку. Риторика Вашингтона поєднувала чіткі цілі (повне виведення російських військ, відновлення суверенітету та територіальної цілісності України) з конкретними шляхами (підтримка санкцій, військова та гуманітарна допомога, міжнародні розслідування воєнних злочинів) та сильним акцентом на агентивність: «ми стоїмо разом з Україною і будемо продовжувати підтримувати її стільки, скільки буде потрібно» [1, с. 117]. Такий підхід перетворював дебати на демонстрацію трансатлантичної єдності та проекцію глобального лідерства. Уже в процесі становлення української державності 1990–1994 рр. американська політика мала комплексний характер: вона спрямовувалася не лише на ядерне роззброєння, а й на зміцнення суверенітету України, її інтеграцію в міжнародну систему та протидію російському імперському потенціалу, що підтверджується значною фінансовою допомогою та низкою двосторонніх угод [6, с. 45].

Протилежний підхід демонструвала позиція Китаю. Утримавшись від голосування за Резолюцію ES-11/1, китайські представники уникали прямого засудження агресії та акцентували на необхідності врахування «безпекових інтересів усіх сторін», політичного врегулювання та діалогу. Така риторика містила елементи «солідарності» з ідеєю мирного вирішення, але без чіткої підтримки територіальної цілісності України чи колективних санкцій. Натомість Китай пропонував власні амбігні шляхи (переговори без попередніх умов), що відображало стратегію балансування між Росією та Заходом і обмежувало мобілізаційний потенціал солідарності в рамках ООН [1, с. 120].

Шляхи досягнення цих цілей варіювалися залежно від геополітичної позиції: від конкретних пропозицій щодо санкцій, гуманітарних коридорів та міжнародних розслідувань (наприклад, пропонованих Італією та Польщею) до закликів до переговорів та врахування «безпекових інтересів усіх сторін» (наприклад, пропонованих Китаєм та Болівією) [3, с. 671]. Найважливішим елементом була агентивність – ствердження здатності діяти. Держави підкреслювали власну та колективну суб'єктність («Це тепер залежить від нас, у ГА ООН, де всі мають рівні права голосу» – Грузія), хвалили інституції та обіцяли тривалу підтримку. Таким чином, солідарність функціонувала як риторичний ритуал, що перетворював кризу на платформу для демонстрації єдності та лідерства [5].

Водночас дипломатія солідарності має суттєві обмеження. Не всі держави висловлювали її однаково: Росія взагалі уникала мови миру чи спільного майбутнього, акцентуючи на так званій міфічній «історичній несправедливості». Деякі країни, такі як Південна Африка та Руанда, демонстрували амбівалентність або розчарування, вказуючи на

брак врахування «корінних причин» конфлікту та ризик поглиблення розколу. Ці розбіжності свідчать, що ефективність солідарності залежить від її кредитоспроможності, політичної узгодженості та реалізму. Надмірна риторика солідарності без конкретних дій може маскувати бездіяльність і провокувати подальше розчарування [4, с. 1155].

Висновки. Дипломатія солідарності в ООН під час російсько-української війни продемонструвала свою мобілізуючу силу, дозволивши підтримати міжнародний порядок попри параліч Ради Безпеки. Водночас вона виявила структурні обмеження багатосторонніх механізмів. Для України та міжнародної спільноти ключовими уроками є необхідність поєднання емоційної риторики солідарності з конкретними механізмами реалізації, а також активне використання альтернативних форматів (мінілатеральних, двосторонніх) для доповнення ООН. Перспективним напрямом подальших досліджень є порівняльний аналіз еволюції риторики солідарності в часі та її впливу на глобальну громадськість.

Література

1. Blanc E. The Diplomacy of Hope in Multilateral Settings: Lessons from UN Debates on the War in Ukraine // *The Hague Journal of Diplomacy*. 2026. Vol. 21. № 1. P. 114–125.
2. Constantinou C. M., Der Derian J. (eds.). *Sustaining Global Hope: Sovereignty, Power and the Transformation of Diplomacy*. London : Palgrave Macmillan, 2010. P. 1–22.
3. David M. Russia's war on Ukraine: unbottled emotions and the limits of EU solidarity // *Journal of European Integration*. 2024. P. 661–684. DOI: 10.1080/07036337.2024.2363613.
4. Floyd R. Making amends: emotions and the western response to Russia's invasion of Ukraine // *International Affairs*. 2024. Vol. 100. № 3. P. 1149–1168. DOI: 10.1093/ia/iae066.
5. Jones A. «Waging word wars»: The «emotionscape» of the United Nations Security Council and the Russian war in Ukraine // *Political Geography*. 2024. Vol. 108. DOI: 10.1016/j.polgeo.2023.103032.
6. Pohuliaiev O. The Priority of U.S. Interests in the Establishment of Ukrainian Statehood (1990–1994) // *Society and Security*. 2025. № 5(11). P. 39–49. DOI: 10.26642/sas-2025-5(11)-39-49.
7. Snyder C. R. *The Psychology of Hope: You Can Get There from Here*. New York : Simon and Schuster, 1994. 428 p.

**ПОХОВАННЯ ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ З КАМ'ЯНОЮ СТЕЛОЮ
З КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА КРАСНОГОРІВКА (ДОНЕЦЬКИЙ КРЯЖ) ¹**

Забавін В. О.

Існування та активні польові роботи Маріупольської археологічної експедиції під керівництвом В. К. Кульбаки (1954–2009) припали на середину 1980-х – початок 1990-х рр. Протягом всього часу свого існування експедиція досліджувала переважно такі специфічні пам'ятки археології як курганні могильники. Роботи були зосереджені переважно на теренах Північно-Східного Приазов'я та Донецького кряжа. Досліджена у польовий сезон 1990 р. курганна група з чотирьох насипів біля с. Красногорівка розташована у межіріччі Кривого і Казенного Торців, басейн середньої течії Сіверського Дінця [3]. Матеріали курганного некрополя Красногорівка, які збагачують джерельний фонд з вивчення стародавнього населення доби бронзи донецьких степів, досі не знайшли відбиток у розгорнутій публікації.

Всього в чотирьох курганах було досліджено 12 поховань бронзового віку. Попередній аналіз обрядово-інвентарного комплексу всіх поховань могильника дозволив встановити їх культурно-хронологічну приналежність. Повністю досліджена курганна група надала перспективу наукового відтворення динаміки створення некрополя та можливість простежити певні закономірності курганного будівництва. Початок формування некрополя було покладено за доби середньої бронзи зведенням кургану племенами інгульської катакомбної культури. Згодом було зведено курган над похованням Дніпро-Донської бабинської культури. Надалі насипи могильника активно використовуються племенами бережнівсько-маївської зрубної культури.

На окрему увагу заслуговує один з доволі рідкісних елементів матеріального комплексу зрубної культури – кам'яна стела, простежена в основному похованні 3 кургану 1 красногорівського могильника. В контексті поховального обряду стела виступає конструктивним елементом могильної споруди – перекриттям могильної ями. У давнину плита розкололася на дві частини поперек та провалилася всередину ями.

¹ Робота виконана за підтримки грантових проєктів VEGA 2/0017/24 та VEGA 2/0061/26 Інституту археології Словацької академії наук.

Поховання було виявлено на відстані 1,5 м від центру, під кутом 320°, на рівні 1,85 м від R (рис. 1). Могильна яма в материковому суглинку, прямокутної форми із заокругленими кутами розмірами 1,35×0,9 м, орієнтована за лінією південний захід – північний схід. На рівні 0,9 м від R яма була перекрита кам'яною стелою. Крім стели яму перекривали й інші камені розмірами 0,3×0,4 м. Разом зі стелою, що розкололася навпіл, камені провалилися всередину ями.

На дні ями лежав скорчено на лівому боці скелет дорослої людини, головою на північний схід. Ноги зігнуті в колінах під гострим кутом, у тазостегнових суглобах – під прямим. Зігнуті в ліктях руки розташовувалися кистями перед обличчям. Череп виявлено в кротовині, нижче рівня дна ями на 0,25 м. Керамічна посудина знаходилися перед черепом (була розчавлена кам'яним перекриттям, що провалилося всередину ями). У ділянці дна біля передпліччя, на крилах таза та гомілкових кістках простежено тлін коричнево-бузкового кольору. На дні могили зафіксовано залишки рослинної підстилки, що збереглася у вигляді білого тліну. Перед кістяком, біля південно-східної стінки ями знаходилися кістки вівці (дві ноги, лопатки та крижі). Біля колін небіжчика простежено речовину жовтого кольору. У заповненні поховання знайдено крем'яний відщеп.

1. Посудина – половина великого ліпного керамічного горщика з широким гирлом і гострим ребром (стілки з вінцями та дном). Вінця відігнуті назовні, плічка стрункі, ребро чітко виділяється, дно пряме і вузьке. Між вінцями та ребром горщик орнаментовано гусеничним штампом. По всьому колу посудини композицію орнаменту складають трикутники вершиною догори, заштриховані косими паралельними лініями, виконаними тим самим штампом. Зверху і знизу трикутники укладені між подвійними паралельними рядами, видруктованими тим самим штампом. Місцями орнамент сильно стертий. Горщик добре обпалений, зовнішня поверхня шорстка, помаранчевого кольору з чорними плямами нагару. Внутрішня поверхня сіро-рожевого кольору, вкрита розчосами. Керамічна маса пухка, з великою домішкою піску. Розміри: висота 16,0 см; діаметр гирла 22,5 см; діаметр боків 25,5 см; діаметр дна 9,8 см. Об'єм 4,2 л.

2. Кременевий відщеп світло-сірого кольору трапецієподібної форми, без ретуші, але з гострими краями.

3. Кам'яна стела виготовлена із сіро-жовтого пісковика, являє собою кам'яну плиту видовжених пропорцій, підпрямокутної форми, розмірами 2,3×0,9×0,25 м. Плита із заокругленим верхом і низом, верхній край трохи ширший за нижній. Простежено штучне формування стели – лицьовий бік обтесаний і оброблений дрібними сколами, що надало загальному обрисови виробу доволі помітний антропоморфізм. У давнину плита розкололася на дві частини поперек та провалилася всередину ями.

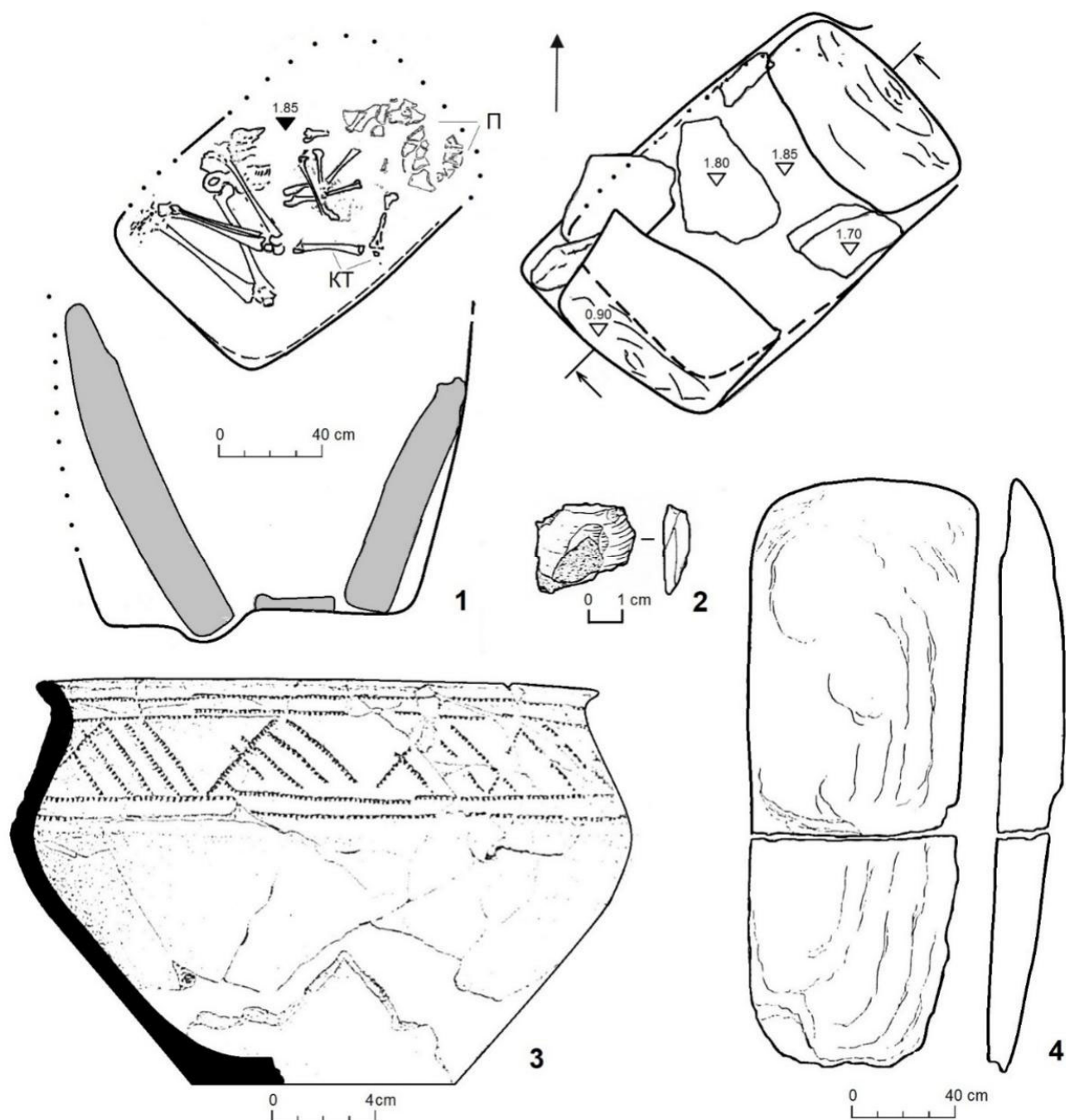

Рис. 1. Красногорівка, поховання 3 кургану 1: 1 – план та розріз поховання; 2 – кременевий відщеп; 3 – посудина; 4 – кам'яна стела.

В ареалі розповсюдження бережнівсько-маївської зрубної культури стели трапляються досить нерівномірно. Ці кам'яні витвори тяжіють до західних регіонів розповсюдження культури, здебільшого багатих природними покладами каменю – Нижня Наддніпрянщина, Крим, Приазовська височина, Донецький кряж [6, с. 125]. Попри наявність публікацій, зокрема узагальнюючих, далеко не всі здобуті матеріали було своєчасно введено до наукового обігу. Завдяки публікації серії знахідок зі сходу України, звідки відбувається основний масив подібних виробів, наразі відомо щонайменше дванадцять кам'яних стел, що походять з курганних могильників зрубної культури Луганщини та Донеччини [4]. Картографування цих

знахідок наглядно демонструє тяжіння до природних виходів каменю – Приазовської височини та Донецького кряжа (рис. 2).

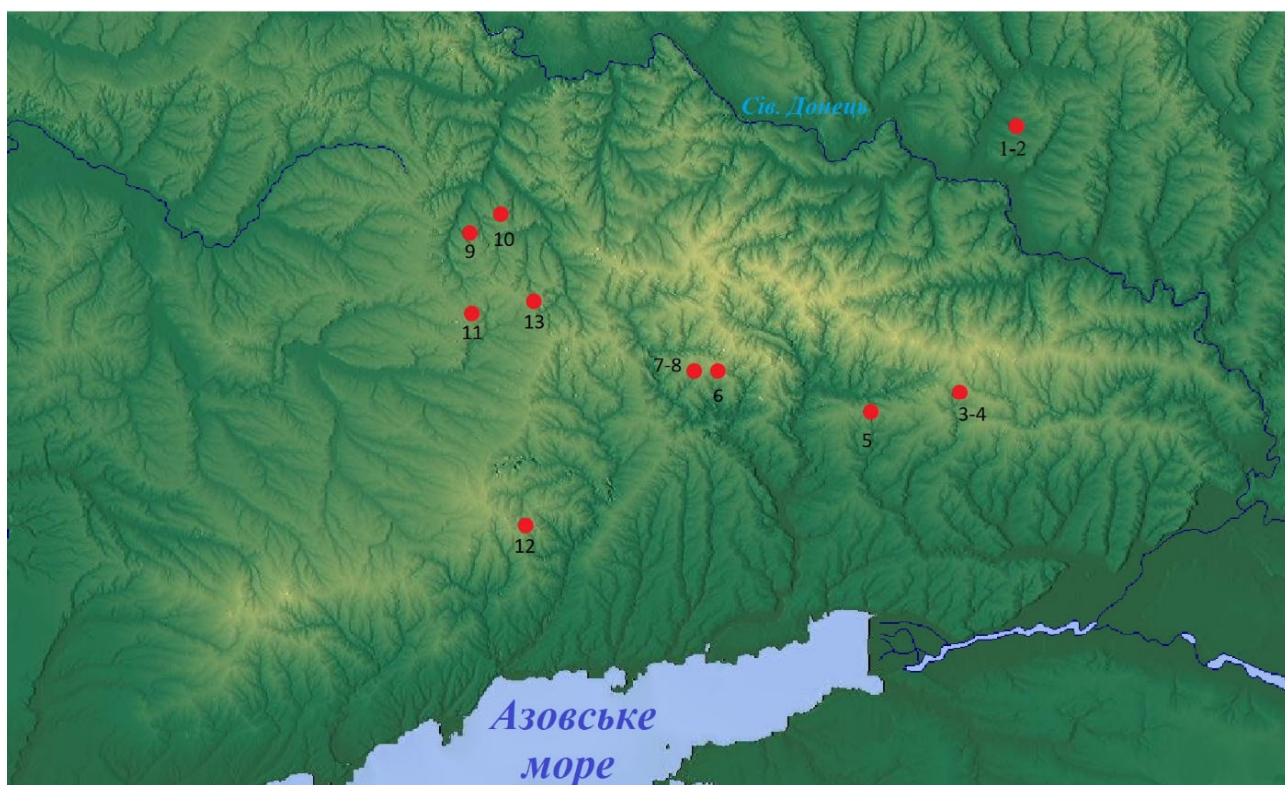

Рис. 2. Кам'яні стели зрубної культури зі сходу України: 1-2 – Плотина 3/4; 3 – Бірюкове 3/2; 4 – Бірюкове 4/1; 5 – Бобрікове 1/1; 6 – Тернове 1/1; 7 – Шахтарськ 8/1,4; 8 – Шахтарськ 10/1; 9 – Попов Яр-2 3/7; 10 – Русин Яр 1/1; 11 – Птиче 1/5; 12 – Балашівка 1/7 (укладено за: Литвиненко 2025); 13 – Красногорівка 1/3.

Низкою відхилень від моделі рядового поховання виокремлюється комплекс з кам'яною стелою Красногорівка 1/3. У пошуках критеріїв виділення неординарних поховань зрубної культурної області авторами пропонуються різноманітні підходи та увага звертається на низку ознак. У тому числі серед ознак, зафіксованих в похованні 1/3, дослідники вказують на наявність: курганного насипу або досипки; кам'яного перекриття могили; органічної підстилки; надлишкового інвентарю; «парадної» багато орнаментованої керамічної посудини; м'ясної їжі, у тому числі крижової кістки [9, с. 7-10].

Окремо слід відзначити присутність залишків напутньої їжі у складі поховального приданого – крижової кістки (крижові хребці) тварини. Факт наявності м'ясної їжі в похованні вважається не тільки виразним показником соціальної неординарності похованого та знаком підвищеного рангу, але й концентрує увагу на певній градації частин тваринного м'яса. Зокрема, найбільш почесною частиною була задня. Поховання західної області зрубної культури, в яких були знайдені крижові кістки, обов'язково демонструють інші ознаки відхилення від моделі рядового поховання [9, с. 49-50, табл. 13]. Сам факт наявності крижової

кістки тварини в похованні вважається неординарним явищем [1, с. 77]. На підтвердження цього твердження можна зазначити, що напутня їжа у вигляді крижової кістки тварини була зустрінуто в Північному Приазов'ї тільки в шістьох похованнях зрубної культури – приблизно в одному випадку на 250 поховань [10, fig. 46]. На думку дослідників, причини присутності кременю в похованнях можуть лежати поза економічною сферою. На зв'язок кременю з ритуальною діяльністю неодноразово вказували багато авторів. Присутність крем'яних відщепів, осколків, зрідка знарядь зазначається у жертovníках, святилищах та інших культових комплексах зрубної культури. Ці факти дозволили розглядати вироби з кременю в зрубних похованнях як предмети для ритуальної діяльності, що маркують відношення похованої особи до служителів культу [9, с. 56].

При соціологічній інтерпретації поховань зрубної культури В. В. Циміданов звернув увагу на такий об'єктивний показник соціальної позиції померлого, як кількість трудових витрат при здійсненні поховання. Серед різноманітних відхилень від моделі рядового поховання дослідник виділяє у тому числі такі показники, як зведення курганного насипу або досипки, глибока яма, наявність надлишкового інвентарю, залишки напутньої їжі, сліди ритуальних дій поза замкнутим простором могили тощо. Всі ці ознаки, на думку автора, фіксують рангові, а не статусні відмінності [9, с. 29, 35, 41-69]. Аналіз узагальненої інформації Р. О. Литвиненком також дозволив засвідчити, що в більшості комплексів зрубної культури, з якими пов'язані кам'яні стели, були поховані дорослі люди. Ці рештки за антропологічними визначеннями і статеводіагностичними ознаками належать чоловікам. Переважна частка цих захоронень характеризувалась ознаками підвищеного і високого соціального рангу [4]. Наявність самої кам'яної стели в матеріальному комплексі зрубної культури є також одним з виразних критеріїв для виділення соціально значущих поховань. Дослідники неодноразово звертали увагу на стійкий зв'язок стел з неординарними похованнями дорослих чоловіків високого соціального рангу, частина з яких має різні статусні ознаки – служителів культу, носіїв виробничої функції тощо [2, с. 25; 4, с. 316; 5; 7, с. 63–64; 8, с. 35; 9, с. 44].

Таким чином, поховання Красногорівка 1/3, що містить кам'яну стелу, відрізняється серед інших комплексів бережнівсько-маївської зрубної культури дослідженого могильника низкою відхилень від моделі рядового поховання. Поховання характеризується ознаками, що маркують осіб з підвищеним рангом – наявність курганного насипу та кам'яної конструкції над похованням, надлишковий інвентар у вигляді багато орнаментованої керамічної посудини та виробу з кременю, залишки напутньої м'ясної їжі (престижної частини туши), залишки

органічної підстилки двох типів. Можна припустити, що небіжчик при житті відігравав якщо не вагому, то принаймні не рядову роль у суспільстві.

Література

1. Андросов, А. В. Курган эпохи бронзы у с. Новый Мир. *Проблемы археологии Поднепровья*. Днепропетровск, 1986, с. 67-78.
2. Ковалева, И. Ф., Андросов, А. В., Шалобудов, В. Н., Шахров, Г. И. Исследование курганной группы «Долгой Могилой» у с. Терны в Приорелье. *Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья*. Днепропетровск, 1987, с. 5-27.
3. Кульбака, В. К., Гнатко, И. И. 1990. *Отчет об исследованиях курганов у с. Коминтерново Новоазовского р-на, с. Октябрьское Добропольского р-на, с. Красногоровка и с. Сокол Ясиноватского р-на и г. Мариуполь Донецкой обл. в 1990 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1990/147.
4. Литвиненко, Р. О. Кам'яні стели зрубної культури зі сходу України. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника*, 6. Кам'янець-Подільський, 2025, с. 314-318.
5. Отрощенко, В. В. «Жреческие» комплексы в системе погребений срубной общности. *Археологічні та історичні дослідження Херсонщини*. Херсон, 1993, с. 17-31.
6. Отрощенко, В. В. Антропоморфні образи в мистецтві та знаковій системі населення зрубної спільноти. *Искусство и религия древних обществ*. Луганск, 2007, с. 125-130.
7. Полидович, Ю. Б., Усачук, А. Н. Каменные плиты с изображениями эпохи поздней бронзы из курганных комплексов Восточной Украины. *Archaeoastronomy and Ancient Technologies*, 1 (1), 2013, с. 53-67.
8. Пустовалов, С. Ж. Срубная общность – катакомбная общность: инновации и преемственность в выражении социального статуса погребенного. *Проблемы культур начального этапа поздней бронзы Волго-Уралья*. Саратов, 1991, с. 34-36.
9. Цимидапов, В. В. *Социальная структура срубного общества*. Донецк, 2004.
10. Zabavin, V. 2025. Zrubna Culture of the North Azov Region. Based on the Materials of the Burial Sites. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia*, XXXVIII. Kyiv – Nitra – Bratislava: VEDA.

ДЖЕРЕЛА КУЛЬТУРНОГО КОЛА БАБИНЕ У ВИМІРІ СУЧАСНОГО ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОДІЛУ

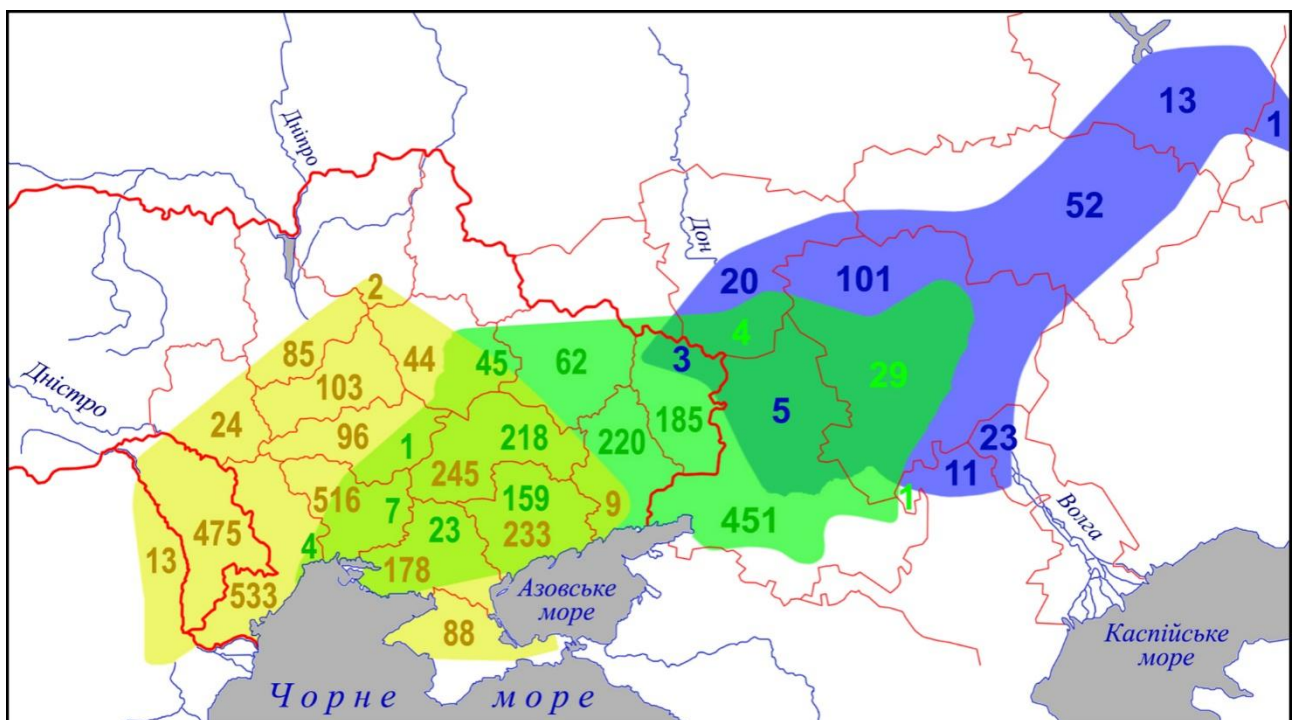
Литвиненко Р. О.

Культурне коло Бабине (ККБ) є одним з найбільших археологічних утворень бронзового віку Східної Європи і Європи загалом, яке охоплює переважно терени Степу–Лісостепу (місцями й південне Полісся) від Волги на сході до Пруту й Карпат на заході. Хронологічно ККБ відповідає перехідному періоду від середньої до пізньої бронзи (за іншою оцінкою – фінальному періодові середньої бронзи), вкладаючись в діапазон каліброваних радіовуглецевих дат 2200-1800 BC. До складу ККБ входять три бабинські культури – волго-донська (ВДБК), дніпро-донська (ДДБК), дніпро-прутська (ДПБК) з трьома локальними варіантами і декілька периферійних груп пам'яток – поліська, галицько-волинська, євпаторійська. Джерельна база представлена переважно курганными, зрідка ґрунтовими, могильниками (загалом понад 4000 поховань), поселеннями (до 600) і одиничними скарбами металевих предметів. Основну інформацію щодо джерельної бази можна знайти в двох докторських дисертаціях [1; 2] і серії публікацій. Втім, навіть в узагальнюючих працях дані щодо джерел не є вичерпними, зокрема в частині їх розподілу за регіонами і сучасними адміністративними та політико-адміністративними одиницями. А ці відомості можуть бути важливими й показовими для оцінки поширеності пам'яток ККБ або її окремих підрозділів у межах культурних ареалів, виявлення зон концентрацій та периферії, ступеню археологічної дослідженості пам'яток в різних частинах ареалу, представленості різних бабинських культур в окремих адміністративних регіонах і країнах тощо. Варто наголосити, що здійснити подібний статистико-просторовий аналіз, попри позірну легкість, є не лише важко, а взагалі неможливо за відсутності у науковця повної бази даних по всій культурній області та окремих бабинських культурах зокрема. На сьогодні найбільш повний реєстр бабинських могильників сформовано на основі електронних баз даних Р. Литвиненка і Р. Мимохода. Володіючи найбільш повною базою даних по ККБ², автор вважає за можливе представити її аналіз крізь призму сучасного політико-адміністративного поділу Чорноморсько-Каспійської зони Східної Європи.

Наразі корпус джерел по могильниках ККБ нараховує щонайменше 4316 поховань, які походять з 1635 пунктів. Відзначимо, що цей реєстр не є вичерпним, адже до нього не

² Автор вдячний д. і. н. Р. О. Мимоходу за люб'язно надану для роботи електронну базу даних по могильниках ВДБК, яку ми використовуємо винятково для статистичних процедур.

включено певну кількість відомих, але поки недоступних нам, матеріалів з різних регіонів, а також кількадесят неопрацьованих комплексів від Донщини до Попруття з нашого особистого архіву. Також до статистики не включено близько десятка північно-периферійних комплексів посткатакомбного часу (Чернігівщина, Білгородщина, Вороніжчина), культурно-таксономічний статус яких залишається нам незрозумілим (див., наприклад: [3, с. 37]). Таким чином, наведений показник об'єктивно може бути збільшеним принаймні на півсотню, максимум сотню, і наблизитись до 4400 поховань. Втім, у даній публікації автор оперуватиме першою з наведених цифр. Статистику, що наводитиметься далі, для легкості сприйняття зведено до табл. 1 і картографічно візуалізовано на рис. 1.

Умовні позначки: 475 - ареал ДПБК 220 - ареал ДДБК 52 - ареал ВДБК

Рис. 1. Статистика поховань культурного кола Бабіне крізь сучасний політико-адміністративний вимір

Нещодавно виділена ВДБК при сумірному з двома іншими бабинськими культурами ареалі характеризується найменшою джерельною базою, що нараховує 229 поховань. Пам'ятки ВДБК відомі в 10 областях (9 російських і 1 українська). З них лише Волгоградська обл. повністю охоплена ареалом ВДБК, тоді як решта областей – лише частково (рис. 1). І саме Волгоградська обл. концентрує найбільшу кількість поховань ВДБК – ледве не половину досліджених (табл. 1). Загалом же конфігурація ареалу і особливо статистика повністю відповідають назві цієї бабинської культури.

Регіони	Румунія	Молдова	Україна															росія								РАЗОМ за культурами / культурними групами
			Вінницька	Чернігівська	Київська	АР Крим	Черкаська	Кіровоградська	Одеська	Миколаївська	Херсонська	Запорізька	Дніпровська	Полтавська	Донецька	Харківська	Луганська	Ростовська	Волгоградська	Воронежська	Р Калмикія	Астраханська	Саратовська	Самарська	Оренбурзька	
ВДБК																3	5	101	20	11	23	52	13	1	229	
ДДБК								1	4	7	23	159	218	45	220	62	185	451	29	4	1				1409	
ДПБК	13	475	24	2	85	88	103	96	533	516	178	233	245	44	9										2644	
Євпатор. гр.						25				1	2	6													34	
РАЗОМ за регіонами	13	475	24	2	85	113	103	97	537	524	203	398	463	89	229	62	188	456	130	24	12	23	52	13	1	4316
Країни	13	475	3117															711								

Табл. 1. Розподіл поховальних пам'яток культурного кола Бабіне за політико-адміністративними одиницями
(одиниці виміру – поховання)

Кількість пам'яток ДДБК вшестеро більше попередньої культури – 1409 поховань. Максимальний ареал ДДБК, в межах якого вона ніколи не існувала одночасно, втім, як і решта бабинських культур [4-7], різною мірою накладається на 14 областей (10 українських і 4 російських). Повністю входять до ареалу ДДБК лише 5 українських областей – Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька і, можливо, Харківська, з найбільшою концентрацією у чотирьох перших – в середньому близько двох сотень комплексів. Однак найбільша кількість досліджених пам'яток ДДБК припадає на Ростовську обл. рф – 451 поховання, що вдвічі більше за будь-яку українську область. Втім, і за площею Ростовська обл. (101 тис. км²) у 3-4 рази більша за названі українські, хоча поширення в ній розкопаних курганів (зокрема з бабинськими похованнями) є нерівномірним: вони виразно концентруються у смузі вздовж течії Дону, тоді як північ і південь області досліджені слабо.

За чисельністю пам'яток «рекордсменкою» є ДПБК, кількість поховань якої сягає 2644, що ледве не вдвічі більше за показник ДДБК і чи не в 13 разів більше за ВДБК. Ареал ДПБК різною мірою поширюється на 13 адміністративних одиниць України (12 областей – Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська, Кіровоградська, Полтавська, Чернігівська, Київська, Черкаська, Вінницька, а також АР Крим), майже всю Молдову, схід румунської Молдови і північний схід румунської Мунтенії. Половина зі вказаних українських регіонів (7) повністю входить до ареалу ДПБК, решта – частково (рис. 1). Найбільш насиченими похованнями ДПБК є Миколаївщина (516), Одещина (533) і Молдова (475). Приблизно вдвічі менше їх досліджено на Запоріжжі (233) та Дніпропетровщині (245). Решта регіонів різною мірою поступається відповідними показниками (табл. 1).

Кількісно невелика Євпаторійська культурна група півдня України [8] нараховує 36 поховань, більшість яких досліджена в Криму (25) і меншість (9), що складає Громівську підгрупу [9] – у Таврії та Нижній Наддніпрянщині (табл. 1).

Таким чином, нагромаджена на сьогодні джерельна база засвідчує присутність пам'яток ККБ в межах 4 держав. При цьому більша частина культурної області Бабіне припадає на простір України, де зосереджено й 72% всіх досліджених поховальних пам'яток. Україна також є єдиною країною, на теренах якої присутні пам'ятки всіх трьох бабинських культур (ВДБК, ДДБК, ДПБК), культурних груп (євпаторійська, кам'янська) і периферійних утворень.

Література

1. Литвиненко Р. О. Культурне коло Бабіне (за матеріалами поховальних пам'яток): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.04 / Ін-т археології НАНУ. К., 2009. 798 с.

2. Мимоход Р. А. Культуры и культурогенез на востоке посткатакомбного мира: дис. ... д-ра ист. наук: 5.6.3 / Ин-т археологии РАН. М., 2022. 1106 с.
3. Литвиненко Р. О. Пізній етап дніпро-донської бабинської культури. *Донецький археологічний збірник*. № 20. Вінниця: Дон НУ, 2016. С. 7-43.
4. Литвиненко Р. А. Территориально-хронологическое соотношение культур многоваликовой керамики и доно-волжской абашевской. *Конвергенция и дивергенция в развитии культур эпохи энеолита – бронзы Средней и Восточной Европы*: Материалы конференции (Саратов, 21-25 августа 1995 г.). СПб., 1995. С. 80-83.
5. Литвиненко Р. О. Бабинсько-криволуцьке порубіжжя. *Донецький археологічний збірник*. № 16. Донецьк: Дон НУ, 2012. С. 47-76.
6. Литвиненко Р. А. Картографический метод в изучении хронологии днепро-донской бабинской культуры. *Прочнее меди*. Сборник статей к 80-летию В. А. Дергачева. Кишинэу: Stratum Plus, 2023. С. 505-518.
7. Литвиненко Р. Територіально-хронологічна динаміка дніпро-прутської бабинської культури. *Археологічні студії: здобутки та перспективи 2024*. Програма конференції НАУКМА (Київ, 7 лютого 2024 р.). С. 5-6.
8. Тощев Г. Н. Погребения КМК с вытянутыми костяками в Крыму. *Древности степного Причерноморья и Крыма*. Т. IV. Запорожье, 1993. С. 157-161.
9. Литвиненко Р. О. Інгульська посткатакомбна спадщина Криму і Нижньої Наддніпрянщини. *Археологический альманах*. № 25. Донецк, 2011. С. 28-45.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЯ БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ АРХЕОЛОГІЧНИМ МЕТОДОМ

Нікольченко Ю.М.

У доповіді аналізуються результати археологічного дослідження поля Берестецької битви 1651 р. під керівництвом доктора історичних наук І. К. Свешнікова.

Необхідність вивчення археологічними методами пам'яток доби Пізнього Середньовіччя в Україні була теоретично обґрунтована у 70-х рр. минулого століття. До об'єктів археологічного вивчення належать місця подій Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., а також розташування січей і паланок, зимівників, козацьких цвинтарів і поховань.

Фактично початок цій роботі в Україні був покладений у 1970 р. фундаментальними розкопками місця Берестецької битви 1651 р. поблизу сіл Пляшева і Острів на Рівненщині археологічною експедицією Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі: РОКМ). Ініціаторами дослідження виступили відомий український археолог, історик і музеєзнавець, доктор історичних наук Ігор Кирилович Свешніков (1915–1995) та директор музею Василь Якович Сидоренко (1914–1994). З 1970 по 1994 рр. експедицію очолював І.К. Свешніков [2].

У 1996 і 1998 рр. пошуки козацьких переправ у заплаві Пляшівки були проведені експедицією Державного (з 2008 р. – Національного) історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» під керівництвом С.В. Ревуцького. З 2003 р. з ініціативи дирекції заповідника було відновлено дослідження поля битви експедицією Рівненської філії Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України під керівництвом доктора історичних наук, професора Б.А. Прищепи (1957–2025).

У 1970 р. І. К. Свешніков розпочав роботу експедиції із поглибленої розвідки усієї території, на якій відбувалися події червня-липня 1651 р. Польові розвідки поєднувались із вивченням опублікованих і архівних джерел, народних переказів і легенд. Розвідувальні роботи проходили паралельно із стаціонарними розкопками пам'ятки. Писемні джерела, спогади учасників подій, дослідження істориків доповнювались знахідками експедиції. Зіставлення, проведені І.К. Свешніковим та його послідовниками, картографування знахідок дозволили з'ясувати багато проблемних питань, пов'язаних з трактуванням епізодів битви, тактичних ходів головнокомандуючих тощо.

Під час розкопок місця козацької переправи у 1971–1994 р. було досліджено понад 2,5 га. суцільної площі, на якій виявлено 91 людський та 56 кінських кістяків, знайдено понад 5 тисяч оригінальних козацьких і селянських речей, конкретно датованих днем загибелі козацько-селянського табору – 10 липня 1651 р. Були встановлені шляхи відступу козацько-селянських військ з оточеного табору. Антропологічний матеріал, здобутий на переправі, слугував основою для науково обґрунтованих скульптурних реконструкцій портретів окремих учасників битви.

Результати розкопок дозволили взяти під сумнів твердження польських вчених щодо нищівної поразки козацько-селянської армії під Берестечком. Виявлення на дослідженій площі, що дорівнює більше, ніж половині основної козацької переправи, останків всього 91 загиблого переконливо свідчить про те, що втрати козацьких військ не були катастрофічними. На думку І. К. Свешнікова, основні українські сили вийшли з оточеного табору, втративши від 4-х до 8-и тисяч вояків.

Завдяки археологічному матеріалу, співставленому з письмовими джерелами і планом битви XVII ст., І. К. Свешнікову вдалося відтворити порядок розміщення козацьких військ на місці битви і тактику, застосовану Богданом Хмельницьким під Берестечком. Опинившись зі своєю армією на рівнині без ярів та значних підвищень, гетьман обрав тактику бою в укріплених таборах. У центрі козацько-селянських військ був побудований основний великий табір, захищений з лівого боку меншим табором, а з правого боку – проти лівого крила королівської армії – ще двома таборами. Центральний і лівий табори Богдан Хмельницький закрив лінією висунутих на передній край козацьких полків і артилерією, а за таборами залишив у резерві частину війська. Лівий фланг козацьких військ забезпечувала татарська кіннота, а на правий гетьман вивів свою кавалерію.

Слід підкреслити, що така дислокація і тактика дали позитивні результати: шляхетським військам не вдалося перемогти козаків і якби не втеча татар, яка оголила лівий фланг козацьких військ, битва під Берестечком закінчилась би перемогою української армії. Після втечі татар і захоплення ними у полон Богдана Хмельницького козаки перейшли у повному бойовому порядку до лівого берега Пляшівки, де побудували новий укріплений табір і три переправи через річку і болото. Протягом десяти днів шляхта не мала змоги здобути цей табір, і лише трагічна випадковість призвела до поразки козацько-селянського війська.

У процесі археологічного дослідження переправи були отримані унікальні відомості щодо озброєння козаків і селян. Вони дозволяють стверджувати, що в середині XVII ст. усі козаки були озброєні шаблями різних типів, поширених в Європі: польсько-угорського, польського гусарського. З іншої холодної зброї у козаків під Берестечком були келепи, з металюї – лук і стріли та списи. Різноманітною була і ручна вогнепальна зброя. Вона представлена у матеріалах розкопок мушкетами, аркебузами, карабінами та бандолетами польської, голландської, французької та московської роботи. Селяни були переважно озброєні бойовими косами і сокирами.

Окремий комплекс з розкопок склав досі ретельно не описаний у джерелах та спеціальній літературі матеріал, що ілюструє наявність у козаків обладнання, необхідного для ефективного використання вогнепальної зброї. На козацькій переправі знайдено свинцеві кулі, їх заготівки, зливки свинцю, кулелійки для відливання куль різного калібру, а також порохівниці, натруски, ладівниці. Слід зазначити, що у знайдених порохівницях, натрусках та ладівницях були виявлені рештки гранульованого пороху досить високої якості.

Вагому частку знахідок біля козацької переправи становили вироби зі шкіри та дерева: чоботи, пояси, сумки, піхви для шабел і ножів, кисети, сідла, вуздечки, чепаки, попруги, зброя і побутові речі з дерев'яними деталями. Збережені у торфі завдяки його консервуючим властивостям на місці козацько-селянської переправи через Пляшівку і болото, ці речі у

майбутньому були приречені на загибель, опинившись на поверхні, незважаючи на їхнє зберігання у запаяних пластикових пакетах. А у польові сезони 1970–1971 рр. серед великої кількості знайдених речей вагому частку складали саме предмети зі шкіри і дерева. Великий інтерес під час цих польових сезонів представляли знайдені близько 20 екземплярів шкіряних чобіт.

Наприкінці 1971 р. І. К. Свєшніковим та керівництвом РОКМ розпочався інтенсивний пошук методики консервації і реставрації цих виробів. Перший позитивний результат був отриманий у 1972 р., коли 19–23 квітня в Одесі проходила XV наукова конференція Інституту археології АН УРСР, у якій, окрім археологів України, брали участь науковці республік СРСР та Болгарії. На конференції була представлена доповідь білоруських вчених Ю. В. Віхрова і С. Ю. Казанської «Збереження дерев'яних виробів з археологічних розкопок». У доповіді були оприлюднені результати роботи Проблемної лабораторії модифікації деревини Білоруського технологічного інституту щодо консервації мокрих дерев'яних виробів з археологічних розкопок. Лабораторія розробила методику надійної консервації житлових і господарських конструкцій та виробів із дерева, застосовану археологами на практиці під час розкопок літописних міст X–XIII ст.: Новгород, Берестя, Давид-Городок та інших. Вона ґрунтувалась на технології просочування вологої деревини фенол-спиртами, які у процесі загустіння витісняють вологу і зберігають зовнішній вигляд предметів. Аналогічний метод можна було застосувати для об'ємних знахідок з поля Берестецької битви.

Співробітники лабораторії рекомендували консервувати дрібні речі, проварюючи їх у розчині цукру, що було досить зручно у польових умовах. Цей метод дозволив на початковому етапі ефективно консервувати дерев'яні предмети з козацької переправи.

Восени 1972 р. керівництво РОКМ звернулось до директора Ермітажу академіка Б. Д. Піотровського з проханням надати допомогу у консервації і реставрації виробів зі шкіри. На той час у СРСР тільки реставратори Ермітажу ефективно працювали з «археологічною шкірою». Серед зразків, представлених у Ермітаж для реставрації, були три чоботи і кілька дрібних шкіряних речей. У 1973 р. реставратор вищої категорії Ермітажу Д. І. Марковський вперше в СРСР здійснив на практиці реставрацію трьох оригінальних чобіт українських козаків середини XVII ст., які були знайдені під час археологічного дослідження переправи на полі Берестецької битви, досі відомі лише з іконографії.

Серед пам'яток матеріальної культури інших країн Європи XVII ст. чоботи представлені лише поодинокими екземплярами у музеях Німеччини, Франції і Польщі. Проте на дослідженій території козацької переправи вони належать до найчисленніших знахідок. З розкопок 1971–1994 рр. загальна кількість козацьких чобіт становить 367 цілих і фрагментованих матеріалів, близько половини з яких піддаються реставрації і реконструкції.

Проте методи консервації і реставрації виробів із дерева і шкіри, запропоновані на той час фахівцями, мали істотні недоліки. Використання фенолспиртів було розраховане на проведення консервації археологічного дерева у великих об'ємах з використанням промислових технологій і трудомістких процесів. А проварювання у цукрі дерев'яних предметів дещо змінювало їх початковий вигляд. Щодо методу реставрації виробів із шкіри, то він хоча і визнавався на той час прогресивним, але був досить складним, затратним і не завжди ефективним.

Ці обставини, а також необхідність термінової консервації оригінальних і здебільшого унікальних речей спонукали І. К. Свешнікова особисто вирішувати цю проблему. За короткий час він розробив власну методику консервації та реставрації виробів із дерева та шкіри. Вона була настільки універсальною, ефективною і доступною, що дозволяла вже після завершення чергового польового сезону оперативно проводити реставраційні роботи на високому науковому і професійному рівні. Вироби, реставровані ученим, практично не втрачали початкового вигляду і зберігали необхідний фізичний стан. До цього слід додати, що І. К. Свешніков за особистою методикою здійснював реставрацію виробів з різних металів: предмети озброєння і господарські вироби, монети, прикраси тощо.

Усі реставровані речі з поля Берестецької битви становлять колекцію датованих, оригінальних і унікальних речей, що належали різним соціальним групам і відображають матеріальну культуру населення України середини XVII ст. Це, в свою чергу, дозволяє більш достовірно відтворити реалії того часу. Нечисленні описи козаків у записках іноземців XVII ст. є короткими, недостатніми, а іноді фантастичними. А висновки Д.І. Яворницького, що ґрунтуються на переказах, належать, переважно до XVIII ст. і не завжди відповідають спостереженням, зробленим під час розкопок поля Берестецької битви.

Реставровані І.К. Свешніковим речі побуту, озброєння і обладнання українських козаків і селян утворили основу експозиції Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» в с. Плешева на Рівненщині та тематичної експозиції РОКМ. Під час археологічного дослідження поля Берестецької битви у 1996–2008 рр. була також зібрана унікальна колекція козацьких та селянських речей військового та побутового призначення. Результативність означених робіт, ствердила перспективність подальшого вивчення пам'ятки методами археології [7, с. 25].

Література

1. Прищепя Б.А. Нові дослідження поля Берестецької битви // Берестецька битва в історії України: [Збірник тез наукової конференції 24-25 червня 2006 року м. Рівне] – Рівне, 2006. – С. 21-31.
2. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. Львів: Слово, 1992. 304с.

Наукове видання

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ

*ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(українською мовою)*

Відповідальний редактор – д. і. н., професор В. М. Романцов
Технічна верстка – А. А. Бузуєва

Підписано до друку ____ Зам.
Обсяг друк. арк. Формат ____ . Тир. – ____

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного університету. Свідомство про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК ____ від ____ р.
03037, м. Київ, просп. Повітрофлотський, буд. 31

Київ – 2026